

ЕДИЦИЈА ВО ЧЕСТ НА БЛАГОЈА КОРУБИН

ЈАЗИКОТ НАШ ДЕНЕШЕН

Редактор на едицијата: Снежана Велковска

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“ –
СКОПЈЕ
ЈАЗИКОТ НАШ ДЕНЕШЕН, КН. 31

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ОД НАУЧНИОТ СОБИР

ПРЕТХОДНИЦИТЕ КАКО СОВРЕМЕНИЦИ
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБЕНИТЕ
ЛИНГВИСТИЧКИ ИСТРАЖУВАЊА

одржан на 27 – 28 мај 2019 г.

Скопје 2020

Редакциски одбор:

д-р Снежана Велковска

д-р Снежана Веновска-Антевска

д-р Олгица Додевска-Михајловска

д-р Катица Топлиска-Евроска

д-р Фани Стефановска-Ристеска

д-р Макеј Кавка

д-р Јаворка Маринковиќ

д-р Елена Јовановска-Грујовска

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.163.3(062)

811.163.3:81'362(062)

НАУЧЕН собир "Претходниците како современици : македонскиот јазик во споредбените лингвистички истражувања" (2019 ; Скопје)

Претходниците како современици : македонскиот јазик во споредбените лингвистички истражувања : зборник на трудови од научниот собир одржан на 27-28 мај 2019 г. / [редакциски одбор Снежана Велковска ... и др.]. - Скопје : Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", 2020. - 231 стр. : илустр. ; 21 см. - (Едиција во чест на Благоја Корубин "Јазикот наш денешен" ; кн. 31)

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-220-070-5

а) Македонски јазик -- Собири б) Македонски јазик -- Компаративни истражувања -- Собири

COBISS.MK-ID 52806405

Меѓународниот научен собир Претходниците како современици; Македонскиот јазик во споредбените лингвистички истражувања се одржа на 27 и 28 мај 2019 година. На Собирот беа пријавени 39 реферати со 45 учесници. Беа прочитани 32 реферата. Тука ги објавуваме рефератите што ни беа предадени за печатење. На сите учесници срдечно им благодариме.

Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА

РАЗМИСЛУВАЊАТА НА БЛАГОЈА КОРУБИН ЗА АКЦЕНТОТ ПОГЛЕДНАТИ ОД ДЕНЕШЕН АСПЕКТ

Апстракт: Во трудот се навраќаме на размислувањата на Благоја Корубин за акцентот на туѓите зборови во македонскиот јазик, изнесени во првите три книги од едицијата „Јазикот наш денешен“. Претставени и анализирани се неговите размислувања во поглед на приспособувањето или причините за неприспособувањето на туѓите зборови кон македонскиот акцентски ситем. Неговите размислувања и насоки во таа смисла ги споредуваме со денешната состојба со акцентот на туѓите зборови во современиот македонски јазик и изнесуваме согледувања во која мера се неговите забелешки актуелни и денес.

Клучни зборови: македонски јазик, акцент, акцент на туѓите зборови, правоговор

Годинава одбележуваме златен јубилеј од излегувањето на првата книга од едицијата „Јазикот наш денешен“ на Благоја Корубин во 1969 г. Точно 50 години подоцна, во оваа пригода би сакале да се потсетиме на размислувањата на Благоја Корубин во врска со акцентот во македонскиот јазик и да ги погледнеме нив од денешна перспектива.

За акцентот Корубин има пишувано во секоја од првите четири книги. Но, според природата на едицијата „Јазикот наш денешен“, не би очекувале Корубин да навлегува во дефинирање на карактерот на македонскиот акцент, туку да укаже на колебања при определувањето на местото на акцентот или на случаите на погрешно акцентирање. Оттука, единствената општа констатација што ја наоѓаме кај него за местото на акцентот во македонскиот јазик е дека тој „се карактеризира со фиксиран таканаречен третосложен акцент“ (Корубин 1969: 114).

Во македонската наука за јазикот термините ‘фиксиран’ и ‘определен’ се користат паралелно. Кај Конески (1987: 141), на пример, воопшто не ги среќаваме ниту ‘фиксиран’ ниту ‘определен’, туку тој ги користи изразите ‘акцентот стои’ или ‘акцентот паѓа’, или уште еден многу интересен израз: „... во нашиот литературен јазик тој се мести за да се угоди на третиот слог од крајот“ (Конески 1987: 153). Во Правописот на македонскиот литературен јазик (2017: 27) исто така не се користат термините ‘определен’ или ‘фиксиран’, и стои: „Акцентот во македонскиот јазик по својата природа е динамичен и паѓа на третиот слог од крајот на зборовите што ѝ припаѓаат на основната (наследена и приспособена неутрална) лексика, со продолжен изговор на акцентираниот самогласка“. Кај Савицка и Спасов (1997: 191) употребен е терминот ‘фиксиран’: „Акцентуацијата на наследениот словенски јазичен материјал е еднозначна, што значи дека акцентот е фиксиран на третиот слог од крајот на зборот“, додека пак во Општатата граматика се користат и двата термина, со тоа

што терминот ‘фиксиран’ стои во загради по ‘определен’: „Акцентот врзан за еден определен слог во различни форми на зборот се вика определен (фиксиран, врзан, постојан) акцент“ (Бојковска и др. 2008: 108). Единствено Саздов (2007: 28) препорачува да се прави разлика меѓу овие два термини и предност му дава на ‘определен’: „Сепак, не е препорачливо за терминот *определен* да се зборува како за *фиксиран*, затоа што тој навистина е фиксиран на одреден слог, но и се поместува за секогаш да падне на третиот слог од крајот, што го прави сè, но не и фиксиран (неподвижен)“.

Размислувањата и забелешките на Корубин во врска со акцентот можеме да ги групираме главно во три области: акцентот на туѓите зборови, акцентот на имињата и презимињата и акцентски целости, но за целите на овој труд ќе се задржиме само на неговите размислувања за акцентот на туѓите зборови и, во тесна врска со тоа, акцентот на личните имиња и презимиња.

1. Корубин во голема мера се задржува врз прашањето на акцентот на туѓите зборови, па за тоа прашање зборува накусо во Книга прва – „За акцентот на туѓите зборови“ (1969), а поопширно го опфаќа во Книга втора – „За акцентот на странските зборови“ (1976) и сосема малку во Книга трета – „Акцентот во конкретни случаи (на странски зборови)“ (1980).

Неговите ставови и укажувања околу акцентирањето на странските зборови се актуелни и денес. Туѓите зборови се делат во три групи во зависност од местото на акцентот и тоа такви кои сосема се приспособиле кон третосложното акцентирање, такви кои се во фаза на приспособување, па се акцентираат двојно: и третосложно и со оригиналниот акцент, и такви кои се акцентираат само со оригиналниот акцент од јазикот од којшто се дојдени.

Корубин со право укажува дека зборовите навлезени од поодамна, како што се зборовите од грчко и турско потекло, се веќе целосно претопени во третосложното акцентирање, исто како и некои интернационални зборови влезени во постаро време (*л'имон*, *ф'усиџан*, *'илјада* итн.) (1969: 114, 1976: 149). Западноевропската лексика, пак, која навлегла во македонскиот јазик во 19 век, веќе покажувала поголем отпор кон асимилација. Зборовите кои брзо се прифаќале во поширока употреба, со поголема леснотија се приспособувале и на третосложниот акцент (*к'афе*, *џаниџ'алони*, *р'оман*), но голем дел од нив уште пред конечната кодификација на македонскиот литературен јазик биле веќе установени со оригиналниот акцент (1969: 114–115, 1976: 150). Во поново време, пак, појавата на зборови со оригинален акцент е уште позастапена, како што вели:

Туѓиите зборови денеска, а особено оние што ѝ припаѓаат на сè пообемната интернационална лексика, рејко се јавуваат како осамени единки во јазикот. Најчесто имаме работи со цели жрџи од зборови со определени морфолошки карактеристики; а тоа е најважниот услов за чувањето на акцентот, за поусејниот ојџор на приписокот од домашниот акцентска система. Затоа некои од овие жрџи зборови скоро најолно го задржаа во литературниот јазик својот акцент како норма (Корубин 1969: 115).

Дали зборот ќе се приспособи кон нашиот акцентски систем или не, зависи, пред сè, според Корубин, од „природата на самите зборови и на јазикот

што нив ги прима, како и во условите под кои тие живеат во него, па и во потребите што ги задоволуваат“ (1976: 151).

Корубин понатаму укажува дека брзиот развој на македонскиот литературен јазик придонел за „нагло збогатување на неговиот речник со странски зборови, кои навлегуваат, така да се каже, во маси“ (1976: 151). Но, она што од денешен аспект може да се согледа е дека навлегувањето на странски зборови е сè уште „во маси“ и покрај тоа што македонскиот јазик досега имал веќе можност свесно да го филтрира на одреден начин тој наплив. Во времето за кое зборува Корубин, јазик преносник на странските зборови бил српскохрватскиот, а во помала мера биле и рускиот и бугарскиот. Се разбира дека денес тоа веќе не е случај, по осамостојувањето на Република Македонија во 1991 г., кога јазичните српскохрватски влијанија полека секнаа. Но денес имаме друг јазик „освојувач“ со кој, за жал, не се бориме и од кој не се браниме – англискиот јазик.

Но, можеби единствено во поглед на акцентот – не можеме да кажеме дека англискиот јазик негативно ни влијае. Прво, затоа што најголемиот број англиски зборови кои влегуваат во македонскиот јазик се еднословни, па во таа смисла акцентот е на единствениот слог. Од друга страна, кај двословните англиски зборови, акцентот паѓа на првиот слог кај именките, а на вториот слог кај глаголите. Влезот на англиските глаголи, сега за сега, во поглед на акцентот не е проблематичен, затоа што тие секако мора да добијат некаква форма за да заживеат во нашиот јазик, а тоа се најчесто суфиксот *-ира* за несвршените: *ајџач'ира*, *гаунло'ира*, и *-н-* за свршените: *л'ајкне*, *и'аѓне* итн., односно добиваат форма со која се вклопуваат во нашиот акцентски систем. Именките, пак, со акцентот на првиот слог придонесуваат и нашите двословни именки да го преместат акцентот од последниот на првиот слог и на тој начин да се вклопат во нашиот акцентски систем, дури и прескокнувајќи ја фазата на приспособување. Такви се: *р'ели*, *б'анкеј*, *б'анкрој*, или пак зборови кои веќе беа прифатени со третосложен акцент од нормата, но не и од зборувачите, сега пошироко се прифаќаат во својот правилен изговор: *'акценј*, *р'екорд* итн. Па дури и кај некои трисловни, како што се, на пример, *м'онијор*, *'авијобус*.

За затврднувањето на оригиналниот акцент во македонскиот јазик Корубин смета:

Сиџранскиџе зборови денеска... рејџко се јавуваајџ како осамени еџинки во јазикотџ. Најчестџо имаме рабџиџа со цели џруџи од зборови со оџределени морфолоџшки каракџтерисџиџки ... На џој начин, најмноџу џреку џруџиџа, џуџиџот акценџи и се заџврџи во македонскиотџ јазик како нормален, џрвенсџивено, се разбира, во јазикотџ на инџтелиџенџиџаџа, како еџна реална и џозначајна џџава џиџо не можеше и не може да биде џџнџорирана од кодификаџорскиџот нормираџки факџтор (Корубин 1976: 151–152).

Но и покрај нивниот отпор, Корубин сепак изразува надеж дека пробиви на третосложно акцентирање ќе има и во овие групи. Така, на пример, третосложниот акцент е влезен кај трисловните придавки со завршок на *-ален*. Од денешен аспект, можеме да потврдиме дека овие придавки целосно

преминале кон нашиот акцентски систем, па дури и оние кај кои Корубин вели дека има колебање: *б'анален* и *бан'ален* и *бр'уш'ален* и *бруш'ален* (1976: 156). Појавата на преминување на трисложните придавки кон третосложното акцентирање се докажува и со преминот на придавки и со други завршоци, како на пример: *'урџен'иен*, *л'ашен'иен* и сл. (кои кај Корубин се наведени како зборови со задржан оригинален акцент – в. 1976: 157).

2. Втората тема која пробудува интерес кај Корубин е темата за акцентот кај имињата и презимињата, на која Корубин главно се задржува уште во првата книга од „Јазикот наш денешен“ (1969) во двете истоимени статии. Според него:

Тоа што го констатиравме за акцентот кај употребуваниот збор... уште повеќе може да се констатира кај личните имиња; зашто .... итн имиња претставуваат една многу хетерогена група од зборови во нашиот речник, доаѓајќи кај нас од најразлични страни и по најразлични патишта и начини. Освен тоа личните имиња се една посебна група од зборови, многу тесно поврзани за лицата на кои се однесуваат и, поради тоа, многу тешко подложни на менување од некоја литературнојазична гледна точка. Затоа секој стремеж да се сроведе некаков единствен акцент и кај нив би можел да доведе ... до прости невозможни, а понекогаш и смешни ситуации (Корубин 1969: 116).

Корубин прави една паралела меѓу акцентот на туѓите зборови и акцентот на личните имиња. И иако тие тешко можат да се подведат под третосложен акцент, тоа, според Корубин, некогаш се постигнува со менување на формата на името, на пример од *Мих'ајло* (акцент на вториот слог од крајот) во *Михаил* (третосложно акцентирање). Зашто: „Акцентското приспособување е, значи, тесно сврзано и со другото приспособување на зборот“ (1969: 117). И кај личните имиња Корубин посочува група имиња кои се во фаза на адаптација, односно се јавуваат и со оригиналниот акцент и со третосложниот. Но, според нас, овој тип на адаптација не довел до саканиот резултат, туку имињата се вратиле на нивното оригинално акцентирање. Такви имиња, според Корубин, се: *Панд'ора* и *Пандора*, *Мил'ева* и *Милева*, *Благор'одна* и *Благородна*, *Косиад'инка* и *Коси'адинка*. Според нас, овие имиња денес се: *Панд'ора*, *Мил'ева*, *Благор'одна* и *Косиад'инка*.

Тука треба да истакнеме една ситуација која не засега во поново време: а тоа е појавата на нови женски лични имиња, кои ја имаат формата на машкото име, а од неа се разликуваат по акцентот. Такви се имињата *Андр'еа* и *Маи'еа*, наспрема машките *'Андреја* и *М'аијеа* (Пановска-Димкова 2018). Значи, акцентот во овие случаи врши смислоразликувачка функција.

Од Корубин дознаваме и за еден интересен став донесен во тогашната Радиотелевизија Скопје, а имено дека македонските презимиња треба да се подведуваат под третосложното акцентирање, а странските презимиња треба (по секоја цена) да останат со оригиналниот акцент, со што Корубин со право не се согласува. Тој прво наведува неколку типови македонски презимиња, кои со третосложниот акцент би звучеле извештачено и изнасилено, на пример: *Каф'ианџ'иев*, *Алекс'андров*, *Бојаџ'иски* итн. Од друга страна, во врска со странските презимиња умесно укажува дека до колку презимето се користело

веќе подолго време или од други причини се установило како природно со третосложен акцент во нашиот јазик, нема никаква смисла акцентот да се враќа на оригиналниот. Тука ги дава двата примера *Каргељ* и *Сџамболиќ*, кои радиоспикерите свесно почнале да ги читаат како *Карг'ељ* и *Сџамб'олиќ* (1969: 120). „Овој изговор дојде ... како резултат од меѓусебен зговор и спогодба на спикерите на сите РТВ на Југославија. Се нашло дека е во овој конкретен случај едно такво решение најдобро“ (1980: 217). Гледајќи од денешен аспект, на таквиот обид на радиоспикерите можеме да гледаме само како на обид, кој знаеме дека бил неуспешен – тие имиња и денес се изговараат како *K'аргељ* и *Cџ'амболиќ*.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојковска, С., Минова-Ѓуркова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж. (2008), Општа граматика на македонскиот јазик, Просветно дело, Скопје.
- Конески, Бл. (1996), Граматика на македонскиот литературен јазик, Детска радост, Скопје.
- Корубин, Бл. (1969), Јазикот наш денешен. Книга прва, Наша книга, Скопје.
- Корубин, Бл. (1976), Јазикот наш денешен. Книга втора, Библиотека „Литературен збор“, Скопје.
- Корубин, Бл. (1980), Јазикот наш денешен. Книга трета, НИО „Студентски збор“, Скопје.
- Корубин, Бл. (1986), Јазикот наш денешен. Книга четврта, Огледало, Скопје.
- Пановска-Димкова, И. (2018), „Хомографите во современиот македонски стандарден јазик“, *Предавања на L лейна школа на МСМЈЛК (Охрид, 17.6. – 2.7. 2017 г.)*, Скопје, 105–116.
- Паноска, Р. (1994), Современ македонски јазик, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Правопис на македонскиот јазик. Второ издание (2017), Култура, Скопје.
- Савицка, И., Спасов, Љ. (1997), Фонологија на современиот македонски стандарден јазик, Детска радост, Скопје.
- Саздов, С. (2007), Современ македонски јазик 1, Табернакул, Скопје.

Ирина БАБАМОВА

ТРАДУКТОЛОШКИТЕ СТАВОВИ ВО ТРУДОВИ¹ НА БЛАГОЈА КОРУБИН

Апстракт: Трудот има за цел да анализира размислувања, предлози и препораки на Благоја Корубин за преведувањето на македонски јазик и да го согледа придонесот на овој македонски филолог и преведувач во традуктолошкиот домен. Со анализата ќе бидат опфатени книгите со наслов „Јазикот наш денешен“ (книга 1 – 6) на Корубин, како и други негови објавени книги од доменот на македонскиот јазик, со цел да се издиференцираат и класифицираат неговите ставови околу секоја од трите основни традуктолошки гранки: историјата на преведувањето, теоријата на преведувањето и практиката на преведувањето. Истовремено, со анализата треба да се утврди влијанието/влогот на традуктолошките ставови на Корубин во градењето на литературнојазичната норма.

Клучни зборови: Благоја Корубин, традуктологија, преведување, историја на преведувањето во Македонија

Традуктологијата како систем од знаења го разгледува преведувањето главно од три аспекта: од аспект на неговиот историски развој, од аспект на теоријата на преведувањето и од аспект на практиката на преведувањето. Овие три аспекта на преведувањето беа особено нагласени како три главни бранши во традуктологијата во рамките на Првиот светски конгрес на традуктолози што се одржа во Париз во 2017 година со цел, меѓу другото, да се афирмира

---

¹ При формулирањето на дефинитивниот наслов на ова соопштение се наоѓавме пред дилемата дали да употребиме „...во трудови на Корубин“ или „...во делото на Корубин“. Во исто време работевме и на прибирање граѓа за нашиот труд и на препрочитување на објавените трудови на Корубин со кои располагаме: третата книга од едицијата „Јазикот наш денешен“ и делото со наслов *На македонскосоцијалнојазички теми*. Формулацијата „...во делото на Корубин“ ни звучеше преамбициозно зашто во тој период (јануари – април 2019 г.) немавме пристап до неговото целокупно дело, а и не бевме сигурни дека ќе успееме да дојдеме до него. Се покажа дека првите книги од едицијата, особено првата, втората и четвртата книга, се исцрпени од магацините на книжарниците во градов, а примероци од нив не беа достапни ни во библиотеките во кои би било логично да ги има, како на пример во онаа при Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, во Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, па дури ни во НУБ „Св. Климент Охридски“ каде што за нашево истражување не можевме, и покрај посебното барање, да добиеме увид ни во архивски примерок. Сепак, до делумни материјали успеавме да дојдеме благодарение на колеги кои навреме, или на времето, набавиле дел од овие книги за своите приватни библиотеки. Затоа се одлучивме за формулацијата „...во трудови на Благоја Корубин“ во насловот.

Со ова сакаме да укажеме на сè уште изразената потреба од овие дела како за научноистражувачки, така и за образовни цели и да упатиме апел до издавачите на трудовите на Корубин за скоро преиздавање особено на првите четири книги што Корубин ги објавил со заедничкиот наслов „Јазикот наш денешен“. Се надеваме дека оваа потреба ќе послужи како поттик за отпочнување иден проект кој ќе ги направи повторно достапни, макар и фототипски, овие темелни дела со повеќеслоен карактер и со огромно значење за науката за македонскиот јазик.

традуктологијата како автономна научна дисциплина. Ваквата поделба во рамките на традуктологијата ќе ни послужи како теориска рамка во која ќе го спроведеме нашето истражување. Целта што си ја поставуваме е да извршиме класифицирање на традуктолошките ставови на Корубин застапени во корпусот, делумно постхумно, објавени книги во периодот од 1969 г. до 2001 г. под заеднички/ист наслов *Јазикот наш днешен*, како и во книгата со наслов *Македонски историосоциологинџвистички теми*. Внимателното анализирање на размислувањата, на препораките и на предлозите што ги дава Корубин во врска со преведувањето овозможува да се согледа неговиот значаен придонес во секое од овие три традуктолошки полиња.

1. Ставови и податоци од историјата на преведувањето во Македонија

Историјата на преведувањето² сè почесто го привлекува вниманието на истражувачите филолози кои преку неа доаѓаат до важни сознанија за развојот на интеркултурната комуникација во минатото, за книжевните контакти и влијанија, за еволуцијата на еден јазик, како и за развојот на една култура во поширока смисла. Развојот на традуктолошките истражувања отвараат нови предизвици за истражувачите кои се вртат кон историјата на преведувањето во јазично-книжевната заедница на која ѝ припаѓаат знаејќи дека со тоа ќе придонесат за проучување на нејзиниот културен развој од перспектива која не е само книжевна или само јазична, туку е и општествена. За потребата од една историја на преведувањето во Македонија, која особено би го опфатила преведувањето од и на македонски јазик, за истражувањата кои недвојбено може и треба да послужат како појдовна точка, како и за она што е веќе правено кај нас на тој план имаме зборувано претходно (Бабамова, 2012). Во овој труд ќе се обидеме да направиме нов, конкретен чекор во таа насока и да ги издиференцираме ставовите и податоците што ги изнесува Благоја Корубин за **преведувањето на македонски јазик** вклучувајќи ги тука и податоците за првите **преводи на македонски јазик**.

За преведувањето на македонски јазик од историска гледна точка извонредно детално се зборува во трудот со периодизациски карактер под наслов „Преводот во почетниот развој на македонската литературнојазична норма“ (Корубин 1994: 217–224) во кој се прави еден вид синхрониски пресек на состојбите во јазичниот и во книжевниот домен во Македонија по Втората светска војна кога македонскиот збор тежнее „да се издигне над своите битови граници, да се пробие како посебен, домашен јазичен стандард во јавните јазичнокомуникациски текови во Македонија“ (Корубин 1994: 217) и да го поттикне развојот на лексиката која со оглед на книжевното наследство од XIX и XX век, особено од периодот меѓу двете светски војни, немала можност за поинтензивен развој и била со ограничени изразни можности. Во овој труд,

² Во Франција, во 2019 г. излезе од печат делото *Histoire de la traduction littéraire en Europe médiane (Историја на книжевнојо преведување во средна Европа)*. Се работи за дело што се подготвуваше во текот на речиси десетгодишен период, од 2010 – 2019 г., во рамките на меѓународниот научно-истражувачки проект со ист наслов, чиј носител беше Институтот за ориентални јазици и цивилизации (ИНАЛКО) во Париз. Авторката на оваа статија учествуваше во проектот како соработник во врска со историјата на преведувањето во Македонија.

Корубин го дава своето гледиште за тенденциите и за потребите на јазичен (комуникациски) план и го посочува токму преводот (преведувањето) како поле во кое особено

...се наметнуваше неоистранливо постребајта за нивелација со други литературни јазици во разни комуникациски правци, и тоа не нивелација каква и да било, не лексички развој каков и да бил, туку на една нова, нормативна основа како развој на литературнојазични лексички норми. Во преводот и преку него изникнуваа и се поставуваа, барајќи неопложно решение, најголем број прашања од областа на тие норми; во него и преку него се решаваа тие прашања и се зајврдуваа нивните решенија поинаку во целата литературнојазична практика. [...] огромниот дел од културните, стручнонаучните, просветните и слични потреби се задоволуваа со преводна литература. (Корубин 1994: 218)

Истовремено, Корубин дава јасна претстава за димензијата на јазикотворечката улога што му припаднала на преведувачот на македонски јазик и за улогата што тој ја одиграл за лексичкиот развој на македонскиот литературен јазик во првите десетина години по неговата кодификација. Корубин го става зборообразувачкиот влог при преводната дејност во фокусот на своето внимание и го нагласува засиленото активирање зборообразувачки модели од народниот јазик, или „народнозборо-образувачки модели“ како што вели самиот, нивното вградување во новообразуваната лексика, развивањето и проширувањето на значењата и на изразните можности на некои постоечки зборови. Свесен за обемот на промените што се извршиле на лексички план и со сенс кој открива извонредна грижа за јазикот не само од аспект на нормата, туку и од аспект на регистрирањето на еволуцијата на македонскиот јазик, Корубин потсетува дека тука станува збор за прашање што „е одвај начнато со конкретно проучување“ (1994: 219). Со други зборови, задачата, што како своевиден аманет ја дава Корубин за во иднина, е научно да се истражи и проучи огромната јазична материја што е претставена во преводната литература, како од аспект на нејзините специфики така и од аспект на окационалните појави. Резултатите од овој јазикотворечки процес, Корубин ги илустрира со бројни примери за зборови, термини и лексички решенија што настанале благодарјќи му на преведувањето во првите повоени години, а од кои тука ќе наведеме само неколку: зборот *оштетство* со значењето ‘заедница од луѓе во определени конкретно-историски услови’ го заменува зборот *друштво* од српскохрватскиот; зборот *друштво*, пак, развива значење кое се разликува од значењето на зборот *оштетство* и почнува да означува определена општествена организација; *оштетствен поредок*, *оштетствено уредување*, *владачка класа* се употребени за првпат во преводни текстови по претходно барање соодветна основа во македонскиот јазик, а тоа е „народската основа“ (1994: 221). Од овој период се и зборовите *проживечност*, *сироитност*, придавката *селански* (образувана од *селанец* и со поинакво

значење од она на придавката *селски*), *сојсѝвеносѝ*, а од неа и именката *сојсѝвеник* и придавката *сојсѝвенички*, придавката *земјѝшен*, именката *ѝпроизводсѝво* и придавката *ѝпроизводсѝвен*, именката *вредносѝ* која надвладаа над употребата на именката *сѝојносѝ*, именката *ѝоѝрошувачка* и глаголот *ѝроши* кој постепено го заменува турцизмот *арчи*, чест во народниот израз, зборот *ѝремѝн* изведен од глаголот *ѝремѝне-ѝремѝнува* употребен за првпат во 1946 г. или 1947 г. Преведувањето го поттикнува и развојот на глаголски именки од несвршени глаголи со наставките *-ње*, *-ување*. Како резултат на преведувањето се дошло и до формата *скороевец* како еквивалент на српско-хрватското *скоројевић* (Корубин 1994 : 220–224). Заклучокот што може сам по себе да се наметне од оваа своевидна лексичка архива на Корубин е дека преведувањето неразделно ја придружува еволуцијата на македонскиот јазикот, но и дека еволуцијата на македонскиот кодифициран јазик, особено во непосредниот повоен период, претставува значаен елемент од историјата на преведувањето на македонски јазик. Нивната условеност во градењето како на историјата на преведувањето, така и на историјата на македонскиот јазик е заемна.

1.1. Податоци за историјата на преводите на македонски јазик

За една историја на преведувањето на македонски јазик и за една историја на преводите е особено важно да се дознае кога почнало за првпат да се преведува, какви биле условите во кои се преведувало, кој преведувал, кои се првите преводи на македонски стандарден јазик, од кој јазик биле направени, кога настанале, кој бил нивниот преведувач, кога и каде се објавени, кој побарал нивно објавување и сл. Одговор на голем број од овие прашања наоѓаме во Корубиновите искажувања кои како пишани факти имаат драгоцен вредност од гледна точка на историскиот развој на преведувањето на македонски јазик.

Според Корубин, „со релативно обемна преведувачка дејност [на македонски јазик] се почна, така да се рече, уште од првиот ден по ослободувањето“ (1986: 47). Во тој почетен период најмногу се преведувало од српскохрватски и од руски јазик, дури и кога оригиналот бил од некој друг јазик, па потоа преведен на некој од овие два јазика, што значи дека се преведувало посредно, т.е. дека се правел „превод од превод“ (*Ibid*). Преведувачите биле малубрајни, можеле да се избројат „на прстите од раката“ (*Ibid*). Тие имале задоволителни познавања од српскохрватскиот јазик, и во определена, многу почесто во недоволна мера познавања од рускиот или од некој од западноевропските јазици. Познавањето, ние би рекле разбирањето на јазикот, колкаво и да било тоа, се чини бил главниот критериум за вклучување во преведувачката работа на луѓето кои сепак покажале наклонетост, а потоа и љубов и страсна приврзаност кон преведувачката работа. Некои од нив, според Корубин, подоцна станале и лингвисти (*Ibid*). Во почетокот, најмногу се преведувало општествено-политичка литература, а помалку уметничка (*Ibid*).

1.1.1. Податоци за првите преводи на кодифициран македонски јазик и за првите преведувачи

Кај Корубин наидовме на податокот дека еден од првите преводи со општествено-политичка тематика во јазичнолитературниот период е *Манифестот на Комунистичката партија* од Карл Маркс и Фридрих Енгелс, но името на преведувачот не е наведено (1994: 224). За преводите на дела од уметничката литература, пак, дознаваме дека се правеле најпрво од руски јазик, и дека меѓу првите позначајни такви преводи се *Мајка* од Максим Горки, *Како се калеше челикот* од Николај Островски и *Разорана лебина* (првата книга) од Михаил Шолохов. Со текот на времето, постепено почнувало да се преведуваат дела од уметничката литература и на други европски народи (1994: 219). Ако се имаат предвид општествено-политичките околности во кои се создавала првата преводната литература сосема е разбирливо што во годините непосредно по Втората светска војна особен акцент се става на приопштувањето дела од руската литература. Сепак, ваквата тенденција ние ја сметаме за релативно изразена зашто не треба да се губи од вид фактот дека првиот превод од француски на македонски јазик настанал во 1947 г., токму во првиот повоен период.

Давајќи своевидна критика за првите преводи на македонски јазик, Корубин, кој и самиот, меѓу другото, бил мошне плоден и добар преведувач од француски јазик, изнесува еден свој впечаток кој, како што вели, може да биде и апсурден, а тоа е дека преводите од првите повоени години носеле „печат на поизразена грижливост и одговорност во работата, на поголема и попедантна обработка, на поголем интерес за изразот итн. отколку голем број од понатамошните, па и од денешните [преводи]“ (1986: 47). Веројатно свеста и чувството на преведувачите од тоа време дека нудат преводни решенија со јазикотворечки и релативно траен карактер несомнено придонеле за нивниот поангажиран однос кон преведувачката работа. Иако јазикотворечкиот карактер на преведувачката работа денес не е изразен во мера во која бил изразен во почетниот период од развојот на македонската лексика, свеста на преведувачот за потребата од одговорен пристап кон работата не смее да биде на пониско ниво. Сметаме дека критичкиот став на Корубин, погледнат од денешна гледна точка, треба да се сфати крајно сериозно од страна на секој директен или индиректен учесник во оформувањето едно преводно издание на македонски јазик: од наставниците по македонски и по странски јазик, од наставниците по преведување, од лицата кои се нафаќаат да извршат еден превод, од обучените преведувачи, од издавачките куќи кои понекогаш сметаат дека лицето што го ангажираат за преведување стручен или уметнички текст е доволно да го разбира соодветниот јазик за да може да преведува од него, но и од други чинители кои имаат допирна точка со преведувањето од поширок аспект. Сепак, Корубин не е песимистичен во својот став и оценува дека

бројот на надежните преведувачи нараснува, иако далеку љубавно – што е сосема сфайливо и природно – од штој на ненадежните, што не мора да се сфати како природно и нужно. Треба само посериозно да се

сфати дека првата грижа на оној што претентира да на превод е добројо запознавање на својот јазик, сè до степен на мајсторско, уметничко владеење со нејо. Од незадоволеноста, па и пошценувањето на оваа потреба и пошкитуваат обично слабостите на нашиот превод“ (Корубин 1986: 49).

На темата за недоволно сериозниот пристап на преведувачите кон изворниот текст, Корубин ѝ се навраќа во петтата книга од едицијата *Јазикот наш денешен* (2000 : 69), кога зборува за појавата на „слепото поведување“ на неопитниот преведувач, оној што е слабо јазично подготвен за таа работа. Притоа, оваа појава ја разликува од појавата на „суптилно јазично влијание од секој оригинален текст врз преводниот, која е природна и сфатлива, а најчесто и плодотворна“ (*Ibid.*) и поскоро ја доведува во врска со наивното и површното поведување по примерот од изворниот јазик кое се должи на неоправдано незнаење и несфаќање на работите.

2. Ставови од теоријата на преведувањето

2.1. Дефинирање на преведувањето и определување преведувачки постапки

Теоријата на преведувањето, чија главна цел е да го дефинира и да го проучува преведувачкиот процес и неговите резултати – преводите, ги проучува и ги определува, меѓу другото, и преведувачките постапки што се применуваат при преведувањето. Бројни теоретичари на преведувањето, почнувајќи од Вине и Дарбелне од Канада, преку Питер Њумарк и др. им посветиле внимание во своите трудови и учебни помагала на преведувачките постапки меѓу кои и на калкирањето (калките) и на заемањето (заемките). Слично постапува и Корубин, иако методологијата на изложување на материјата во неговите трудовите се разликува од онаа во трудовите на погореспомнатите теоретичари на преведувањето³. Корубин (1986: 45–62) им посветил поглавје на литературнојазичната норма и на уметничкиот превод, во кое тргнал од „баналната вистина“ дека преведувачот треба да го владее одлично јазикот од кој преведува и да има макар минимални познавања од областа од која е делото што се преведува, но и од историјата, културата итн на народот за кој се создало тоа дело. Потоа дал своевидна дефиниција за преведувањето, но и јасно ја објаснил постапката *калкирање* со што му придал традуктолошка нота на целото поглавје. Според таа, би рекле, општа, поедноставена дефиниција за преведувањето (преводот), за која Корубин веројатно се базирал врз сопственото преведувачко искуство,

преводот е замена на зборот од друг јазик со соодветниот наш збор врз основа на нивното исто значење (на пример, срхр. „новине“ ѓо преведуваме со нашиот збор „весник“ [...]) (1986: 53.)

За калкирањето, пак, Корубин (1986: 54) во истото поглавје појаснува дека:

³ Нова Македонија Голем дел од размислувањата, препораките и предлозите со традуктолошки карактер на Корубин настанале како резултат на одговорите на писма од читателите во рамките на рубриката *Јазично кайче* во дневниот весник.

е посебен вид преведување, преведување во посебна смисла, ако може воопшто и да се нарече преведување. Тоа е кога зборови од друг јазик сакаме да го имаме и во нашиот, бидејќи немаме веќе изграден збор со исто значење, но не сакаме да го земеме како иако, во вид на целосна заемка, туку му ја земаме само неговата значењска структура и содржина, неговата ин. „внатрешна форма“ и не ја преведуваме.

Постапката калкирање, Корубин ја илустрира преку пример со грчкото име Теодорос кое го имаме во нашиот јазик и како заемка со нужна адаптација (Теодор или Тодор), но и како калка: Божидар.

Позајмувањето (директното позајмување), пак, како преведувачка постапка, Корубин го разгледува, меѓу другото, во контекст на востановувањето на основната македонска граматичка терминологија и го смета за резултат на „извесна македонизација“ (1994: 213) во овој домен. Притоа, веројатно го имал на ум и истовременото адаптирање на позајмените зборови кон морфонолошките карактеристики на македонскиот јазик. Според Корубин, македонизирани се следниве граматички термини од српскохрватскиот јазик: *именка* (< именица), *заменка* (< заменица), *придавка* (< придев), *извик* (< узвик), *сложенка* (< сложеница). За директни заемки пак, од српскохрватската граматичка терминологија ги смета термините: *број*, *прилог*, *прилог*, *еднина*, *множина*, *реченица*, *подмет* и др. Од рускиот, односно од бугарскиот е земен терминот *злог* и др. Корубин наведува и други термини позајмени од „словенскиот свет“ за потребите на конечното оформување на македонската граматичка терминологија, како и други заемки прифатени како нова лексика во македонскиот литературен јазик бидејќи му на преведувањето, меѓу кои: именката *скалест* (од српскохрватскиот), придавката *семеен* (од бугарскиот јазик).

Тука би ги навеле и другите преведувачки постапки што ги спомнува Корубин (2001) како што се: *транскрипција* што ја предлага за странските називи и имиња и која е во тесна врска со *транслитерација*, како и постапката *парафразирање* што подразбира пренесување на пораката на поинаков начин од оној на оригиналот при што смислата мора да остане иста.

3. Ставови од практиката на преведувањето

Од анализата на материјалот што го нуди Корубин во првите четири до пет книги со наслов *Јазикот наш денешен*, како и во делото *Македонски историосоциолингвистички теми*, може да се забележи дека огромен дел отпаѓа на решавањето практични јазични проблеми со стилизаторски или дотерувачки карактер, но и на прашања од доменот на практиката на преведувањето кои се тесно поврзани со теориско толкување. Во поглавјето со наслов „Литературнојазичната норма и уметничкиот превод“ (кн. 4), особено внимание ѝ посветува на идиоматиката, поточно на идиомите, на идиоматските изрази или на фразеологизмите (фразеолошките единици) како

„изрази, зборовни единици, образи или цели реченици (на пример, поговори, пословици и сл.) што му се својствени на еден јазик,

настианати во неѓо во оидределен моменти, на оидределен начин и во оидределени услови. Како такави, тие обично и не се ирведеливи“ (1986: 49).

Преведувањето на идиоматиката на еден јазик, Корубин ја посочува како поле на кое преведувачите многу често потфрлуваат првенствено поради недостигот (во тоа време) на соодветни речници или речнички помагала, но и поради недоволната запознаеност на преведувачите со идиоматиката на сопствениот јазик. Како резултат на тоа се јавуваат буквални преводи каков што е оној за српскохрватскиот израз *Млаиити иразну сламу* кој, според Корубин, е буквално преведен на македонски јазик со *Чука иразна слама*, наместо со *Мати вода во аван*. Приведувајќи и други примери, по прашањето за преведувањето и идиоматиката, Корубин заклучува со препораката дека „при преводот на вакви и сл. идиоми преведувачот треба да бара соодветен или барем приближно рамен по значење идиом во јазикот на кој преведува“ (1986: 51). Слична е и препораката што им ја дава Корубин на преведувачите кога преведувачкиот предизвик ќе се појави во форма на пословица. Во поглавјето со наслов „Литературнојазичната норма и пословиците“ (кн. 3) Корубин (1980:72) му посветува посебно внимание на преводот на пословиците, прпорачувајќи дека она од што треба да се тргне е смислата на пословицата за која треба да се најде соодветен израз со иста смисла. Корубин (1980 : 74–75) смета дека буквалното преведување на изразот „обично не испаѓа згодно“ зашто тој честопати се одликува со ритмичко-фонетски облик во изворниот јазик, па заклучува дека

...коѓа ири ирведувањето ќе ни дојде иословица или сл. израз, иобаруваме ирво дали ја имаме истиаи во нашиот јазик; витор, бараме соодветна ио смисла, ако не можеме да ја најдеме истиаи [...]и ирето, во краен случај, ирибежнуваме кон буквален ирвод, кон калкирање на иословицата на наш јазик, ири иито иреба да се имаат иредвид нејзините ритмички и други карактеристики.

Препораки кои го водат преведувачот во правилна насока, Корубин дава и во случајот на зборови, конкретно на турцизми, што еден автор на уметнички текст ги употребил во своето уметничко дело на српски јазик, а кое треба да се преведе на македонски јазик. Погрешно е, смета Корубин (1986: 57),

такавите зборови да се ирведуваат со зборови или изрази иито важат како литературнојазична норма [...] зашто со ита се добива едно недозволено сакаење, обезбојување на тектит, а ионекогаш и иотално расијување.

Авторот, смета Корубин, употребил турцизам сосема свесно и со посебна стилска функција, со посебно експресивно значење, „а не затоа што не ја знае литературнојазичната норма“ (1986: 58).

Свои размислувања околу практичното решавање проблеми на кои може да им се даде и преведувачки карактер Корубин (2001) дава и за странцизмите во македонскиот јазик.

* * *

Богатиот материјал што го објавил Корубин во анализираните дела за нашево истражување недвојбено содржи важни и интересни размислувања,

препораки и податоци од традуктолошка природа. На нив понекогаш се укажува експлицитно во наслов на поглавје или во поднаслов од делата што ни послужија како корпус, а понекогаш се имплицитни и се содржат во контекстот на други размислувања во врска со јазичната норма. Присуството на трите традуктолошки аспекта во анализираните трудови на Благоја Корубин се потврди повеќекратно, така што неговите согледувања од историјата на преведувањето на македонски јазик, од теоријата и од практиката на преведувањето несомнено ни даваат за право да го сметаме за еден од првите проучувачи на преведувањето во македонски контекст кој заслужува свое место во една историја на преведувањето во Македонија општо, а особено во една историја на преведувањето на македонски јазик. Материјалот што е претставен во анализираните книги потврдува дека преведувачкиот аспект на размислувањата на Корубин извршил своевидно влијание во градењето на литературнојазичната норма на македонскиот јазик. Покрај ова, како истакнат преведувач на македонски јазик, Корубин приопшти бројни дела од српската и француската белетристика што може да претставуваат основа за понатамошни истражувања од аспект на неговиот конкретен преводен придонес, особено на неговата постапка во совладувањето на преведувачките предизвици.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабамова, Ирина (2012), „Истражувањата на Блаже Конески како извор на податоци за една историја на преведувањето во Македонија“, Меѓународен научен симпозиум: *Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура*, Скопје, 15 – 16 декември 2011 (ред. Димитар Пандев), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 391–401.
- Корубин, Благоја (1969), *Јазикот наш денешен*, книга прва, *Наша книга*, Скопје.
- Корубин, Благоја (1976), *Јазикот наш денешен*, книга втора, *Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на СРМ*, Скопје.
- Корубин, Благоја (1980), *Јазикот наш денешен*, книга трета, *НИО Студентски збор*, Скопје.
- Корубин, Благоја (1986), *Јазикот наш денешен*, книга четврта, *Огледало*, Скопје.
- Корубин, Благоја (1994), *Македонски историосоциolingвистички теми*, Книгоиздателство – Матица Македонска, Скопје.
- Корубин, Благоја (2000), *Јазикот наш денешен*, книга петта, *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*, Скопје.
- Корубин, Благоја (2001), *Јазикот наш денешен*, книга шеста, *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*, Скопје.
- Chalvin, A. Muller, J.-L., Talviste, K. et Vrinat-Nikolov, M. (dir.) (2019), *Histoire de la traduction littéraire en Europe Médiane*, PU de Rennes, Rennes.

Borjana PROŠEV-OLIVER

KRSTE PETKOV MISIRKOV – KNJIŽEVNIK I LINGVIST U EGZILU

Абстракт: Новата македонска литература била формирана во XIX век од автори во прогонство, главно разбрана како територијално, лингвистичко, идеолошко и егзистенцијално поместување? Без сопствена држава која би го бранела културното наследство на македонскиот народ, без литературна пракса на нивниот кодифициран мајчин јазик како основа за национална литература, без организиран и континуиран литературен живот на нивна сопствена земја и пред својата сопствена литературна публика, под постојан притисок да бидат негирани, со обиди да бидат асимилирани, биле издвојувани како туѓи и изолирани, движејќи се преку широки географски реони на културен плурализам и биле присилени да го прифатат јазикот од новата држава со желба да ја пренесат и искажат својата креативност, сè со цел да се обидат да го посведочат автентичното постоење на една автохтона средина.

Клучни зборови: автори во егзил, територијални, лингвистички, идеолошки и егзистенцијални поместувања

Književnojezična situacija u egzilu

Nekadašnji priručnici za komparativnu književnost u jednom opširnom poglavlju pod naslovom »Književni posrednici« najčešće ujedinjuju prijevode, književne grupe, društva, književne kružoke i putopise. Danas ovi pojmovi predstavljaju važan dio interkulture komunikacije jer utemeljuju odnos egzila (kao premještanja, izmještanja) i književnosti. Apsorbira tekstove koji su inicijalno bili usmjereni i na neknjiževne ciljeve, a promijenili su status tijekom vremena.

Egzilantski pisci i njihova književnost smatrali su se uglavnom posrednicima između kultura zemlje domaćina i svoje matične sredine. Svojim stvaralaštvom utjecali su na čitatelje i njihovu empatiju sa situacijama i likovima iz knjiga napisanih u egzilu. Ti pisci svladavaju barijere između kultura i uvriježenih mišljenja čitatelja koji im sude na temelju ideološke perspektive.

Pri usustavljivanju emigrantske književnosti u pripadni korpus, bez obzira radi li se o korpusu zemlje s kojom ta književnost dijeli jezik ili zemlje s kojom dijeli prostornu susjednost, susrećemo se s problemima karakterističnima za rubne pojave književnog kanona (pojedinačne povremene književne pojave koje su više ili manje izvan dominantne vladajuće poetike određenog povijesnog trenutka, a tematski su i jezično izdvojene, itd.).

Taj dio književnosti (književnost u egzilu) aktualizirali su kulturološki studiji sedamdesetih godina 20. stoljeća. Te tekstove reinterpretili su u njihovoj kompleksnoj ideološkoj funkciji, raskrinkavajući mehanizme učvršćenja i reprodukcije ideologije koji prate susret s Drugim. Književnost nastala u egzilu prelazi granice i sa svoje nove pozicije prepričava i interpretira priču o Drugom i

Drugosti kao priču o osobnom iskustvu. Književnik u egzilu posvuda postaje Drugi. Drugi u svojoj novoj sredini, Drugi za svoju staru sredinu. On posvuda nosi prokletstvo pripadanja drugom mjestu. Uvijek se i posvuda uspoređuje. Kada bi egzilant u novoj sredini i pronašao bliskost duha, za njega ništa ne bi moglo biti slično bivšim iskustvima – ni jezik, ni pjesničke konvencije, ni životna povijest.

Upravo je u tome dodirna točka s komparatistikom koja čini isto: proviruje s onkraj kako bi mogla uspoređivati. Ono što iz komparativne perspektive intrigira, a usredotočuje se na pitanja o identitetu i granicama, nije odlazak niti putovanje, shvaćeno kao realno ili imaginarno kretanje ili avantura protagonista, već opis Drugosti i transformacija sebstva u susretu s Drugim. Osim toga što ga svi ostali doživljavaju kao Drugog, književnik u egzilu i sam sebe promatra kao Drugog. Pisci u egzilu nalaze se u specifičnom trenutku vremena. Svi oni propitkuju fiksirane slike o sebi i drugima koje osiguravaju identitet nacijama, njihovim kulturalnim manifestacijama i vrijednostima. Sumnjaju u vlastito etničko podrijetlo i nacionalni identitet. Takva situacija mnoge egzilante dovodi do egzistencijalne krize, ali i jača njihov unutarnji otpor protiv totalitarnih ideologija.

Međutim, njihovi tekstovi i pokraj svoje emancipacije ne mogu izbjeći hermeneutiku domovnosti koja aktualizira nimalo jednostavna ili naivna pitanja podrijetla, pripadnosti, (ne)udomljenosti, egzistencijalne određenosti ili vlastitu emancipaciju od prethodno zacrtanog (domovinskog) konteksta. Svi su oni, bez obzira na termine kojima označavamo njihovu književno-publicističku djelatnost, u jednom trenutku svoga života bili ljudi između dvije domovine.

Uz pojavljivanje u književnim tekstovima, fenomen egzilne književnosti osobito se danas reflektira u drugim tipovima iskaza. U njima dolazi do diskurzivnog preplitanja fikcijskog i faktografskog te do usložnjavanja na razini forme gdje elementi fikcijskog preuzimaju dominantnu ulogu u diskurzivnim presjecištima u kojima faktografsko tradicionalno kotira kao dominantno. Izvandomovinski se kut uvida u kompleksnost čitava sustava krije upravo u tekstovima koji po svojoj prirodi i vanjskim stilskim osobinama nisu fikcijski, već na prvi pogled pripadaju izvjestiteljskom, odnosno faktografskom tipu diskursa. U njima je stvoren svijet »imaginarne domovine« koja nije mimeza stvarne zemljopisno postojeće zemlje, već mita o toj zemlji, izgrađenoj na temelju nostalgичne čežnje za domom, kakve u stvarnosti zapravo više nema. Radi se o fikcionalizaciji izvjestiteljskog diskursa i o pojavi usložnjavanja diskurzivnih presjecišta u kojima novinski članci ili radioreportaže zadobivaju karakteristike fikcijskog teksta, udaljavajući se od vlastite forme posredovanja informacije i postajući posredovanjem totaliteta (imaginarnog) svijeta. Nije li ova rubna pojava izdvojenoga egzilantskog diskursa, vrlo važna za tumačenje fenomena izdvojenosti iseljeničkog korpusa i njegovog ne–odnošenje prema dvama sustavima: onom zemlje domaćina u kojem prostorno nastaje i onom zemlje podrijetla prema kojem se jezično i strukturalno odnosi?

Sustav Drugosti koji proizvodi ovakvo stanje stvari može pridonijeti procesu književne komunikacije dviju kulturnih sredina i sustavnom proučavanju emigrantske kulture koja je s matičnom kulturom stvorila ne–odnos više negoli interaktivan odnos, razmjenu i putove za uspostavljanje međusobnog razumijevanja.

Tradicionalno se prema egzilnoj i/ili emigrantskoj književnosti mora odnositi s dvama aspektima. U prvom je tradicija zemlje podrijetla egzilantskoga pisca sa svojim jasno izgrađenim dijakronijskim i sinkronijskim stanjem prema kojem postoje određeni izgrađeni mostovi, ali nema prostornog kontinuiteta. Na temelju te činjenice dolazi do gubitka vremenskog kontinuiteta, odnosno dolazi do situacije kada se dvije sinkronijske prakse ne razvijaju paralelno. S obzirom na to da se radi o dislociranosti emigrantske književnosti u odnosu na književno-povijesne kanone, tada i sama dijakronijska situacija/perspektiva emigrantske književnosti dolazi u pitanje jer logika izdvojenosti proizvodi tip dislociranosti koji se teško može uklopiti u dijakronijsku kompleksnost kanona zemlje podrijetla i njegovu sinkronijsku dinamiku i sustav.

Situacija je jednostavnija kada se radi o prostornoj sinkroničnosti jer se novo okruženje ostvaruje kao metonimija prepoznatljive susjednosti, odnosno na načelima metaforičnog pronalaženja sličnog u različitom. Sustav se u takvom kontekstu iskazanog ne ograničava samo na književnost definiranu u užem smislu riječi. Umjesto toga se tip (ne)odnošenja prema konkretnoj stvarnosti pojavljuje u drugim oblicima tekstualne prakse. U konkretnom slučaju, riječ je o novinama, naoko nefikcijskim knjigama, fanzinima, političkim pamfletima, pismima, audiovizualnim materijalima, zapisnicima pojedinih društava, a danas i internetskim forumima i blogovima u kojima pripovjest pokušava postati povijest ili, u slučajevima pragmatičnog zaživljavanja imaginarnog prostora nostalgije, povijest postaje prerušena u pripovjest.

„Fikcionalnost“ i „izgradnja alternativnog, autonomnog svijeta“ koji se može samo indirektno odnositi prema tzv. realnom svijetu smatrani su u teorijskim radovima sve do kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća, najvažnijim karakteristikama književnog djela i autohtonosti svijeta književnoga stvaralaštva. Modernizam je svojim važnim dijelom bio izgrađen na pretpostavci da je svijet književnog djela suprotstavljen realnom svijetu. U emigrantskoj i egzilantskoj književnosti svoja najzanimljivija postignuća fikcionalno nije ostvarilo u formama koje ulažu svjestan napor da postanu dijelom korpusa koji im izmiče (dakle u književnim tekstovima *per se*), već u rubnim tekstovima koji svojom strukturom i intencijom pristupaju fenomenu imaginarne domovine i zapravo nemaju nikakvu pretenziju za fikcionalnošću, oponašajući svojim oblikom (imaginarnu) stvarnost. Radi se, dakle, o tekstovima koji pokušavaju "prenositi informaciju" te svojim odnosom i referiranjem prema mitu i legendama stvaraju fikcijsko štivo, oponašajući dokumentarni pristup. Unutar njezinih okvira često se briše granica između činjeničnog i fikcijskog, pogotovo kada je građena na tradiciji izgradnje mita o imaginarnoj domovini. Upravo je partikularnost problema i izdvojenost omogućila postmoderno usustavljivanje egzilne/emigrantske književnosti u tip korpusa koji je u mogućnosti izgraditi vlastiti sustav i odnositi se prema totalitetu iz partikularne pozicije Drugoga.¹

Riječ je o vrlo kompleksnoj problematici koja je u svojoj novijoj povijesti proizvela mnogo napetosti. Sama pozicija Drugoga, u odnosu na okolinu i

Škvorc, Boris, (2005: 214) „Australiski hrvati: mit i stvarnost“, *Rasprave i eseji o hrvatskoj emigrantskoj književnosti, egzilantima i imaginarnoj Hrvatskoj*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, str: 78

nostalgično uvjetovanu čežnju za domom kakav više ne postoji, dovodi kazivača na rubnu poziciju. Način na koji je tkivo neke etničke zajednice odvojeno od matice i vlastita prirodnog okruženja omogućuje joj položaj Drugosti, na isti način na koji svoju Drugost i različitost ističu razni drugi tipovi manjinskog oblika odnosa prema totalitetu (i totalitarizmu) većine.

„Književnosti nemaju više ni zemlje ni granice“², tvrdi u knjizi *Smrt jedne discipline* jedna od najuglednijih teoretičarki indijskog podrijetla, Gayatri Chakravorty Spivak (već dulje vrijeme profesorica na Sveučilištu Columbia u SAD-u), upozoravajući na kraj komparativne književnosti kao discipline, institucije, strukture poretka ili pak, po Michelu Foucaultu, rezultata moći.

Spivak smatra da se iza svakog pokušaja usporedbe između književnih tradicija, ili među tekstovima, skriva jedan model lažne savjesti koja još uvijek pokušava učiniti nepobitnim i sigurnim mnoge zastarjele teorijske paradigme. Primjerice, što danas predstavlja ideja nacionalne književnosti koja bi se trebala uspoređivati s drugom nacionalnom književnosti u trenutku kada književna praksa sve više teži prijeći teritorijalne granice, izmiješati kulture, hibridizirati jezike, odnosno poništiti i samu europocentričnu ideju nacije? Ili: kako pronaći granice između književnosti u svijetu obuzetom ekonomskom, kulturnom, informatičkom, medijskom globalizacijom, u kojem se slavna Goetheova ideja o svjetskoj književnosti progresivno i svakodnevno afirmira kao takva?³

Egzil kao psihička trauma

Tema egzila nameće se kao tema kulturalnih, posebice modernih teorija, no njezina je bit jedno teško psihičko iskustvo. Ono je nezacjeljiva rana izazvana rascjepom između zavičaja (mjesto koje određuje) i života pojedinca. Ta esencijalna tuga ne može biti nadvladana. I dok u književnosti postoje herojske, romantične, veličanstvene, čak i trijumfalne epizode života u egzilu, one su u biti samo pokušaji nadilaženja tuge zbog otuđenja. Postignuća su u egzilu permanentno označena gubitkom nečega što je zauvijek ostalo iza nas.

No, ako je egzil stanje gubitka, kako to da postaje moćnim motivom moderne kulture? Navikli smo misliti da je moderno vrijeme označeno duhovnom otuđenošću i tjeskobom. Nietzsche nas je naučio da se u tradiciji ne osjećamo ugodno, a Freud da smatramo kako je intima samo uljudno lice patricidnosti i incestuoznog bijesa. Modernu zapadnjačku kulturu uglavnom su stvarali egzilanti, emigranti i izbjeglice. U Sjedinjenim američkim državama stvorili su akademsku, intelektualnu i estetičku zajednicu izbjeglice/egzilanti iz fašističkih, komunističkih i ostalih režima koji su potiskivali i odbacivali neistomišljenike. George Steiner predložio je čak tezu da se čitava zapadnjačka literatura može smatrati egzilantskim žanrom, odnosno literaturom egzilanata o egzilu koja tematizira vrijeme izbjeglištva.

---

² Chakravorty Spivak, Gayatri (2003), *Death of a Discipline*, Columbia University Press, str. 18

³ Preuzeto iz: Мароне, Цанфранко, *Книжевностите немаат ни земја ни граница*, osvrt na knjigu G. C. Spivak, *Smrt jedne discipline*, prijevod A. Ѓурчинова, мај – јуни, 2004. str. 66

»Izgleda da su stvaraoci umjetnosti u civilizacijama kvazibarbarizma, koje su mnoge učinile beskućnicima, i sami bezdomni pjesnici i lutalice kroz različite jezike. Ekscentrici, nostalgici...«⁴

Egzil je kao tema oduvijek imao međukulturna i transnacionalna stajališta, iako je bitno obilježen frustracijama i očajanjem. Za razliku od romantičarskog odnosa prema egzilu u 19. st., npr. u E. H. Carrovoj klasičnoj studiji *The Romantic Exils* o ruskim intelektualcima okupljenima oko Herzena, naše je vrijeme – svojim ratovanjima, imperijalizmom i kvaziteološkim ambicijama totalitarnih vladara – u stvari vrijeme izbjeglištva, izmještenih sudbina i masovne emigracije⁵. Egzil se ne može u 20. stoljeću objasniti ni estetski ni humanistički. Većina literature o egzilu ne objektivizira tjeskobu i patnju koju "izmješteni", odnosno egzilanti proživljavaju. I književnih je "odlaznika" tijekom povijesti bilo mnogo. Najistaknutiji pjesnik egzila iz klasičnog razdoblja svakako je Ovidije, a njegov pjev o egzilu (*Žalosnice* i *Ex Ponto*) ubraja se među najnadahnutije stihove rimske klasične poezije. Tisućljećima nije nitko iskustio egzil (doslovan prijevod te riječi jest »ići sa sunca«) kao Židovi, a najbolji su dijelovi Biblije, po mišljenju nekih, napisani upravo u progonstvu. Ciceron, Seneka, Dante, Voltaire, Hugo, Mann, Pasternak, Gorki, Solženjicin, Jesenjin, Cvjetajeva, Camus, Kundera ... predstavljaju dugi niz pisaca – prognanika koji su u sebi pronašli zanose do kojih ne bi došli nikada bez iskustva egzila.

Međutim, razmišljati o egzilu kao o pozitivnom doprinosu humanizmu trivijaliziranje je gubitaka onih koji su ga proživjeli. Stajališta o egzilu u literaturi i religiji doimaju se ipak nedostatnim kad tvrde da je egzil nepovratno sekularan i nepodnošljivo historijski, kako je stvoren od čovjeka za druge te kako je bez milosti razdvojio milijune ljudi od njihove tradicije, obitelji i geografije. Posljedice su bile kulturne čak i onda kada su razlozi za progonstvo bili političke prirode. pisci u egzilu pružaju dostojanstvo takvom isuficijentnom stanju koje negira samo to dostojanstvo i identitet. Pisac u egzilu suočava se s činjenicom gubitka ne samo domovine, nego i svojih čitatelja, a susreće se sa stranom sredinom (jezičnom i kulturnom) u koju se mora uklopiti ili priznati svoj poraz. Nelagoda koju proizvodi egzil, po Časlavu Milošu koji je i sam egzilant, jest »bolećiva uznemirenost od nepoznatog. Egzil nas lišava orijentacijskih tačaka koje nam pomažu da odabiremo svoje ciljeve, da organiziramo svoje aktivnosti. Postupno postajemo svesni svoje izmještenosti i da se egzil ne sastoji samo u prelasku granice, već da on sazreva u nama, menja nas, i postaje naša sudbina.«⁶ Egzil je sudbina s kojom se treba suočiti kao s nekom neizlječivom bolešću jer može jedino na taj način opstati.

Harry Levin bavi se u knjizi *Književnost i egzil*⁷ sličnostima između osobnih iskustava egzilantskih pisaca, ali ne i analogijama u njihovim djelima koja su nastala

⁴ Steiner, George (1972), *Extraterritorial: Papers on Literature and the Language Revolution*, Faber and Faber, str. 67–98

⁵ Carr, Edward Hallett (1968), *The Romantic Exiles: a Nineteenth Century Portrait Gallery*, London: Penguin

⁶ Navedeno prema izdanju: Česlav, Miloš (1998), *U potrazi za otadžbinom*, IP Matica srpska Novi Sad, Biblioteka "Danas", Novi Sad, str.192–194

⁷ Levin, Harry (1961), *Literature in Exile* in: H. Dieckmann, H. Levin, H. Motekat, *Essays in Comparative Literature*, St. Luis, str.27

na tim iskustvima. »Neovisno o bogatstvu književnih refleksija, uočljiva je sklonost smještanju na granicu između točke A i točke B. Točka A predstavlja autobiografsko svjedočanstvo o progonstvu. Točka B predstavlja zamišljenu prezentaciju relativno fikcionalnih tema, biblijskih motiva, predloženih ideja ili uvjerenja izniklih iz onoga što su u svojim književnim transformacijama prenijeli drugi pisci na temelju svojih iskustava.⁸ To znači da je njihov diskurs graničan jer je istodobno dokumentarni i fikcionalan.

Neki pisci pišu o progonstvu, drugi izvlače zaključke iz njega. Po mišljenju Claudija Guillena, možemo stvaralaštvo prvih nazvati književnošću egzila (*literature of exile*), a drugih književnošću koja je nadišla egzil (*literature of counter-exile*).⁹

Egzil i nacionalna ideja

Tema o egzilu i tema egzila u književnosti vezane su uz razvoj nacionalne ideje koja predstavlja manifest pripadanja određenome mjestu, ljudima i tradiciji. Takvo pripadanje afirmira pojam doma koji je stvorila zajednica jezika, kultura i običaja te se kao takav brani od (pojma) egzila, želeći spriječiti njegovo pustošenje. Po Saidu ta je »isprepletenost nacionalizma i egzila poput hegelijanske dijalektike sužnja i gospodara, dviju suprotnosti koje se međusobno informiraju i stvaraju.«¹⁰ Riječ je o suprotnim polovima iste ideje. Jer svaki se nacionalizam razvija u početku iz otuđenja koje se odnosi i na onog u egzilu. Sve su to bila nastojanja grupacija nacionalista koji su otuđeni od vrijednosti koje nisu smatrali i osjećali sebi imanentnima. Za nacionalizam su ključne skupine, dok je egzil samotna pozicija i osjećaj samoće doživljen izvan skupine. Mogu li se manje ili više izoliran osjećaj samoće i osobne emocije egzilanta nadvladati bez utjecaja kolektivnog nacionalnog? Dodiruju li javne i kolektivne ambicije nacionalizma bit i krize egzilanta?

Na taj način opravdava se ostvareni nacionalizam, retrospektivno i prospektivno, stvaranjem svoje povijesti u narativnoj formi. Svi nacionalizmi imaju očeve, temeljne kvazireligiozne tekstove, svoju retoriku pripadanja, povijesna i geografska obilježja, službene neprijatelje i heroje. Pierre Bordieu naziva ove kolektivne nacionalne ili etničke forme *habitusom*, koherentnim amalgamom simboličnih praksi koje povezuju običaje i pripadnosti nekom mjestu. Riječ je o konzekventnom (auto)imagološkom procesu, sukcesivnoj gradnji i narativnom kultiviranju predodžbi koje jedna zajednica ima o sebi. Tako, za razliku od egzila, nacionalizam ima svoj kontinuitet, svoju prošlost. Potreba za njima, potreba za ponovnim uspostavljanjem izgubljenog života (kakvog su poznavali) pokreće egzilante. Nacionalni identitet hrani se u miljeu egzila.

Uspješno ostvareni nacionalizmi pripisuju sami sebi, s vremenom, status istinitog i pravog te one koji ne pripadaju njihovoj istini smatraju lažnima i inferiornijima (retorički u smislu kapitalizma nasuprot komunizmu, odnosno Zapada

---

⁸ Isto, str. 275

⁹ Guillen, Claudio (1976), *On the Literature of Exile and Counter-Exile*, Books Abroad, Vol. 50, No.2

¹⁰ Said, Edward, *Reflexions on Exile*: 357

nasuprot Orijentu). Onkraj granice, između Nas i Njih, između razlikovnih određenja danog etnosa u odnosu na druge više ili manje slične zajednice, nalazi se poguban teritorij nepripadanja kamo su u primitivna vremena ljudi bili izopćeni i u kojem velik dio čovječanstva moderne ere provodi vrijeme kao preseljena osoba. Egzil je u akutnom smislu osamljenost izvan skupine koju predstavlja nacija. Kako se oduprijeti samoći egzila bez prihvatanja jezika nacionalnog ponosa, kolektivnih sentimentata i strasti grupe? Za što se uhvatiti između osamljenosti egzila i bezumlja afirmacije nacionalizma? Presijecaju li se i prožimlju nacionalizam i egzil i gdje to čine? Nisu li to zapravo dvije suprotstavljene inačice paranoje? Na ova pitanja nema konačnih odgovora jer obje strane smatraju kako supostojanje nije potrebno zbog toga što uključuju kolektivne emocije i najindividualnije sentimente pojedinca. Ne postoji jezik koji bi mogao adekvatno opisati oba stanja. Egzil jest, za razliku od nacionalizma, temeljno diskontinuirano stanje postojanja. Egzilanti su odsječeni od svojih korijena u prostoru/geografiji i vremenu te osjećaju potrebu povratiti svoje razrušene živote. Ostavljeni su bez tradicije i povijesti. Svedeni su na vlastito postojanje duboko uronjeno u subjektivnost. Povijest je za njih duhovni most iznad prostora i vremena, između domovine i tuđine, između vlastite mitologije i povijesnih činjenica. „Onaj koji se nalazi izvan povijesti i geografije zanima se za njih znatno više od onog koji je u njima.“¹¹

Krste Petkov Misirkov (1874. – 1926.)

Rođen je u selu Postol u Egejskoj Makedoniji, sasvim blizu antičkoga grada Pele prijestolnice kraljeva, između ostalih, Filipa II. i Aleksandra Makedonskog. Misirkov je u svom rukopisu *Uspomene i dojmovi*, (Спомени и впечатоци, 1874. – 1889.) napisao: »Selo Postol veoma je zanimljivo u geografsko-povijesnom i etnografskom smislu, što je utjecalo na moj osobni život te moralni i intelektualni razvoj.«¹² Kao da je ta slučajna zemljopisna koincidencija potakla i osmislila njegov životni, nacionalni i kulturni profil. Kroz kulturnu povijest ispisivao je makedonsko ime, baš kao i njegovi slavni prethodnici i sunarodnjaci. Školovanje je počeo na grčkom jeziku. U jeku srpskih propagandi u Makedoniji postao je stipendist srpskog društva »Sveti Sava« kojemu je bio cilj proširiti srpski nacionalni utjecaj i neutralizirati bugarski i grčki. Misirkov je zbog denacionalizatorskog stava srpske politike prema makedonskom narodu i neslaganja s njime, ubrzo prebjegao u Sofiju sa svojim istomišljenicima, nadajući se boljim uvjetima školovanja te ugodnijem tretmanu. Međutim, da bi nastavio školovanje, morao se deklarirati Bugarinom. U znak protesta, napustio je Sofiju i vratio se u Beograd. Zbog financijskih razloga bio je prisiljen upisati se u bogoslovno-učiteljsku školu koja je pripremala, između ostalog, i učenike iz Makedonije za srpske svećenike ili učitelje. Misirkovljevo školovanje u Beogradu (kasnije i u Šapcu) odvijalo se pod mentorstvom takve ideologije. Misirkov je u Beogradu osnovao učeničku družinu »Vardar«, unatoč nesklonim okolnostima i ideološkim pritiscima u kojim se školovao. Učinio je to pod

¹¹ Isto:109

¹² Preuzeto iz Друговац, Миодраг (1990), *Историја на македонската книжевност*, Мисла, str.73

utjecajem programa Mlade makedonske književne družine koja je osnovana u Sofiji (1891.) i časopisa „Loza“ te, Tajne makedonsko-odrinke revolucionarne organizacije (TMORO) utemeljene u Solunu 1893. Bila su to osnovna polazišta za Misirkovljeve organizirane nacionalno-kulturne i političke aktivnosti koje će trajati sve do njegove smrti.

Odbivši ponuđeno učiteljsko mjesto u Prištini, prebjegao je tajno u Odesu gdje mu nisu priznali srpsko obrazovanje. Završava za dvije godine Duhovni seminarij u Poltavi i upisuje se na Medicinski fakultet u St. Peterburgu. Ubrzo se prebacuje na studij povijesno-filoloških znanosti, deklarirajući se makedonskim Slavenom. Misirkov se već 1897. ističe među studentima svojim referatom „O značenju moravskog ili resavskog narječja za suvremenu i povijesnu etnografiju Balkanskog poluotoka“, koji izlaže pred Carskim rusko-geografskim društvom. Njegov opsežni diplomski rad „O pitanju narodnosti i razlozima popularnosti makedonskoga Kraljevića Marka“ prihvaćen je i sjajno ocijenjen u sanktpeterburškim akademskim krugovima.

Misirkov u St. Peterburgu nastavlja sa svojim nacionalno-kulturnim i političkim aktivnostima. Član-osnivač je peterburškog ogranka TMORO-a. Osim toga, zajedno s makedonskim studenima Dimitrijem Čupovskim, Stefanom Jakimovićem-Dedovim, Dijamandijom Trpkovim Mišajkovim i dr., osnovao je 28. listopada 1902. *Makedonsko studentsko društvo*, koje je od 1903. nosilo ime *Makedonsko znanstveno-literaturno društvo »Sveti Kliment«* (Македонско научно-литературно другарство „Св. Климент“). To društvo predstavlja makedonsku nacionalnu instituciju čija je djelatnost u potpunosti posvećena političkom i znanstvenom razotkrivanju istine o makedonskoj povijesti, jeziku i književnosti.

Misirkov radi potkraj 1902. kao profesor u egzarhijskoj gimnaziji u Bitoli. Ne sudjeluje izravno u događajima povezanim s Ilindenskim ustankom. Neposredno nakon ustanka ubijen je ruski konzul u Bitoli te se Misirkov s njegovom obitelji i konzulovim posmrtnim ostacima vraća u Rusiju. U Sofiji objavljuje 1903. svoje životno djelo *O makedonskim pitanjima* (За македонските работи), čiju su cijelu nakladu bugarske vlasti odmah nakon izlaska iz tiska otkupile, zaplijenile i spalile. Otada počinju fizički nasrtaji na Misirkova i njegovo progonstvo. Vraća se u Rusiju gdje marljivo radi na promoviranju makedonskog pitanja, pripremajući časopis »Vardar« s dragocjenom građom na makedonskom jeziku te surađuje u časopisu »Makedonski glas« (Македонски гласъ) koji uređuje Dimitrija Čupovski. Revolucionarne 1917. odlučuje se s obitelji vratiti na Balkan, u Sofiju. Međutim, bugarske vlasti nisu zaboravile njegove grijehe kao deklariranog Makedonca. Posljednje godine života proveo je u strahu od likvidacije. Razbolio se i umro 26. srpnja 1926., ostavivši obitelj bez osnovnih materijalnih sredstava za život.

Dvije su osnovne ishodišne točke u idejnom i nacionalnom formiranju Misirkova: Srbija i Rusija. U tim dvjema sredinama završio je srednje i visoko obrazovanje. U Rusiji je objavio prvi znanstveni rad¹³ u eminentnom slavističkom

¹³ "За значењето на моравското или ресавското наречје за современата и историска етнографија на Баканскиот Полуостров" (1903).

časopisu «*Živa starina*» (Живаја старина) i došao u kontakt s nekoliko istaknutih slavista, čiji su pogledi i shvaćanja odigrali presudnu mentorsku ulogu u njegovom idejnom i nacionalnom formiranju kao i u njegovoj intelektualnoj i duhovnoj orijentaciji. Razdoblje njegova školovanja trajalo je od 1889., kada odlazi u Beograd, u kojem započinje njegova ideološka borba koja traje do kraja života. U njoj je Misirkov iznikao «kao graditelj novog, profinjenijeg pojma makedonstva, predvodnik kulta narodne energije, borac za nove kulturne vrijednosti i konzekventniji nacionalni separatizam, što je u biti koncept za kulturnu autonomiju ili varijanta autonomije kao viši stupanj lokalne političke samouprave».¹⁴

Uz Stojana Novakovića i Jana Baudouina de Courtenaya, koji su se u znanosti i politici pozitivno odnosili prema nastojanjima makedonskih separatista za afirmaciju makedonske kulture i mehanizama njezina očuvanja, jedna od najvažnijih osoba svakako je poznati ruski slavist Vladimir Ivanovič Lamanski i Misirkovljevi profesor na studiju povijesno-filoloških znanosti u Sankt Peterburgu. Odnos Misirkova i Lamanskog u profesionalnom smislu bio je vrlo blizak. Lamanski u Misirkovu vidi perspektivnog znanstvenika, a mladi Makedonac zasnivao je svoju vjeru u nacionalni separatizam na njegovim gledištima kao jednog od posljednjih predstavnika slavenofilstva i panslavizma u Rusiji. Slavenofili su se borili za reformske promjene u postojećem društvenom i političkom poretku, ističući pritom svoju teoriju o posebnom, samostalnom evolutivnom putu u povijesnom razvitku Rusije.¹⁵ Slavenofili negiraju klasnu borbu, veličaju pravoslavlje i uvjereni su monarhisti. Kao nositelj ideje o nacionalnom separatizmu, u svojoj knjizi *O makedonskim pitanjima* (За македонските работи), ugradio je slavenofilske elemente evolucionističko-reformističkog gledišta kojim se osporava bit revolucionarne borbe, odnosno stremljenje prema radikalnijim načinima na kojima se dolazi do promjena. Misirkov je podržavao i nastojao afirmirati upravo kulturalistički koncept makedonske nacije za čiji proces nastanka (nacije ne kao mehaničke pretpostavka zadanog zajedništva na temelju idioma »krvi i tla«) poglavito značenje ima upravo kulturni razvoj i njegovi osnovni parametri – književnost i znanost.

Skupina studenata u Rusiji, tzv. *Petrogradska skupina* u kojoj je vidno mjesto zauzimao Misirkov, okupljena oko ideje i akcije u svezi s makedonskom samostalnošću, nije bila tek jedna od mnogih među ostalim strujama u makedonskom nacionalnom pokretu. Akcije za makedonsku kulturno-nacionalnu emancipaciju, koje se mogu dokumentirano slijediti ¹⁶ od 70-ih godina 19. st., dobile su najautentičniji izraz u makedonskoj emigraciji i mnogim egzilanatima u St. Peterburgu. Oni postavljaju osnove »Makedonskoga znanstveno-literaturnog društva« čije organiziranje i okupljanje je dozvolilo Vijeće sanktpeterburškoga Slavenskog dobrotvornog društva. Cilj Društva bilo je »upoznavanje sa svojom domovinom, njezinom sadašnjosti, prošlosti i budućnosti te mogućnost ujedinjenja na temelju jedinstva domovine, istoga podrijetla i budućnosti kao i zajedničkog proučavanja

¹⁴ Тодоровски, Гане (2000), *Допири*, Штрк, Скопје, стр. 338

¹⁵ Isto, str. 340

¹⁶ Od 70-ih godina 19. st. počinje se razvijati i političko-revolucionarna komponenta makedonskoga nacionalnog pokreta.

domovine Makedonije s povijesnog, etnografskog, folklornog i jezičnog stajališta».¹⁷ Program ovoga udruženja naišao je na širok odaziv. Radilo se o doista precizno formuliranoj platformi s jasnim ciljevima i zadaćama koji su se sastojali u razvijanju nacionalne svijesti među makedonskom emigracijom u St. Peterburgu, proučavanju jezika, običaja, pjesama, ujedinjavanju Makedonaca bez obzira na njihovo obrazovanje i uvjerenje u odnosu na gledišta o istom podrijetlu i jedinstvu njihove domovine. Člankom 12 Statuta »Makedonskog znanstveno-literaturnog društva«, makedonski se jezik prvi puta službeno uvodi u javnu upotrebu.¹⁸

Ovako koncipirano »Makedonsko znanstveno-literaturno društvo« pod rukovodstvom Dimitrija Čupovskog, postaje makedonska znanstveno-kulturna i nacionalna institucija i prethodnica Makedonske akademije znanosti i umjetnosti.

Prema Misirkovljevim riječima iz poznatog predavanja održanog na sjednici Društva, *Ima li potrebe za makedonskim znanstveno-književnim društinama?* (»Имат ли се нужда од македонски национали научни-литературни другарства?«), ideja je bila »potpuno odvojiti naše interese od bugarskih i pokazati Rusima da u Makedoniji nema nekoliko slavenskih naroda, nego samo jedan - makedonski«. Misirkov u ovom radu žestoko kritizira bugarsku politiku prema Makedoniji i rusku politiku na Balkanu. U njemu iznosi svoja gledišta o stanju u Makedoniji neposredno nakon Ilindenskog ustanka. Osim ovoga znanstvenog rada, njegova profetska knjiga *O makedonskim pitanjima* (За македонските работи) sadrži i sljedeće znanstvene članke: *Što smo učinili i što trebamo činiti ubuduće?* (Шчо напраиџме и што требит да праиџме за однапред?), *Nacionalni separatizam: tlo koje se razvilo i koje će se razvijati u budućnosti* (Националнијот сепаратизам: земјишчето, на кое се имат развијено и ќе се развијат за однапред), *Jeli stvarala, stvara li i može li Makedonija od sebe stvoriti posebnu etnografsku i političku jedinicu?* (Составала, состават и можит ли Македонија да состават од себе одделна етнографска и политичка единица?), *Nekoliko riječi o makedonskom književnom jeziku* (Неколку зборои за македонскиот литературен јазик).

Prvi tekst predstavlja Misirkovljevu analizu i komentar Ilindenskog ustanka. U njemu iznosi svoja gledišta o stanju u Makedoniji neposredno nakon ustanka kojeg u duhu slavenofilske ideologije ne opravdava. Smatra da je trebalo čekati na evolucijsko razrješavanje makedonskog pitanja.

U drugom članku apostrofira da je »rješenje makedonskog pitanja u rukama velikih sila pa zato Makedonci ne trebaju ujedinjavati svoje interese s interesima ostalih malih balkanskih naroda«. Tražio je »duhovno ujedinjenje makedonske inteligencije i osnivanje njihovog duhovnog centra u Makedoniji«, jer « nam u Makedonijine ne trebaju ni Srbi, ni Bugari, ni Grci, budući da nismo ni jedno, ni drugo, ni treće».

Pod duhovnim ujedinjenjem podrazumijeva razvoj znanosti i književnosti kao »najvažnijeg čimbenika za prosperitet nekog naroda«. Misirkov je za miroljubivi makedonski program, za političku i kulturnu autonomiju u sklopu tadašnje Turske, jer smatra da će se očuvanjem turske cjelovitosti, očuvati nacionalno i kulturno jedinstvo

¹⁷ Ристовски, Блаже, Димитрија Чуповски (1878 – 1940)...I, str.141

¹⁸ Isto, str.143

njegova naroda. Ispravnost njegovih gledišta potvrdili su kasniji vojnopolitički događaji na Balkanu. Nakon Balkanskih ratova došlo je do podjele integralnog bića makedonskog naroda na tri dijela. Dogodilo se upravo ono čega se najviše bojao.

U trećem članku razmatra neke vrlo složene povijesne procese još od vremena naseljavanja slavenskih plemena na Balkanski poluotok. Komparativnim pristupom, pomoću analogija dokazuje posebnost središnjih makedonskih narječja koja se razlikuju od središnjih narječja srpskoga i bugarskoga jezika.

Zadnji i najkraći članak problematizira Misirkovljeva načela na kojima bi se trebao temeljiti budući makedonski književni jezik. Na tim jezičnim načelima, odnosno na središnjim makedonskim narječjima, napisao je sve tekstove u knjizi *O makedonskim pitanjima* (За македонските работи). U njemu iznosi gledišta da svaki narodni jezik ima svoju povijest koja objašnjava podrijetlo svih razvojnih faza u nastanku nekog jezika. Misirkov potvrđuje, na taj način, pravo dijalekata da se razviju do stupnja književnoga jezika. Opredjeljuje se za makedonski književni jezik u čiju osnovu ugrađuje veleško-prilepsko-bitolsko-ohridsko narječje, ne polazeći od njihovih estetskih, već praktičnih svojstava. »Prednost središnjih dijalekata je u njihovim povijesnim pravima i njihovoj čistoći, jer su podjednako udaljeni od jezika susjednih naroda od kojih trpe i jezički utjecaj. Središnji dijalekti najzaštićeniji su od tih utjecaja, a štiti ih pojas perifernih makedonskih govora koji su najviše izloženi tuđim utjecajima.»

Predlaže fonetski pravopis s manjim odstupanjem u etimologiji. Vlastitim uzorom u svojoj knjizi potkrjepljuje i demonstrira svoje znanstvene koncepcije glede jezika i pravopisa za koji priznaje da nije savršen, ali otvara mogućnosti za daljnje usavršavanje na svim gramatičkim razinama koje završava književnim jezikom.

Provevši većinu života kao egzilant, izvan domovine i bez osjećaja doma, najprije u Beogradu, zatim St. Peterburgu, Odesi, Berdjansku i Sofiji, pokrećući i sudjelujući u znanstveno-književnim i političkim udrugama i časopisima, Misirkov je utemeljio svoju nacionalnu ideju na jezičnoj problematici. Smatrao je «odustajanje od narodnog jezika isto kao i odustajanje od narodnog duha. Ljudski je i povijesni dug svakog čovjeka braniti svoj jezik kao svetinju. U suprotnom, čovjek je izgubljen i luta bez osobne i nacionalne perspektive.»¹⁹

Krste Petkov Misirkov je jedan od mnogih makedonskih intelektualaca i znanstvenika koji su se, prilagodivši se vremenu i okolnostima, morali istodobno baviti lingvistikom, politikom, književnom povijesti i nacionalnim statusom svoga naroda. Kao filolog izravno je sudjelovao u stvaranju brojnih nacionalnih i kulturnih pitanja na Balkanu, tumačeći, razumije se, i književnost. Otvorio je put samostalnoj makedonskoj književnoj znanosti i lingvistici.²⁰

Bio je cijeli svoj kratki život neshvaćen, proganjan, zabranjivan, ne samo od »tuđih« koje je osuđivao, negirao i odbacivao, već i od »svojih«, koji su se nalazili u istoj ili sličnoj povijesnoj, političkoj, jezičnoj i moralnoj situaciji, povezani istim domoljubnim osjećajem. Fanatičnom je uvjerenosti, usprkos svemu, vodio bitku za nacionalnu afirmaciju i emancipaciju domovine, čiju državnost nije dočeka.

¹⁹ Мисирков, Крсте (2003), *За македонските работи*, МАНУ, стр. 26

²⁰ Друговац, Милорад (1990), *Историја на македонската книжевност*, Мисла, Скопје, стр.82

Vjerovao je da je dug prema narodu tijesno povezan s dugom prema domovi. Sve njegove vizije i nastojanja danas su realizirane, iako su i danas, osamdesetak, godina nakon njegove smrti, gotovo ista pitanja i opasnosti s kojima se suočavao u svom dobu ostala aktualna, radi čega ga makedonski narod doživljava bliskim borcem na putu očuvanja nacionalnog samoodređenja.

Misirkov i njegovo djelo predstavljaju okosnicu u kulturalnim studijima u kojim je pojam kulturnog pamćenja ključan u stvaranju makedonskog nacionalnog identiteta. Uloga kulturnog pamćenja naročito je važna upravo u uvjetima njegovog dugotrajnog narušavanja koje je dovelo do kulturnog samozaborava makedonskog naroda jer je vlastito kulturno pamćenje potiskivao na račun tuđih tradicija i modela.²¹ Odnosno, kako kaže sam Misirkov: »Makedonci su se prvi posvetili kršćanstvu i pismu, a ostali Slaveni nakon nas i na brzinu... sada mi zaostajemo ... ne zato što nemamo tradiciju, nego zato što zaboravljamo svoje proučavajući tuđe.«²²

Misirkov je kritički nastrojen intelektualac, jedan u dugom nizu makedonske iseljeničke inteligencije koja je bila presudna za tijek njegove egzistencijalne i stvaralačke sudbine. Većinu života bio je izložen višestrukim migracijskim iskustvima i adaptacijskim stresovima, živio je egzistencijalnu dramatiku raseljenosti, kulturnog i jezičnog presađivanja i stresnog osjećaja privremenosti. Kao egzilant, bio je ispunjen nadoknađivanjem vlastite prostorne, vremenske, egzistencijalne i kulturne diskontinuiranosti koja se uglavnom shvaćala kao gubitak. Međutim, nije li Misirkovljevo djelo rezultat upravo takvog dezorijentirajućeg gubitka života u egzilu? Gubitka osjećaja pripadanja i kontinuiteta. Ta isuficijencija, koja ponekad rezultira nepodnošljivim traumama i duševnim slomovima, može se transformirati u oblik koji Edward Said naziva »dobitak egzila koji omogućuje različite životne angažmane i ekscentrične kutove vizija koje egzilant kadkad može sebi priuštiti i koje oživljavaju intelektualnu vokaciju, ali ne ublažuju tjeskobu ili osjećaj gorke usamljenosti« i pritom ističe »zadovoljstvo iznenađenja, nepreuzimanja ičega kao gotove činjenice, učenja, uspjavanja u okolnostima nestabilnosti koja bi prestrašila većinu ljudi«²³

Takva nestabilnost morala se kompenzirati stvaranjem novog svijeta kojim će vladati ugroženi, svijeta koji nalazi svoje mjesto pod suncem poricanja sadašnjosti i koji je stoga uhvaćen između mitologizirane prošlosti (pretvorene u ono »jedino vrijedno«) i budućnosti, koju predstavlja iluzija da se možemo vratiti kući.²⁴

Misirkovljevo djelo *O makedonskim pitanjima* (За македонските работи) predstavlja upravo stvaranje takvoga svijeta. Njegov je »novi svijet« uznemirio svojom kritičkom objektivnošću i otvorenošću, koja se kod egzilanata često tumači kao drskost. A egzilanti su uvijek ekscentrici. Misirkov je ustrajao biti različit. On je ustrajao biti Makedoncem. Njegovu nepopustljivost nije bilo lako ignorirati. Tvrdoglavost, pretjerivanje, pretjerano isticanje: to je jedna strana koja je karakteristična za stil života u egzilu i metoda za prisiljavanje svijeta da prihvati

²¹ Шелева, Елизабета (2005), *Дом и идентитет*, Магор, Скопје, str.139

²² Misirkov, Krste (2003), *За македонските работи*, МАЛУ, str. 43

²³ Said, Edward (1994), *Representation of the Intellectual*, Vintage, London, str. 44

²⁴ Isto: 45

nečiju viziju. Druga strana je potpuna suprotnost, a sadržava povlačenje, osamljivanje, gubljenje kontakta s realnošću, ludilo, pa i suicid.

Misirkovljevo egzilantstvo omogućilo je njegovu intelektualnu i stvaralačku vokaciju. Bi li došlo do nje bez njegova gotovo cjeloživotnoga egzilantskog iskustva? Mogao se vratiti u Makedoniju nakon studija u Rusiji, posebice u vrijeme Ilindenskog ustanka. Tada je i boravio u Makedoniji, ali se ubrzo vratio u Rusiju. Odluka o povratku kući izrazito je teška, čak i za one koji je žele svakim atomom svoga bića, koji su nostalgичni i njeguju idealizirane slike svoga naroda i domovine. Kada se egzilant vraća u domovinu, očekuje sve za čim je čeznuo. No, stvarnost koju zatječe najčešće je drugačija. Kada uoči promjene u ljudima, stvarima, navikama i stilovima, osjeća se poput stranca. Čak mu ni vlastiti jezik ne zvuči isto. Kolokvijalizmi su se promijenili, kao i značenja riječi, podrazumijevanje slika i referencija na prošlost, potajni migovi, svi podjezici koji tvore jezik.²⁵

Misirkov je odabrao progonstvo kao način života, transformirajući savršeno svoje mane i kušnje u pozitivnu znanstvenu kreaciju. Ta kreacija nastala je iz kroničnog nezadovoljstva, nespokoja, uvijek u neskladu s okolinom; neutješan kad je riječ o prošlosti, ogorčen kad je riječ o sadašnjosti, a prijeteći pred budućnosti. Misirkov je tako naučio djelovati u uvjetima krhke stabilnosti. Njegov intelektualni život nije se temeljio toliko na znanju i slobodi, koliko na doživljenim iskustvima života u egzilu u kojem se stvari vide u pojmovima onoga što je bilo, što je ostavljeno iza i onoga što je doista ovdje i sada. Misirkov je iz svoga ruskog rakursa doživljavao stvari iz dvostruke perspektive. Njegove su ideje bile uvijek suprotstavljene njegovom iskustvu, a iz tog su se suprotstavljanja uvijek pojavljivale bolje, možda čak i univerzalnije ideje o tome kako promišljati stvari.²⁶

LITERATURA

- Anderson, Benedict (1990), *Nacija: zamišljena zajednica*, Školska knjiga, Zagreb.
- Biti, Vladimir (1998), *Teorija i postkolonijalno stanje*, Republika, br. 5 – 6, Zagreb.
- Biti, Vladimir (1999), *Pamćenje i kulturni studiji*, Republika, br. 3 – 4, Zagreb.
- Bojadžiski, Ognjen (1998), *Prometeji makedonski*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Ceres, Zagreb.
- Brešić, Vinko (1998), *Hrvatska emigrantska književnost (1945 – 1990)*, „Doprinosi proučavanju hrvatske književnosti“, Croatica XXVII.
- Carr, Edward Hallett (1968), *The Romantic Exiles: a Nineteenth Century Portrait* Gallery London: Penguin.
- Crows, Peter (1994), *Cultural, Transcultural and Multicultural in Multiculturalism*, Oxford, Blackwell.
- Česlav, Miloš (1998), *U potrazi za otadžbinom*, IP Matica srpska, biblioteka "Danas", Novi Sad.

---

²⁵ Grinberg, Leon&Rebeca (1989), *Exile, a specific kind of migration* u "Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile", Yale, str. 98

²⁶ Said, Edward (1994), *Expatriates and Marginals* u "Representation of the Intellectual", Vintage, London str. 121

- Đurišin, Dionýz (1991), Daljnje mogućnosti i perspektive istraživanja među književnoga procesa, Zb. Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti 4, Zavod za znanost o književnosti FF, Zagreb.
- Duda, Dean (2002), Kulturalni sudiji: ishodišta i problemi, AGM, Zagreb.
- Kavash, Samira (2003), Nacija, mjesto, bezmjesnost, Treća, br. 1, Zagreb.
- Kovač, Zvonko (2000), Slavenske međuknjiževne zajednice – jugoslavenski interliterarni kontekst, Književna smotra, br. 117 (3).
- Levin, Harry (1961), Literature in Exile, in: H. Dieckmann, H. Levin, H. Motekat, "Essays in Comparative Literature", St. Luis.
- Radenović, Sandra (2006), Nacionalni identitet, etnicitet, (kritička) kultura sećanja, "Filozofija i društvo" br. 3, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Rushdie, Salman (1991), Imaginary Homelands – Essays and Criticism 1981 – 1991, William Gargan, Brooklyn Coll. Lib., CUNY Copyright, Reed Business Information, Inc.
- Said, Edward (1995), Reflection on egzile, Zbornik "Marginalization and Contemporary Cultures", The MIT Press Cambridge, The New Museum of Contemporary Art.
- Said, Edward (1994), Expatriates and Marginals, "Representation of the Intellectual", Vintage, London.
- Алексиев, Александар (2001), Потрага по традиција и континуитет, Гоце Делчев АД, Скопје.
- Димковска, Лидија (2004), Скриена камера, Магор, Скопје.
- Доровски, Иван (1985), Прашања на компаративната студија на европските литератури, Спектар, бр. 5, Скопје.
- Доровски, Иван (1992), Студии за балканскиот литературен процес во XIX и XX век, МАНУ, Скопје.
- Ѓуришин, Диниз (1998), Македонската литература и култура во контекстот на медитеранската културна сфера, МАНУ, Скопје.
- Катарциев, Иван (1999), Развој на македонската национална идеја, Спектар, 7 – 8, Скопје.
- Конески, Блаже (1959), Кон македонската преродба, Македонските учебници од 19 век, Скопје.
- Конески Блаже (1974), За македонските работи, предговор, Институт за македонски јазик, Скопје.
- Крестева, Јулија (2005), Токати и фуџи за другоста, Темплум, Скопје.
- Малуф, Амин (2001), Погубни идентитети, Матица македонска, Скопје.
- Ристовски, Блаже (1990), Портрети и процеси од македонската литературна и национална историја III, Култура, Скопје.
- Ристовски, Блаже (1982), Пројави и профили од македонската книжевна историја, Култура, Скопје.
- Ристовски, Блаже (1989), Портрети и процеси од македонската литературна и национална историја II, Култура, Скопје.

- Ристовски, Блаже (1997), Македонско научно/литературно другарство, МАНУ, Скопје
- Ристовски, Блаже (1997), Прилози за истражувања на историјата на културата на почвата на Македонија, книга 6, МАНУ, Скопје.
- Шелева, Елизабета (2005), Дом и идентитет, Магор, Скопје.
- Кулавкова, Катица (1995), Континуитетот на македонската книжевна историја (некои книжевно-историски и теориско-методолошки соочувања), Книжевен контекст, 1, Скопје.

Јордана МАРКОВИЌ

ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У МАКЕДОНСКОЈ ГРАМАТИЦИ КРУМА КЕПЕСКОГ ИЗ 1946. ГОДИНЕ¹

Апстракт: Во трудот се анализира јазичниот термилошки систем во *Македонската граматика* на Круме Кепески, со цел да се утврди неговото место во македонската лингвистичка терминологија, да се направи споредба со истоветниот инвентар во граматиката на Блаже Конески, но и да се покаже дека првата македонска граматика ја оправдала својата намена и своето постоење со извонредно богатство од лексички единици кои припаѓаат кон оваа група.

Клучне речи: Кепески, терминологија, термин, граматика, глас.

1. Увод

Научна или било која друга терминологија, као и језик уопште, подложна је променама, а понекад и помодарству. Готово да не постоји строго стандардизирана терминологија, већ је она по правилу индивидуална реализација. То значи да ће термилошка лексика често представљати лични ауторов стил по којем ћемо га препознавати и који ће бити његова идентификација².

Хролошки веома значајна *Македонска граматика* Крума Кепеског³ показала се као добар материјал за истражувања у овој области – области лингвистичке терминологије, упркос чињеници да је настала „за мошне кратко време“⁴. У њој је дошла до изражаја ауторова прагматика, будући да је и сам предавао у гимназији.

Круме Кепески је ову граматiku припремио у једном историјски значајном тренутку у развоју македонског језика⁵ и из практичних разлога

¹ Овај рад је рађен у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истражувања српског језичког просјора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Слично је мишљења и Б. Видоески: „Личниот став на авторите на поделни работи доаѓа таму повеќе до израз, па поради тоа во тие области наоѓаме и поголеми разновидности и повеќе недоследности“ (Видоески 1965: 3).

³ „Проф. Круме Кепески (1909 – 1988) ѝ припаѓа на историски еминентната генерација македонски интелектуалци и творци, што созревала во годините непосредно пред Втората светска војна и којашто се вклучила многу активно во столетните стремежи на своите претходници, но и на своите современици“ (преузето са: <https://blog.literatura.mk/2019/01/28/odbelevuvame-73-godini-od-pecatenjeto-na-makedonskata-gramatika/> 5. 5. 2019).

⁴ Преузето са: <https://blog.literatura.mk/2019/01/28/odbelevuvame-73-godini-od-pecatenjeto-na-makedonskata-gramatika/> 5. 5. 2019.

⁵ „Тој почнал на неа да работи во м. фебруари, 1945 година. Граматиката во печат е ставена во м. август, истата година, а објавена е на 26 јануари, 1946 година“ (преузето са <https://www.svest.mk/nejasnosti-pri-oznachuvaneto-na-prva-makedonska-gramatika> 26. 5. 2019).

својски се трудио да именује и дефинише бројне језичке нивое како би читаоцу приближио све те појмове, а то значи да је морао засновати и граматичку терминологију⁶. Од једне такве граматике, у таквом тренутку, и очекивања су била таква.

Предмет овога рада јесте лексички инвентар тематски ограничен на лингвистичку терминологију⁷. Као грађа је послужио такав језички инвентар из *Македонске граматике* Крума Кепеског. Испоставило се да је овај лексички корпус веома богат, упркос чињеници да је граматика кратка, о чему сведочи бројка од преко 350 таквих јединица, а Звонко Никодиновски говорећи о таквим терминима у *Толковен речник на македонскиот јазик* претпоставља да их има 331. Дакле, на мање од 80 страна текста, Круме Кепески дао је читав лингвистички термилошки систем, чиме је поставио темељ савремене македонске лингвистичке терминологије.

Овај језички корпус је упоређен са лингвистичком терминологијом у *Граматици на македонскиот литературен јазик* Блажа Конеског⁸. Тиме сам хтела да укажем на однос ове лексичке скупине у овима двама граматикама⁹.

Бројна истраживања на македонском (а и српском¹⁰) језичком простору тичу се лингвистичке терминологије и она је разматрана из разних углова и са различитом грађом.

Циљ овога осврта јесте попис и опис овог лексичког инвентара, његова класификација и компарација са одговарајућом лексиком, како би се показале његове специфичности и његове вредности. Посебно је важно одредити место, улогу и значај ове термилошке области у овој граматичкој на македонском језичком простору.

⁶ Истина, чим се указала потреба за стандардизацијом и језика и језичке терминологије оформљена је Комисија за македонски јазик на чије чело 1944. године долази Воислав Илић и као резултат тог рада јавља се *Терминологија за граматиката на македонскиот јазик*.

⁷ Говорећи о овој теми, Б. Корубин прави разлику између лингвистичке и граматичке терминологије (Корубин 1984: 36).

⁸ Користила сам штампану верзију првог дела из 1957. године и другог из 1954, а претрагу сам вршила и електронским путем издања из 1967, мада су верзије идентичне.

⁹ По речима Б. Видоеског, граматика Б. Конеског „зазема посебно место во оформувањето на македонската лингвистичка, пред се граматичка терминологија“ и он јој приписује „активен и творечки став во поглед на граматичките термини“ (Видоески 1965: 3).

¹⁰ Опсежно истраживање овога типа на српском језичком простору налази се у раду Ане Мачановић *Српска језикословна терминологија у 19. веку* (Институт за српски јазик САНУ, 2018) а јавности је доступан и зборник *Словенска терминологија данас*, са доста реферата са истоименог научног симпозијума (вид. списак литературе).

Б. Корубин истиче да је први осврт на македонску лингвистичку терминологију рад Тодора Димитровског *За македонската лингвистичка терминологија*, штампан 1963. године у Софији у зборнику *Славјанска лингвистична терминологија*, у издању Института за бугарски јазик Бугарске академије наука (Корубин 1984: 35). Године 1965. о томе је писао Б. Видоески (Видоески 1965). У његовом раду стоји податак да је прилог Т. Димитровског штампан 1962. године. Значајан је и рад Воислава Илића *Почеци стварања и ангажовања македонске лингвистичке терминологије*, штампан у *Зборнику за филологију и лингвистику* 1968, у Новом Саду. У раду Б. Корубина (а и других македониста) износи се податак о формирању Комисије за (македонски) јазик и правопис, чији резултати рада нису били задовољавајући, па је дошло до „преформирање на самата Комисија, во нов и проширен состав, односно до формирање, може да се каже на нова комисија“ (Корубин 1984: 37).

Ова граѓа пружа могућности за различита проучавања, али то је посао за један обимнији рад. Тако у овоме раду неће бити осврта на синонимију и дублетне облике – те информације ће се наћи само спорадично, а бројне су и могу бити предмет засебног истраживања, а изостаће и анализа семантичких дефиниција.

За овај осврт није од значаја садржина ове граматике. Та граматика послужила је као извор података – из ње су извучене лексичке јединице које се тичу лингвистичке терминологије и посматране су као целина и та таква „целина“ упоређена је са подацима који су преузети на исти начин. То значи да се трагало за податком, а није се улазило у анализу где је тај податак „смештен“ у датој књизи. Тако ће се код Кепеског већ у наслову једног дела наћи термин *фонетика*, чега на тај начин нема код Конеског (тамо је наслов *За гласовије*). Међутим, код Кепеског ће се после наслова *Фонетика* у загради наћи наука за *гласовије*, а код Конеског термин *фонетика* налази се у тексту¹¹.

Такође су занемариване разлике типа за *гласовије*, *изведени зборови*, код Кепеског, према за *гласовије*, *изведени зборови*, код Конеског, будући да нису од значаја за ову, пре свега лексичку анализу.

Као основа узета је терминологија из граматике Крума Кепеског, а то значи да је посматран однос те лексике према истоветној лексици у граматички Конеског, те неће бити речи о терминима који су се нашли у граматички Конеског, а нема их у овој.

2. Анализа грађе

Целокупна грађа може бити систематизирана према језичким нивоима на: општелингвистичке, правописне, фонетско-фонолошке, прозодијске, морфолошке и синтаксичке термине.

Општелингвистички термини. У пољу општелингвистичких термина јављају се два синонимна домаћа термина *литературен јазик* и *книжовен јазик*¹². Има повода да се помисли како Кепески термин *книжовен јазик* везује за старији период, будући да се овај термин налази у наслову *Нашиот сѐпар книжовен јазик*, док је време у које смешта термин *литературен јазик* испрва време утврђивања „на општиот јазик“, тј. време одређивања норме тог језика, но касније се у тексту јавља *книжовен јазик* као синоним за *литературен јазик*¹³.

Тумачећи термин *грамафика*, Кепески се позива на грчки: „Зборот „грама“ значи на старогрчки буква или писмо“ (Кепески 1946: 11).

Кепески користи термиолошку синтагму *говорни органи*, за коју се претпоставља да је настала „калкирањем латинског облика *organa vocis*“

¹¹ У уводном делу, *Народнаша основа на македонскиот литературен јазик*, Конески каже: „Во фонетиката овде се истакнува тоа...“ (Конески 1957: 44), а придев *фонетски* употребљава када говори о правопису: „Иако нашиот правопис е фонетски ...“ (стр. 63).

¹² Конески користи термин *литературен јазик*, али у уводном делу јавља се *книжевниот изговор* (Конески 1957: 6)

¹³ Код Корубина налазимо тврдњу да је термин *литературен јазик* узет „од рускиот, односно бугарскиот јазик“ и „тој беше прифатен и применет и од страна Крсте Мисирков“ (Корубин 1984: 40, 41).

(Мацановић 2018: 136). Своје место нашли су и анатомски називи за органе који учествују у стварању говора.

П р а в о п и с. На плану *орџографије* (Кепески користи овај грчки термин, али и домаћу лексему *џравойис*), а у вези са термином *буква* стоји да је то *знак* којим се бележе гласови¹⁴. Именица *знак*, прасловенског порекла, преузета је из општег лексичког фонда и често се у овој терминологији јавља као синоним за термин *буква*. О етимологији термина *буква* има података у РЈАЗУ, али и код Р. Симеона, где се тврди да је реч немачког порекла¹⁵. Међутим, у РМС се наводи да је реч руска, а такво тумачење налазимо и у неким радовима, па је логично помишљати да је у српски, а вероватно и у македонски језик дошла из руског.

Бројни су термини за номинацију графичког система: *алфабет*, *абџеда*, *џисмо*, а за посебне врсте: *џлаџолица*, *кирилица*, *брзойисно џисмо*, *усџавно* (унцијално) *џисмо*, *лаџиница*, *џраџанска азбука*, *џрквена* или *џрквено-славјанска азбука*.

У овом делу има домаћих¹⁶ термина – једночланих: *буква*, *знак*, *џисмо*, *џлаџолица*¹⁷, *кирилица*, *лаџиница*, али и двочланих: *брзойисно џисмо*, *усџавно џисмо*, *џраџанска азбука*, *џрквено-славјанска азбука*.

Код *усџавноџ* (*џисма*) у загради је дат контактни синоним латинског порекла *унцијално*, а ту је и грчи *алфабет*, док би се термин *абџеда* могао приписати латинском.

Фонетско-фонолошка терминологија. Кепески једну област насловљава са *фонџика* или *наука за џласоџџе*¹⁸. Терминима домаћег – словенског порекла *џлас*¹⁹ и *звук* именован је артикулисани звук као основни елемент говора, који улази у састав слогова и речи (РСАНУ, под *џлас 4а* и *звук 3*).

¹⁴ У књизи *Речник на џермини оџ наукаџа за јазикоџ* В. Николовска даје следећу дефиницију: „буква – графички израз на фонемата“.

¹⁵ „О пореклу термина *буква* РЈАЗУ бележи следеће: „BUKVA [...] d) litera, slovo, nazvano po bukvi još u Nijemaca, 126 od kojih je riječ došla, što se negda rezalo na bukovu drvetu mjesto pisanja [...] Може бити и да је узето из руских књига” (РЈАЗУ, под *буква*). У Енциклопедџјском рјечнику Р. Симеона поред ове одреднице наводи се само старонемачка етимологија (уп. Симеон 1969, под *буква*). Међутим, будући да у Даничићевом *Рјечнику* нема потврда за терминолошко значење лексеме *буква* (уп. Даничић 1880 – 1882), као и да РЈАЗУ и Р. Симеон наводе прве потврде за ово значење с почетка 19. века, може се закључити да је термин *буква* у значењу ’слово’ руског одн. рускословенског порекла. У прилог наведеној тврдњи говори и податак из РСАНУ. Наиме, у овом тезаурусном речнику именице *буква* као ’врста листопадног дрвета’ и *буква* у значењу ’слово’ обрађене су као хомоними (уп. РСАНУ, под *буква1* и *буква2*), с тим да је уз одредницу *буква2* (’слово’) дата руска етимологија“ (Мацановић 2018: 90).

¹⁶ Под домаћим терминима подразумевам термине словенског порекла иако су неки од њих преузети из других језика – српског, руског, бугарског или су пак настали превођењем или калкирањем, мада Видоески говорећи о терминима туђег порекла у македонском језику истиче да они могу бити несловенски и словенски (Видоески 1965: 6).

¹⁷ По некима ово је руски, односно руско-словенски термин (Мацановић 2018: 84).

¹⁸ Тако као да не мисли Б. Корубин тврдећи да никоме “не беше му паднало на ум да гради, чисто македонски термини наспрама грчките (односно од грчко потекло) *џрамаџика*, *фонџика*, *морфолоџија*“ (Корубин 1984: 42).

¹⁹ „Термин *ГЛАС* практично доминантан у српском фонетско-фонолошком терминолошком систему из 19. века“ (Мацановић 2018: 108).

Овај језички ниво се код Кепеског одликује термилошкоом бројношћу. Од једночланих домаћих термилошких јединица налазе се: *самогласка*, *согласка*²⁰, *сметнуење*, а од двочланих: *јолна ирејрека*, *иесен иросиор* и бројни други.

Известан број ових јединица заправо јесу примарно двочлане јединице које се као такве подразумевају, будући да је из термилошке синтагме изостао главни члан – именица. Тако се у следећим примерима: *звучни, јасни, незвучни, иредно-усни, задно-усни; високи, средни, ниски; ексилосивни, избувни, иросирујни, забнонеичани, забни, иискојни, уснени, двоуснени, забноуснени, јазични, неичени, сложени, носни*, заправо подразумева: *звучни, јасни, незвучни самогласки*, тј. *ексилосивни, избувни, иросирујни согласки*.

Кепески је у овој категорији редовно давао интернационални синоним (паралелно или у загради): *ексилосивни* или *избувни*, *фрикайивни* или *иросирујни*; *забнонеичани* (*веларни*), *забни* (*генитални*): *иискојни* (*сибилантни*), *уснени* (*лабиални*): *двоуснени* (*билабиални*), *забноуснени* (*лабиоденитални*), *јазични* (*ликвидни, иични*), *неичени* (*ипалитални*): *иросирујни* (*сирантни*), *сложени* (*африкайи*), *носни* (*назални*).

П р о з о д и ј а. У делу о прозодији као основни термини јављају се германизми: *акценти*, *акцентирање* (*ио*), *акцентирани* (*слоџи*), *неакцентирани* (*слоџи*), *акценатиска* (*система/целоси*), затим *слоџ*, за који Р. Симеон тврди да је грчког порекла, али је на наш простор дошао преко црквенословенског: *акцентирани слоџи*, *неакцентирани слоџи*, *иисрисложен акценти*, *иисрисложна акценатиска система*, а термилошке јединице *енклиитика* и *иоклитика* дошле су из грчког преко латинског.

Од домаћих ту је једночлана лексичка јединица – *удирање*; двочлана термилошка синтагма: *јасовна сила*, а један део су термилошке јединице настале комбинацијом домаће и стране речи типа *акценатиска целоси*, *иодвижен акценти*.

Према Р. Симеону, руски одн. рускословенски облик *удареније* представља калк латинског термина *ictus* (Симеон 1969, под *удареније*) (Мацановић 2018: 139), што би могло бити и тумачење македонског термина *удирање*²¹.

М о р ф о л о г и ј а. Део *морфологија* или *наука за формије*, како је код Кепеског насловљено, доста је богат овим лексичким јединицама. Ту су термини преузети из општег лексичког фонда: *збор*, *род*, *број*, *лице* и други, а ту

²⁰ Код Корубина налазимо: „Во граматиката на Круме Кепески, меѓутоа, веќе ги среќаваме ликовите „самогласка“ и „согласка“, божем како посоодветни за македонскиот јазик (сонантите не се споменуваат како група); овие исти ликови понатаму се применети и во Македонскиот правопис од 1950 година и се употребуваат сè до денеска“ (Корубин 1984: 43).

²¹ Толковен речник нема овакву одредницу, али глаголска именица *удирање* налази се код глагола *удира*. Б. Корубин тврди термин „ударение“ не се прифати поради формалната архаичност“ (Корубин 1984: 43).

су и термини: *менливи зборои*²², *неменливи зборои*, *род*, *број*, *еднина*, *множина*, *двоина*, *завршок*, *сложенки* и други, домаћег порекла²³.

За термин *именица* у српскоме наводи се најстарија потврда из 1860. године. Термине *придев*, *заменица*, *број*, *прилоз*, како тврди Ана Мацановић, осмислио је Ђура Даничић (Мацановић 2018: 199), па би се могло помишљати да су неки од тих термина прилагођени македонском језику у ликовима *придавка* и *заменка*²⁴, за разлику од *прилога*, који је истоветан, док су *глагол* и *предлог* општесловенског порекла (Мацановић 2018: 250).

Будући да је већина ових термина у ранијем периоду била преузимана из руског²⁵, о чему сведочи и Елка Јачева-Улчар у вези са граматиком Григора Прличева, Кепески се са тим није суочавао.

За разлику од претходног дела у којем је страни термин стајао на другом месту или у загради, у овоме је обрнуто: *суфикс* (*наставак*), *префикс* (*прејиставак*), *деминутиви* (*смаленки*), *аугментативи* (*уголеменки*), те се стиче утисак да је аутор ове термине сматрао познатијим, али ради бољег сналажења у загради је дао и домаћи термин.

Овде су бројни и други интернационализми латинског порекла: *империјив*, *комапарација*, *компаратив*, *суперлатив*, *квалитативни*, *квантитативни*, *транзитивни*, *интранзитивни*, *деклинација*, *конјугација* и др.

С и н т а к с а. И област синтаксе одликује се бројношћу термилошких јединица. Поред домаћих: *реченица*, *подмет*, *прирок*, *глагол*, *сложена реченица*, *одречна реченица* и др., веома су бројни и интернационални синоними: *субјект*, *јасив*, *дисјунктивни*, *финални*, *модални*, *декларативни*²⁶ итд. и они су обично давани у загради.

3. Компарација са грађом Блажа Конеског

Однос посматране термилошке лексике у двама граматикама може се представити кроз *термилошку подударност*, *делимичну подударност* и *одсуство термина* код Конеског.

²² „Крајем шездесетих година, у граматичи В. Вујића, посведочена је конкурентна употреба три термилошке синтагме домаћег порекла са значењем 'врсте речи' – *видови речи*, *врсте речи* и *делови збора*“ (Мацановић 2018:178).

²³ Корубин тврди да су термини *еднина*, *множина* „директно позајмени“, док је *сложенка* македонизирани српски термин (Корубин 1984: 40).

²⁴ О томе налазимо и податке у раду Б. Корубина, где стоји да су у македонској лингвистичкој терминологији термини настајали „како резултат на извесна македонизација или директно позајмување на соодветните српскохрватски, поточно српски термини. На пример, наспрема срхр. „именица“ кај нас се направи именка, „заменица“ – заменка, „придев“ – придавка, „узвик“ – извик“, али да су дошли и „како директно позајмени, термините: број, предлог, прилог“ итд. (Корубин 1984: 40).

²⁵ „Се гледа дека Прличев при пишувањето својата Граматика доследно ја следел традицијата на руската лингвистика термилогија“ (Елка Јачева-Улчар 2006: 123).

²⁶ Ваља имати у виду да код Конеског нема дела о синтакси и то утиче на одсуство неких термина овог језичког нивоа. Меѓутим, ово је тек делимични „хендикеп“, будући да синтаксички термина код Конеског има и у областима које он обрађује. Тако ќе се у одељку *Идно време* наћи: „Во подредени реченици (декларативни) ова време ...“ (210), на страни 249 је наслов *модални зборови* итд.

3.1.1. Очекивано су подударне бројне термилошке јединице:

- *глас, буква, самогласка, вокал, согласка, консонант, едначење, изедначење, звучни, фрикативни, екслозивни, суфикс, насивка, префикс, преисивка, енклитика, погмет, субјект, ирирок, објект, предмет, редукција, слој, акцент, деминутив, аументив, иридавк и, ирисвојни иридавки, сложенки, број, едина, множина, двоина, завршок, падеж, номинатив, генитив, датив, акузатив, вокатив, инструменал, локатив, член, компарација, компаратив, суперлатив, броеви, заменки и др.* – једночлане;

- *ошти дел, изведени збори/зборови, ирости збори/зборови, сложени збор(в)и, глаголки именки, збирни именки, аспирактивни именки, конкретни именки, соисвени именки, ошти именки, збирни именки, аспирактивни именки, грамаички род, ирироден род, машки род, женски род, среден род, членуена/членувана форма, основна (иридавска) форма, иоредбен сиеен, ирости броеви, бројни именки, лични заменки и др.* – двочлане термилошке синтаге;

- *лична иврайна замена / иврайна лична замена, и сл.* – трочлане термилошке синтаге итд.

3.1.2. Делимична подударност посматра се пре свега кроз варијантност – творбену или лексичку:

- код Кепеског је *незвучни*, код Конеског *безвучни*;
 - Кепески: *избувни*, Конески: *избувливи*;
 - код Кепеског је *ириструјни*, код Конеског *струјни*;
 - код Кепеског је *делба на согласкије*, код Конеског *иоделба на согласкије*, с тим што се термин *иоделба* код Кепеског јавља у синтаги *иоделба на глаголкије*;

- Кепески: *иолна форма*, Конески: *долга форма*
 - Кепески има *материални именки*, Конески именки *ишо означуваат некаква материя*;

- Кепески: *двојна форма на замена(иша)*, Конески *долги(ије) и крајки(ије) форми* итд.

3.2. Одсуство термина код Конеског. Бројности ове категорије доприноси већа употреба интернационализама код Кепеског:

- *артикулација, сибиланти, сипранти, веларни, дентални, лабиални, билабиални, лабиодентали, јазични, ликвидни, забноуснени, палатални, проклитика, нејчени, назални, морфологија, деклинација; иискојни, заднонејчени²⁷, двоусненици, јазични, забноуснени, шечни, носни, смаленки, уголеменки; акцентирани слоји, неакцентирани слоји, ирисложна акцентиска сисема, грамаички род, зависни падеж, независни падеж, ирв иоредбен сиеен, ишор иоредбен сиеен, засилена форма (код придева), енклитична форма, скрашена форма; исиагање на согласкије, ирости (неизведени) збори²⁸, оисни иридавки, материални иридавки, наука за зборије²⁹, видои на зборије³⁰, менливи збори, неменливи збори, мислени*

²⁷ Код Конеског су *меконејчени*.

²⁸ Конески има *неизведени глаголи* и *иридавки*.

²⁹ Код Конеског *За формије*.

³⁰ Код Конеског *Зборовни(ије) групи*.

именки, редни бројеви, збирни бројеви, множни бројеви, ѿоделни бројеви, ѿприроден род итд.

4. Закључак

Македонска грамајтика Крума Кепеског замишљена је тако да заправо представља основу савременог македонског лингвистичког терминосистема, имајући у виду да припада првом периоду „од развојот на македонската лингвистичка терминологија (1945 -1950) совпаѓа со времето кога македонската лингвистичка наука се наоѓа уште во својот повој, кога таа почнува да ги прави првите чекори“ (Видоески 1965: 2). Као предан научни радник и педагог Круме Кепески је схватио колики је значај терминолошког апарата, а био је свестан и могућности да се дело учини теже читљивим и мање разумљивим публици уколико тај терминолошки инвентар није примерен граѓи и циљу. О томе сам Кепески каже: „Се трудев да го изнесам (материалот) во достапна форма“³¹.

Веома богат инвентар терминолошких јединица у *Македонској грамајтики* Крума Кепеског осмишљен је тако да за основу има домаће термине настале превођењем: *смаленки, уѓолеменки, ѿоделни бројеви, множни бројеви*, калкирањем: *видои на збороиѿе, ѿодмеј* или процесом терминологизације лексема из општег лексичкиг фонда³²: *звук, знак, ѳлас* итд. Велики број једночланих јединица сведочи о томе да је аутор ређе прибегавао употреби перифрастичних форми за номинацију одређених појмова што би била одлика недоволно развијеног терминолошког система. Бројни интернационални термини³³ нашли су своје место у овоме инвентару као тзв. контактни синоними и тиме допринели богаћењу овог лексичког система.

Извори

- Кепески, К. 1946: *Македонска грамајтика*, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје.
Конески, Б. 1957: *Грамајтика на македонскиот лиѿтератѿурен јазик*, Дел I, „Просветно дело“, Скопје.
Конески, Б. 1954: *Грамајтика на македонскиот лиѿтератѿурен јазик*, Дел II, Издавачко претпријатије „Просветно дело“, Скопје.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојковска, Е. (2004), „За проблематиката на некои македонски граматички термини“, XXX Научна конференција, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје, 471–487.
Брборић, В. (2017), „Српска правописна терминологија данас – у науци и настави“, У: *Словенска ѿтерминологија данас*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд, 187–196.

³¹ Овај детаљ се налази у *Предѓовору*.

³² О овоме налазимо податке и код Корубина (1984: 41).

³³ Истина, Видоески тврди: „Само интернационални термини се употребуваат претежно во научната литература и високошколската настава“ (Видоески 1965: 5), а граматика К. Кепеског је као школски уџбеник за средње школе одобрен од стране Министарства народне просвете Македоније, те заправо противуречи овој тврдњи проф. Видоеског.

- Видоески, Б. (1965), „Развојот и состојбата на македонската лингвистичка терминологија”, У: *Лингвистички збор*, бр. 2, Списание на Друштвото за македонски јазик и литература, Скопје, 27–34.
- Гочкова, Т.; Дучевска, А.; Минова-Гуркова, Ј. (1989), „Низ страниците на лингвистичкотерминолошките речници”, *Лингвистички збор*, бр. 1 – 2, Списание на Друштвото за македонски јазик и литература, Скопје, 11–15.
- Јовановиќ, В. (2017), „Српска терминологија у Речнику словенске лингвистичке терминологије из угла савременог стања српске лингвистике”, У: *Словенска терминологија данас*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски јазик САНУ, Београд, 253–267.
- Ковачевиќ, М. (2017), „О термину субјекат у србистици”, У: *Словенска терминологија данас*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски јазик САНУ, Београд, 173–186.
- Корубин, Б. (1984), „Поглед на установувањето на основната македонска граматичка терминологија”, *Лингвистички збор*, бр. 3, Списание на Друштвото за македонски јазик и литература, Скопје, 35–44.
- Мацановиќ, А. (2018), *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Монографије, бр. 26, Институт за српски јазик, Београд.
- Никодиновски, З. (2017), „Речниците на македонскиот јазик и лингвистичката терминологија”, У: *Македонистиката меѓу традицијата и современите предизвици*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 343–365.
- Николовска, В. (2015), *Речник на термини од науката за јазикот*, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип.
- Ранѓеловиќ, А. (2016), *Језикословна терминологија код Срба у 19. веку*. Докторска дисертација, Филолошки факултет, Београд.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XIX*, 1959–2014, Српска академија наука и уметности, Институт за српски јазик, Београд.
- Ристески, С. (1989), „Првата македонска официјална Граматичка терминологија”, *Лингвистички збор*, бр. 1 – 2, Списание на Друштвото за македонски јазик и литература, Скопје, 123–135.
- Толковен речник на македонскиот јазик I – VI*, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Јачева-Улчар, Е. (2006), „Терминологијата во Кратката словенска граматика на Григор Прличев”, *Filologija* 46–47, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 123–130.

- Gortan-Premk, D. (1990), *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd.
- Mihaljević, M. (2017), „Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj”, У: *Словенска терминологија данас*, Српска академија наука и уметности и институт за српски језик САНУ, Београд, 383–405.
- Simeon, R. (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Subotić, Lj., Sredojević, D., Bjelaković, I. (2012), *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma srpskog jezika*, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Димитър ПАНДЕВ

**СЛОВО ЗА ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ
(или: Меѓу акрибичноста при филолошкото читање на
текстот и луцидноста при текстолошките заклучоци)**

Апстракт: Акрибичните проучувања на Харампије Поленаковиќ во областа на филологијата се должат и на неговото јазично чувството за органската поврзаност на книжевниот текст во заокружено единство, на интуитивната смисла за доловување на творечката атмосфера на создавање на текстот, но и на суптилното дискурсно чувство за варијантноста на текстот, условена од редица надворешнојазични и надворешнокнижевни фактори. Со овие проучувања Поленаковиќ прави мост меѓу историјата на литературата и на историјата на јазикот, меѓу социолингвистиката и социологијата на книжевноста, но дава и придонес во текстологијата (критиката на текстот), како и (парадоксално, но вистинито) во текстлингвистиката (интертекстуалноста како критериум за текст).

Клучни зборови: запис, акрибија, текст, луцидност, текстологија.

Современата македонска филологија се засновува првенствено врз проучувањата на Конески и Поленаковиќ, на кои им се надоврзуваат, во областа на литературната теорија – Димитар Митрев, а во фолклористиката – Кирил Пенушлиски.

Конески и Поленаковиќ ги поврзува читањето стари текстови, како од средновековниот период, така, уште повеќе од XIX век, за нив, не така дамнешен ако се имаат предвид годините на нивното раѓање (на Конески – 1921, а на Поленаковиќ – 1909), имено, Конески една година потем смртта на Марко Цепенков, а Поленаковиќ – во годината кога умира Кузман Шапкарев, при што двајцата им претходници собрале огромен корпус македонски текстови од кои зрачи во сета своја свежина македонскиот народен јазик со сета насобрана тежина етнографско-фолклористички материјал, кој пред македонистиката отвора голем број прашања вкргнати во односот меѓу текстологијата и текстлингвистиката, меѓу историјата на јазикот и на книжевноста и современите филолошки (книжевнотеориски и лингвистички) проучувања.

Конески има беспрекорна книжевна дарба и широко познавање на литературата, Поленаковиќ, пак, изострен јазичен усет и аналитички пристап во историјата на книжевноста. Поленаковиќ се вглубочува и во најситните книжевни детали, пронаоѓајќи „неоткриен“ во книжевни текстови, збор, кој го сугерира културниот растез на народот, Конески, пак, анатомски го разложува зборот, спознавајќи ги во него процесите кои исцело ја опфаќаат структурата на јазикот. Конески има смисла за афористика, Поленаковиќ, пак, за анегдота. Двајцата пленат со своја смисла на хумор, кој толку ги оддалечува, колку што им се спротивни карактерите. И двајцата напати отстапуваат со свои луцидности, со кои знаат книжевно да очудат и/или пак да изневерат,

независно, дали во интерес на јазикот или, пак, на литературата, всушност, во интерес на книжевната атмосфера во општествените кругови, разбранувајќи го книжевното милје. Впрочем, заедно ја организираат првата охридска студентска експедиција... Но, напати се соочуваат со спротивни погледи, почнувајќи од она писмо од Крушево, на кое наседнал и великиот Афанасиј Матвеевич Селишчев, кому и обајцата му се поклонуваа... Но, онака оддалеку, без да си префрлаат еден другему. И така сè до – кокошката. Независно од јајцето!

За да биде претставата појасна, мора да го вклучиме во неа и кружочникот Димитар Митрев, неуморниот трагач по антологиски вредности, кому речиси секој исказ му бил антологиски, и со самото тоа бил веќе подготвен за постојани актуализирачки аналогии. Па, дозволете ми, да направам една мала аналогичка, според логичката синтакса, но и според формалната лингвистика, која се апстрахира од значењето, па слепо се води по моделите, па да тргнам од еден парадокс на Митрев, кој нема кој не го знае во Македонија, особено ако е упатен во фолклорот. И уште повеќе во суптилноста на хедонистиката. Го издвојувам, всушност, од есејот на Конески „Вкусот на водата“ (1988), кога Конески реминисцентно му се навраќа на Митрев:

– Во што е смислата на пиење ракија?

– Да ја направи водата љубимка!

Токму ова прашање го поставувал Митрев на една од оние „маси“ подготвена за недоброј актуализација, за кои така спонтано пишува Конески во „Мојот опит“ и, се разбира, самиот си го одговарал. Митрев!

Па, сега, вклучувајќи го Поленаковиќ во истиот логички контекст, во стилот на аналогичката на Конески од записот „Бостан“ („О великиј, могучиј, правдивиј и свободниј рускиј јазик!“ – извика еднаш Иван Сергеевич Тургенев. А јас извикувам: О чудесни македонски бостани! О вие слачни црвени лубеници што крцкаат под ножот! О вие жолти дињи бадемки полни мисковина!), се запрашувам: „Во што е смислата на карамелизацијата на пиленето (кокошката)? Одговорот е јасен: Да ја направи кожата покрцкава. Се согласува со тоа и самиот Поленаковиќ.

Поленаковиќ како ретко кој имаше смисла за амбиент, за вживување во општествена ситуација, што е тема на етнографијата на комуникацијата, која пак умее да се врзе за текстологијата во онаа смисла во која таа се врзува за општеството. И да прозвучи дури и духовито, со сета онаа негова блескава смисла за хумор. Го прави тоа мошне убедливо во статијата „Константин Миладинов и зборот „освџи“ во хрватскиот јазик“, објавена за првпат во списанието „Македонски јазик“, год. 1952, бр. 1–2, 29–30) и, чинам, нè уверува и сите, па дури и Хрватите.

Но, со еден друг прилог, вметнат во рубриката „Јазичен потсетник“ на списанието „Литературен збор“, бр. 2, 1981 г: „За еден збор во една песна на Константин Миладинов“, чинам, како да не ќе го убеди, пред сè, Конески, или Конески воопшто не му посветил внимание на оваа „лингвоидилична“ цртица (какви што своевременно беше пишувал Филип Каваев) на Поленаковиќ, па не постапил онака како што беше постапил со писмото од Крушево меѓу првото и второто издание на првиот дел од Граматиката...

Во оваа статија Поленаковиќ актуализирано му се навраќа на еден стих од песната „Еѓуптин делиа“, од Константин Миладинов, објавена во списанието „Братски труд“, година I, книга 3, 15–19, 1860, кој бил на цензура на 5 август 1860 г. и предлага ново решение за зборот кој се јавува во два стиха, во следните контексти: а) „Много време има, / една цела зима, / у вас как се кана, / за да се нарана, с кокошки печени, / со шеќер **золени**“ и б) „Дојде дана страшен, / со сабја опашен/ .../ фати да се карат / и кокошка барат, / на р’жен печена, / со шеќер **золена**“. Поленаковиќ наведува како гласи овој збор во следните изданија, истакнувајќи дека во изданието на Гане Тодоровски од 1980, овој збор гласи: *золени* (с. 39) и *солена* (с. 40).

Но, да да ја доловиме атмосферата во која го чул овој збор и, сладосно та хедонистички, реминисценцирал Поленаковиќ:

„Обрнувајќи внимание на кулинарската вештина на мојата снајка Билјана, охриѓанка, при печењето на ражен пилиња (кокошки) повеќе пати чув дека пилињата (кокошките) ќе станат зарени, „реш печени“. И асоцијацијата со односниот збор во кулинарската терминологија од „Еѓуптин делиа“ на К. Миладинов беше јасна. Во разговор со повозрасни стружани (меѓу кои и Филип Каваев) и охриѓани (меѓу кои и Ставре Филипче) се потврди дека пилињата (кокошките) печени на ражен стануваат зорени. И уште еден чекор напред. И потврда во Речникот на македонскиот јазик, I, 267: зори², (за леб) „пеџи се на тихој ватри“, нека зори лебот уште малку; и III, 114: реш, одн. добро печен, кој крцка. Значи односниот збор кај К. Миладинов треба да гласи: зорени, односно зорена. Кокошките требало при печењето со шеќер да се поросат, за да крцка кожичката.“

Колку и да звучи убедливо, сепак овој збор во читањето на Блаже Конески „Поезијата на Константин Миладинов“ (1988) гласи како во првобитниот текст објавен во „Братски труд“.

Но, да ја спротивставиме сега реторичката убедливост и муниципозната акрибичност на Поленаковиќ, со сета нивна луцидна етнографија на комуникација, на луцидните размисли во „историјата на македонскиот јазик“ на Конески, поставувајќи ги нив на фонот на човековата цивилизација, односно на вкрстувањето на зборови и предмети, и на синтези од најразличен вид, на кои би им позавидел дури и Михаил Ломоносов, а Афанасиј Селишчев, бездруго, им се очудувал на таквите „донкихотовски“ јазични решенија на Крчовски и Пејчиновиќ.

Имено, Конески луцидира:

„Како една потребна историска хипотеза, но која претполага уште ред изучувања што не се преземени, го истакнуваме тоа дека теренот на Македонија бил подложен на многу поделби во XIII век во резултат на распадот на византиската империја и по завојувањето на Цариград од страна на крстоносците 1204 година.“ (Конески, Историја...).

А енциклопедиски е податокот дека крстоносните војни го донесоа шеќерот во Европа.

Ловејќи му ја луцидноста на Конески, пример за ова наоѓаме во рефлексацијата на носовката ж на македонската јазична територија, особено, во периферните западномакедонски говори, на потегот, каде што среќаваме повеќе

изговори меѓу кои и: рака, раќа, роќа, па и со широк изговор, но и изговор /ä/ добиен од /а/ под акцент или (рибärница), или во соседство со /м/ или /н/ (знäм), како и разно-разни вкрстувања кои се одвиваат „крстоносно“ на морфонолошко рамниште во билингвални услови. Така би го сфатиле и изговорот зарени, кој во охридскиот градски говор би гласел зäрени, а во струшко би очекувале и: зорени. Во тој поглед особено би бил интересен идиолектот на Филип Каваев, а зошто не и на Ставре Филипче, учени и шетани личности со високо и разновидно образование, првиот новинар и писател со богословско образование и професор со филолошко образование, вториот, пак, правник.

И сето ова паѓа во луцида интервала ако се има предвид рускиот збор „золение“ со мошне едноставно значење „чистење кожа“. Еѓуптинот ќе да сакал кокошка целосно исчистена од пердувчиња, оти многумина од селанијата не ја кубат до гола кожа.

Но некогаш и погрешниот пат води на чистина која некогаш била попрешта на војни меѓу јазици и народи, култури и цивилизации, зборови и предмети, постапки и повтења. На форми и содржини!

И сета оваа претстава ни се разбиструва преку „Избраните дела“ на Кузман Шапкарев, „том петти, Приказни“, приредени од Томе Саздов, имено, од охридската приказна бр. 64: „Двајца верни пријатели или „За хатар и печена кокошка се јајт“:

„Заради то’а, вечерта пред денот кога ќе го обеселе, зготфил – испекол една кокошка,, ја **назолил** со отрујачка и му ја однесол в апцаанта, та му ја ставил за вечера.“

Ништо без корпус!

Впрочем, и на Конески и на Поленаковиќ од онаа нивна охридска седенка во домот на ќерката на Прличев во умот им се врткале белите магли на големите теми на филологијата и лингвистиката, за Поленаковиќ тоа било умирањето на песната, за Конески односот меѓу народната песна и приказна. И никако без Кузман Шапкарев и уште повеќе без Апостол Папуџија, информаторот на Мјечислав Малецки.

А Конески ќе смогне сили да го преточи во песна! За Болен Дојчин!! И во циклус песни за Крале Марко!!! Луцидно, нели?!

Како кога во зборот ќе се спојат две партикули. И се добива усогласена комуникација, на подлабоко рамниште, на побогато созвучје. Во светот на песната и легендата.

ЛИТЕРАТУРА

Конески, Блаже (1993), Светот на песната и легендата, Гоце Делчев, Скопје.
Поленаковиќ, Харалампие (1981), *За еден збор во една ѝесна на Констiаниин Миладинов*, „Литературен збор“, бр. 2, Скопје.
Шапкарев, Кузман (1976), Избрани дела, 5, Мисла, Скопје.

Катџица ТОНЛЛСКА-ЕВРОСКА

НАРОДНИТЕ НАЗИВИ НА РАСТИТЕЛНАТА ЛЕКСИКА ВО ТОЛКОВНИОТ РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на интерес на овој прилог се народните називи од областа на растителниот свет, поконкретно, нивната застапеност во *Толковниот речник на македонскиот јазик*. Материјалот од ТРМЈ ги регистрира еднокомпонентните и двокомпонентните називи на растенијата. Кај еднокомпонентните називи воочлива е варијантност на збороформите кои се јавуваат како прости или сложени образувања, како и бројните семантички еквиваленти, додека кај двокомпонентните називи забележлива мотивирачката основа како и асоцијативноста при народните именувања на растенијата. Иако на ограничен лексички материјал, сепак народните називи нотирани во ТРМЈ со хомонимните врски, синонимиските парови и низи, како и со изразената полисемантичност го прават Речникот не само обичен лексикографски фиксатор туку експонент на развојните процеси и постапки во македонската лексика.

Клучни зборови: македонски јазик, лексика, народни називи, растенија, толковен речник.

Растителната лексика во македонистиката била предмет на интерес и поопсежно, монографски, и во сегментарен вид, во рамките на одделни статии, од повеќе проучувачи на јазикот.

Маријана Киш во два свои монографски труда се посветува на растителната лексика; првиот единствено на оваа тема, *Дијалектната лексика од областта на расийшкелниот свет* (1996), а во втората монографија делумно, *Лексички, зборообразувачки и морфолошки особености на македонските дијалекти* (2010). Овој труд е публикуван постхумно како компилација од опсежни дијалектолошки статии посветени на различни јазични прашања, но со повеќе од половината од бројот на страниците е посветен на прашања од различен аспект, но поврзани со ботаничката лексика.

Елизабета Бандиловска својата монографија исто така ја посветува на растителната лексика, поконкретно, *Лексичко-семантичката група на зборови со значење овошје во македонскиот јазик* (2008). Што се однесува до статиите посветени на темата, која и ние ја засегнуваме, списокот е долг и разнороден во смисла на опфатеноста на фитонимската лексика од различни микро полиња и на различни јазични рамништа (лексичко, семантичко, зборообразувачко, фразеолошко итн.). Тука ќе споменеме само некои од прилозите, нижејќи ги проблемски и секако нивните автори, нашите претходници коишто се цврстиот постамент за современиците кои се зафаќаат со оваа јазична тема.

Лилјана Макаријоска во повеќе наврати ја обработува темата за растителната лексика. Две од нив од историски аспект ја третираат оваа тема компаративно, со хрватскиот јазик, додека пак другите статии се однесуваат на фитонимите од етнолингвистички аспект, поточно во рамките на македонската традиционална култура и обредно-обичајна практика.

Олгица Додевска-Михајловска, исто така во полето на својот научен интерес се осврнувала на растителната лексика. Овде ќе споменеме две статии, од кои во првата авторката зборува за народните називи на растенија од ономазиолошки аспект, а втората за метафоричноста при именувањето на билките во македонскиот јазик.

Снежана Велковска својот интерес кон ботаничката лексика го пројавува перманентно, од дамнешните кратки научно-популарни прилози со кои на пошироката публика и ја актуелизира оваа лексичко-семантичка група, варијантноста и бројните дијалектни форми помалку или повеќе живи во македонските говори. Нејзиниот интерес продолжува со лексиколошките студии посветени на називите на плевелните растенија од поопшт балканистички аспект, но и статии за конкретни вакви растенија, каква што е статијата за називите плевел и трескот, нивната варијантност и стручно-терминолошко (не)совпаѓање. Градацијата на научниот интерес кон растителната лексика на Велковска продолжува со прашањето на двокомпонентните називи чиешто регистрирање во ТРМЈ отвораше повеќе дилеми. Комплексноста на нејзиниот ангажман за поширок опфат на фитонимиската лексика го наоѓа својот конечен вид на страниците на Толковниот речник. Претходното ќе го заокружime со еден цитат, кон кој и ние се придружуваме: *...оваа лексика (ботаничката) во рамките на описната лексика има маргинален статус бидејќи се однесува на периферна култура, за која нема голем интерес. Токму поради таквиот интерес оваа терминологија е недоволно истражена во јазичниот состав. Овде сакам да го истакнам придонесот на главниот истражувач на проектот Толковен речник на македонскиот јазик, д-р Снежана Велковска за најоригинално и вложуваше во насока на поголема застапеност на овој вид лексика во речникот* (Додевска-Михајловска 2016: 14).

Во контекст на ова, како еден од составувачите, се определивме да ја разгледаме застапеноста на народните називи од областа на растителниот свет во ТРМЈ, во која се вградени, меѓу другото, и научните сознанија по различни прашања поврзани со овој вид лексика. Толковниот речник ги регистрира еднокомпонентните и двокомпонентните називи на растенијата. Кај еднокомпонентните називи се нотирали варијантите, различни збороформи (прости и сложени образувања), синонимни двојки и низи (семантички еквиваленти) кои ги отсликуваат процесите во јазикот и развојот на стандарднојазичната лексика.

Па така со латинскиот назив *Matricaria chamomilla* се означуваат називите **боливач** и **камилица**, во ТРМЈ како стандардни форми од богатството лексички разновидности, познати во дијалектите, проучени од М. Киш (Македонските називи од лексичко-семантичката група *боливачи* и *хризантеми*).

И *Papaver rhoeas*, е латински назив во заглавните зборови **божанка**, **божурига/ божурика** и **булка**. Кај називот булка, вид полско цвеќе, едногодишно растение со големи црвени цветови е регистриран и двокомпонентниот назив **див афион**. Во овој пример се воочува лексичката разновидност и фонетската варијантност на збороформите, како и синтагматско

изразување на лексичкото значење. Во ТРМЈ се забележани и дијалектизмите од овој назив **тутенка**, **турчинка**, со упатување на **булка** и **божурика** како стандардни форми. Во овие дијалектни форми се открива семантичката мотивација на називот на овој вид растение. Се воспоставува асоцијативна врска меѓу формата на цветот и изгледот на муслиманската жена, кај **турчинка**, како и кај **тутенка**, формата на цветот во форма на клопче, тутка. Тука се согледува семантичкиот однос меѓу онимот и зборообразувачките постапки.

Покрај етник како мотивирачка основа (кај *шурчинка*) во ТРМЈ се регистрирани народни називи кои како мотивирачка основа имаат лично име. Тоа се народните називи **тодорче** и **георгина**, семантички еквиваленти за лат. назив *Dahlia variabilis*, украсно растение со крупни цветови слични на роза, по потекло од Мексико. Кога зборуваме за мотивирачките основи ќе ги споменеме и називите **синчец**, **здравец** и **мразовец** кај кои јасно се воочува богатството од различни мотивирачки основи кои се врзуваат со ист зборообразувачки формант.

Семантичката мотивација на овој вид називи, особено доаѓа до израз во двокомпонентните називи регистрирани во ТРМЈ, во примерите **свекрвин јазик**, вид кактус со големи боцки (*Opuntia* spp.) и **свекрова глава**, вид украсно цвеќе со валчесто стебло со големи боцки (*Lychnis flos cuculi*).

Ќе истакнеме дека во *Речником* народните називи се јавуваат како семантички еквиваленти кај лексеми од несловенско и словенско потекло, **менѓуша** (декоративно растение со цветови што потсетуваат на менѓуша, лити или четворни, чашката и венчето се во различни бои, прашниците се подолги и излегуваат надвор од цветот) и **обетка** (*Fuchsia hybrida*) и двете со затврдена употреба во стандардниот јазик.

Среќаваме и сложени образувања, како **лајкучка** како нестандартна форма за **боливач** и **камилица** и **вртипоп** како дијалектна форма. Ќе споменеме и други сложени образувања: **гороцвет**, **петопрсница**, **петопрст**, **рунолист**.

Некои народни називи пројавуваат полисемантичност, како на пр. **темјанушка**. **1.** Полско цвеќе со бели, мирисливи цветови; синоличка *Viola odorata*. **2.** Градинарско цвеќе со покрупни цветови кои не мирисаат *Viola altaica*. Тука е и пр. **млечка**. **1.** Група растенија со млечен сок во стеблото и листовите; **2.** Многу распространета билка со жолт цвет и тенко стебло во кое има млечен сок; *Euphorbia*. **3.** в. глумарче; *Taraxacum officinale*.

Преку секундарна деривација се јавуваат збороформите, со етник како мотивирачка основа – **цинцарка**, вид тиква со дебела кора, **цинцарче** многу мало динче со убави шари и многу пријатен мирис, не се употребува за јадење. Од регистрираните народни називи ќе ја изделиме и хомономната форма **срамниче**, растение со бел цвет и црн толчник на средина *Orlaya*; *daucus carota*. ТРМЈ го регистрира и богатството на зборообразувачки форманти кај овој вид лексика. Еве некои примери: **сил**; *див коџар* и **сила** сп. сил, **султанија**, вид бело грозје од кое се произведува суво грозје и **султанина**, вид бело десертно грозје со валчесто издолжено зрно со една семка. Грозјето како градинарска култура е одлика на овој простор уште од дамина, па не е неочекувано што влегува во состав на двокомпонентните називи за различни видови растенија

што се во асцијативен однос со формата на плодот или цветот. Па така, ги следиме пр. **змиско грозје** растение со тенко долго стебло што се обвиткува околу стеблата на дрвјата со црвени бобинки, срцевидни листови и темнокафен корен, внатре белкаст со леплив сок, *Tamus communis*; диво грозје, боровинка **мечкино грозје**, вид боровинка со црвени зрна и **кукавичино грозје**, вид пролетно ливадско цвеќе со цветчиња слични на зрната од грозјето.

Преку овој краток осврт само на неколку народни називи за растителната лексика, можат да се воочат бројни лексиколошки прашања во македонскиот јазик. Хомонимните односи, синонимните двојки и низи, како и пројавената полисемантичност кај определени народни називи, од растителната лексика, зборообразувачки процеси и постапки го прават ТРМЈ не само лексикографски фиксатор на лексички единици туку нешто повеќе, огледало на севкупните развојни процеси и постапки на македонската лексика, овојпат погледнат низ призмата на растителната лексика.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандиловска-Ралповска, Е. (2008), Лексичко-семантичката група на зборови со значење 'овошје' во македонскиот јазик (семантичка и зборообразувачка анализа), Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска, С. (1995), Цртички за јазикот, Моби арт, Скопје.
- Велковска, С. (2011), Студии од македонската лексикологија и лексикографија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Велковска, С. (2008), *За ѿрејој и ѿроскојој*, Македонски јазик LVIII – LIX, 2007 – 2008, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 39–44.
- Велковска, С. (2009), *Називиие за ѿлевелни расѿенија од балканисѿички асѿекѿ*, Зборник на трудови од Научниот собир Балкански јазичен светоглед, одржан на 15 – 16 април 2009, Јазикот наш денешен, кн. 18, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 55–61.
- Велковска, С. (2013), *Двокомѿоненѿниие образувања кај боѿаничкаѿа лексика*, Зборник на трудови од Научниот собир Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата, одржан на 10 – 11 мај 2012, Јазикот наш денешен, кн. 22, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 27–35.
- Додевска-Михајловска, О. (2008), *Народниие називи на расѿенија од ономазиолошки асѿекѿ*, Зборник на трудови од Научниот собир Културата и јазикот, одржан на 3 и 4 април 2008 год., Јазикот наш денешен, кн. 17, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 131–136.
- Додевска-Михајловска, О. (2016), *Меѿафоричкоѿо означување на билкиие во македонскиоѿ јазик*, Зборник на трудови од Научниот собир Јазичната слика на светот, одржан на 23 – 24 април 2015 год., Јазикот наш денешен, кн. 26, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 13–17.

- Киш, М. (1996), Дијалектната лексика од областа на растителниот свет, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Киш, М. (2010), Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Макаријоска, Л. (2012 – 2013), *Кон македонската и хрватската ботаничка терминологија*, Славистички студии, кн. 15 – 16, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2013, 123–140.
- Макаријоска Л., Шимиќ, М. (2016), *Фитонимите во македонските и хрватските црковнословенски ракописи*, Македонистика, 15, Скопје, 55–84.
- Макаријоска, Л. (2014), *Фитонимите и народните обичаи и верувања*, Лексиката на македонската традиционална култура, Скопје, 37–44.
- Макаријоска, Л. (2017), *За растителниот свет во македонската традиционална култура*, Зборник на трудови, Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Битола, Битола, 109–121.
- Макаријоска, Л. (2018), *Вегетацијата во обредно-обичајната практика (јужнословенски паралели)*, Македонски фолклор, год. XL, бр. 74, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 49–60.
- Конески, К., Велковска, С., Цветковски, Ж. (2003 – 2014), Толковен речник на македонскиот јазик, том I – VI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Веселинка ЛАБРОСКА, Каџица ТРАЈКОВА

ФОНЕМАТА /Ј/ ВО ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИТЕ ТЕКСТОВИ ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА – СПОРЕДБА СО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој труд се разгледува фонемата /j/ во црковнословенските текстови од македонска редакција и се прави споредба со современиот македонски јазик. Тежиштето на истражувањето е ставено на тоа во кои позиции фонемата /j/ има навистина фонолошка вредност според базата на *Речникој на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. Истражувањето ќе покаже и во кои позиции денес гласот [j] само го пополнува хијатот и претставува проблем за коректна правописна употреба на повеќе лексеми во современиот македонски јазик.

Клучни зборови: фонемата /j/, стар јазик, современ македонски јазик, фонолошка вредност, правопис.

Состојбата со глајдот /j/ во македонскиот јазик е, најблаго кажано, комплицирана. Тоа може да се заклучи од граматиките на македонскиот литературен јазик (Конески 1967; Бојковска и др. 1997), од правописите (Видоески и др. 1997; *Правопис на македонскиот јазик* 2017), но и од дијалектните фонолошки бази (Видоески 1978; 1999; 2000). Во овој момент кога се соочуваме со сè помала писменост на помладите генерации и грешки во пишувањето што произлегуваат од повеќе фактори, сметаме дека треба да се осврнеме токму на овој глас и на неговата фонолошка вредност во современиот македонски јазик. За таа цел ќе дадеме одделни историски изводи за глајдот /j/, односно ќе се осврнеме на неговото место во нашиот стар јазик во одделни позиции, а потоа ќе упатиме на ситуацијата денес и на стандардно и на дијалектно рамниште за да можеме да извлечеме валидни заклучоци за позициите каде што овој глас има фонолошка вредност и треба да се појави, наспроти позициите каде што има само фонетска вредност и не треба да го има во пишувањето, иако во новиот правопис го има и во такви позиции.

Глајдот /j/ е најзвучен глас во системот на сонантите во македонскиот јазик и се изговара како неслоговно /и/. Гласот /j/ е преден и висок глас¹. Тој може да се јави во сите позиции на зборот: почетна, медијална и финална. Ќе ги разгледаме одделните позиции и можните комбинации со други гласови при што ќе се осврнеме на неговата фонолошка вредност, односно на тоа во која позиција /j/ мора да се изговори, а во која неговата појава е чисто фонетска (сп. Fonetyka... 2007: 580). Токму оваа, последнава позиција прави најмногу проблеми во правилното пишување на македонскиот јазик кај помладите

¹ Во понатамошниот текст глајдот ќе го бележиме со основната графика /j/ од практични причини.

генерации што е предмет на истражување на докторантката Блага Панева (2014 год.²), чијшто материјал делумно ќе го опфатиме во нашата анализа.

Да ги разгледаме позициите по ред.

1. Во почетна позиција на зборот, во македонскиот јазик има појава на /j/ во лексеми што почнуваат на: /ja/, /jo/ и /ju/. Комбинацијата /#ji/ не е можна во македонскиот јазик како што е констатирано и во Фонологијата (Савицка, Спасов 1997: 62), иако во туѓи имиња ваквата комбинација може да се изговори (Јиржи, Јитка, Јидиш и сл.), а комбинацијата /#je/, исто така не е дозволена во домашни зборови. Ако се разгледаат зборовите што започнуваат на буквата Ј во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (II, 2005: 414–439) ќе се забележи дека нема ниту еден пример со почетно *ju*, а има осум лексеми што почнуваат на *je* од кои дури пет лексеми се заемки од религиозната лексика (*језуити*, *јереј*, *јероѓакон*, *јеромонах*, *јеромонаштво*), една лексема позајмен збор што означува обувки (*јемени*), а единствените два збора што се домашни, се всушност називите за старословенските букви *јер* и *јери*. Поинаку стои ситуацијата со пополнување на хијатот на меѓузборовната граница (V#e), каде што се допушта појава на /j/ пред /e/ за полесен изговор (мило ми (j)e [milomi^{ie}], но мораме да нагласиме дека и оваа појава е сè поретка во изговорот, иако во некои дијалекти е сè уште доста честа (западните македонски говори). Токму ваквата ситуација со почетните комбинации на /je/ е разликувачка кај јужнословенските јазици (Brozović 1973: 17–18), што може да се заклучи и од едноставен преглед на речничките статии со почетна јота (пример, во хрватскиот јазик една половина од целата буква Ј се лексеми што почнуваат на /je/³ Овде не го земаме предвид статусот на овој глас во хрватскиот.). Отклонувањето на комбинацијата /#je/ е стара во македонскиот јазик и е засведочена во старословенските ракописи од македонска редакција. Еве што вели Блаже Конески во *Историската фонологија* за оваа појава: „Уште во 12 век станала необична секвенцата ie- (сп. во соврем. јаз. *еден*, *елен*). Оваа констатација се обопштува, односно ј станало необично пред вокалите од преден ред во почетокот на зборот. Затоа во источните дијалекти имаме без ј: *език*, а во западните тоа се задржало, но предниот назал преминал во заден: *јазик*“ (Конески 2001: 29). Оваа промена е наречена мешање на носовките и како нејзин резултат во македонскиот јазик имаме *јазик*, *јајџрва* (а не *језик*, *јејџрва* како во српскиот и хрватскиот или *език*, *ејџрва* како во бугарскиот). Потребата да се избегне секвенцата j+e во старословенските текстови се регистрира и кај бројните непрејотирани примери од типот: *ѣзыкомъ*, *ѣзыкъ*, *жзыкъ*, на *ѣзика*, *ѣзеро*. Се разбира, ова не важело за сопствените именки од туѓо потекло во кои и тогаш и сега се појавува /j/ пред предни вокали: *Јерусалим* (во стариот јазик сп. Ѡ ѣроуѣслима), односно *Јудеја* (и Ѡудѣа), *Јесѣрсен*, *Јероним* и др. (сп. Конески 1967: 105). Грешки во поглед на правописот на буквата ј во почетна позиција пред /e/ денес има само кај

² Блага Панева е докторанд во Институтот за македонски јазик и дел од податоците за современата состојба на овој глас беа предмет на нејзино истражување во 2014 година во рамките на докторските студии.

³ Според големиот Hrvatsko-makedonski rječnik (Dijana Vlatković, Borjana Prošev Oliver, Zagreb 2016).

личните имиња што понекогаш се запишуваат со почетно /j/ пред /e/ (*Јелица, Јелена*), појава што е присутна главно во северните говори, кои за ваквиот начин на именовање трпат влијанија од соседниот српски јазик или се работи за носители на тие имиња што не се Македонци.

2. Сега ќе ги разгледаме позициите /VjC/ и /CjV/⁴. Во лексемите каде што /j/ се јавува во вакво окружување се работи за етимолошко /j/ и тука во изговорот не доаѓа до негово испуштање: (формите на глаголкиот прилог) *јадејќи, коџајќи, носејќи, љиејќи* и придавките од типот: *Божји, вражји, кравји*, кои со ваков лик се регистрирани уште во нашите стари ракописи: *ты вѣроуѣши ли въ сѣмѣна вѣожна* (пом. *вожин*) 16bRad/J9,35; потоа именките што завршуваат на -ја: *земја, ламја, чкрајја* (*земји, ламји, чкрајји* мн.); потоа сите форми на збирни именки со наставката -је, -ја: *лисја/лисје, снојја/снојје, оревја/оревје, колја/колје, коџа/коџе, зелје* и др. Во примерите со глаголки прилог, односно активниот партицип на презентот (*стоахъ же архиерѣки* и книжници *прилажно вѣдаше на нь* 143d6Rad/ *А ѿрвосвешѣенициѣ и книжнициѣ сѣоеја обвинувајќи ѿ жесѣоко* L23,10) се работи за контракција по која во македонскиот јазик е добиена наставката -јќи (*молашти>молеесќи>молејќи* (Конески 1996: 181), која иако формално е едносложна, чува две мори според проф. Видоески (Видоески 2000), т.е. при изговор ја чува должината на скратениот вокал и затоа во ваквите зборови акцентирањето во македонскиот јазик е на пенултима.

Во оваа група лексеми (со појава на /j/ меѓу вокал и консонант или меѓу консонант и вокал) секако спаѓаат и сите форми на придавките чијашто основна форма завршува на -ен: *бујна, бујно, бујни* (*буен*), *рујна, рујно, рујни* (*руен*), *чујна, чујно, чујни* (*чуен*) и др. Овде спаѓаат и формите на императив од глаголите што завршуваат на вокал во основата од типот: *ѿиј-ѿијѣ, чуј-чујѣ, ѿиј-ѿијѣ, сѣој-сѣојѣ, сѣиј-сѣијѣ* и др. И овде се работи за етимолошко /j/ со фонолошка вредност и до негово испуштање може да дојде во контекстите: *сѣи, ѿи, ѿи* поради слабата звучност на /j/ во оваа позиција, што пак нема да доведе до нејасност на формата. Овие форми вака запишани ги забележавме и во нашите стари текстови. Имено, во Станиславовиот пролог (ракопис од 1330 година) на две места ја сретнавме императивната форма за 2л. еднина пи: *мѡти же рѣѣ не пи воды се азъ ѣедо нь иди и пи ѿ животныѣ воды* 66r25Stan. Скратена множинска императивна форма без ј сретнавме во Радомировото евангелие: *тъгда приде къ оуѣненѣкомъ и глагола имъ спите* Mt26,45/167d19 Rad; наспроти регуларната императивна форма спите во Евангелието на поп Јован (85v2). Овие примери потврдуваат една ситуација што и Конески ја набележал во Граматиката истакнувајќи дека „... во изговорот овдека ј не се слуша: *ѿи, ѿи* се и сл.“ (Конески 1967: 104).

3. Како стои ситуацијата со /j/ во меѓувокалска позиција, односно во позицијата /VjV/? Овој дел навистина бара посебен напор и анализа затоа што

⁴ V – означува вокал, а C – консонант.

има разлики во зависност од комбинацијата на вокалите, но и во зависност од тоа дали глајдот /j/ има фонолошка вредност или се јавува само фонетски за пополнување на хијатот. Македонскиот јазик, според своите особености, е со најголем број самогласнички групи внатре во зборот и на морфолошките шевови, што е уште еден показател дека нема тенденција во македонскиот јазик хијатот (зевот) да се отклонува, а таму каде што има такво отклонување, најчесто се прави со вметнување јота (Савицка 2014: 89). Но, не само во македонскиот јазик, и во балканските јазици „имаме тенденција на исчезнување или ослабување на јотата, која исполнува улога на пополнувач на зевот при вокалните поврзувања“ (Савицка 2014: 92), што значи дека се работи за промени што се актуелни и што доведуваат до губење на /j/ во повеќе позиции кои до скоро се сметаа за стабилни. Тука мораме да нагласиме дека има дијалекти каде што зевот е нормална појава (и во ситуации каде имаме етимолошка јота) и такви контексти звучат невообичаено изговорени во јавната комуникација. Два такви доминантни дијалекти се тетовскиот и штипскиот, кои со оглед на фактот дека се дијалекти на градови што имаат универзитети во моментот, го шират ваквиот начин на изговор, можеби не во Скопје, но во околните помали дијалекти сигурно (сп. Лаброска и др. 2012: 46–48; Маленко 2012: 18–20).

Прво ќе ги разгледаме примерите каде што /j/ се појавува во заменските и во глаголските форми во кои и во нашиот стар јазик имаме /j/, бидејќи овие заменки се менувале според палаталната промена: *моја, ѿвоја, своја* (мон, моѿ, мое; тѿон, тѿоѿ, тѿое; сѿон, сѿоѿ, сѿое) различно од: *ѿѿаа, онаа, оваа*, коишто се менувале според тврдата промена.

Што е она што денес прави проблем во правилното пишување? Тоа е испуштањето на /j/ во овие заменски форми, па во практиката се среќава: *моа, ѿвоа, своа, некоа, никоа* и др. (посебно кај студентите од Тетовско; сп. Лаброска и др. 2012: 46–48), или појава на j во позициите каде што овој глас го нема: *које, оваја* (Панева 2014). Примерите од практиката укажуваат на констатацијата дека во интервокална позиција кај заменките, иако гласот /j/ е етимолошки, нема разликувачка функција, т.е. нема фонолошка вредност. Вакво пишување без j среќаваме и во старите текстови од македонска редакција, пр.: тѿоа 2p14; моа 6v21; коа 9v25, нѿкоа (примерите се од Крнинскиот дамаскин од 16 век). Правилата за погоре споменатите две позиции кои се проблематични во пишувањето гласат вака: 1) опозицијата /Ve/ - /Vje/ во македонскиот јазик е неутрализирана, односно не се пишува j пред е, и 2) „За групите /VV/ во кои обете самогласки се рамни или веларни, постои опозицијата /VV/ vs /VjV/. Евентуалното неправилно вметнато /j/ во групите /VV/ претставува резултат на аналошки израмнувања во глаголските форми, на пр. *ѿоднесоа* *[podnesoja], а редуцијата на фонолошкото /j/, на пр. во *ѿзброја* претставува резултат (или ефект) на општата тенденција за ликвидирање на контекстите /VjV/...“ (Савицка, Спасов 1997: 66). Во контекст на ова ќе кажеме дека во македонската граматика глаголските форми, посебно во третото лице множина на минатото определено време, се јавуваат со /j/ и без /j/ во согласност

со морфонолошкото правило да не се јавуваат контексти /VVV/: *сѹоеја, броеја, смееја, ѹосѹоејаа, изброејаа, освоија, убиеја*, наспроти *коѹаа, носеа, јадеа, ѹаднаа* (но и: *заробија, ѹобедија*). Бидејќи не е едноставно да се запамети кај кои глаголи треба да се пишува /j/, а кај кои не (со оглед на фактот дека во изговорот може да се појави некое слабо [j], но и не мора), често се случуваат грешки при пишување, па во практиката среќаваме примери без /j/ во наставката за минатото определено време и во позициите /VjV/ и во позициите /VVjV/, односно /VjVV/, пр.: *изброеа, заробиа, убиеа* (Панева 2014).

Именките што во македонскиот јазик завршуваат на **-ија** се многубројни, и од домашно и од странско потекло, и сè почесто и почесто се сретнуваат без **j** (особено на рекламните паноа, *комиџанија*, *џрација*, *акација*, или пак е актуелно меѓу помладата популација: *истиџорија*, *иџеорија*, *фаниџазија* (Панева 2014). Помалубројни примери со погрешен запис се среќаваат и кај именките што завршуваат на **-еја**: *идеја*, *џурнеја* (Панева 2014).

Бројот на лексеми во кои се појавува глајдот /j/ се зголемил во минатото во македонскиот јазик благодарение на бројните турцизми во кои се изговара овој глас или како етимолошки (*јабанџија*, *јаваш*, *јаџма*, *јорџан*, *јуфка*) или како резултат на адаптација во македонскиот јазик со наставката *-ија* (*чариџија*, *чалџија*, *каџија*, *ракија*, *чивија*, *џамија*, *џамлија*, *џамџија*, *шеџија*). Ваква адаптација не е карактеристична за несловенските балкански јазици (Јашар-Настева 2001).

4. Во финалната позиција, т.е. во позиција /Vj#/, /j/ се јавува во повеќе зборови во македонскиот јазик во коишто овој глас е етимолошки. Кај именките: *рај*, *крај*, *ѿокрај*, *мај*, *обичај* (*ран* штерџе се спасе 13v14Stan; повѣшени бысѣтъ за краи ногоу на дрѣѣ 297vStan; ѿко зѣѣзды неѣкеѣсьныѿ и ѿко пѣсоѣ въскраи морѣ Gn22,17 Lobk; даже до шемъ на десѣти маиѿ ѿ осмъ на десѣти маиѿ 16rKrn; штиде въ моужскыи монастырь въ нже имѣше ходити по шбыѣаю шѣѣѣ ѿѣ 24v10Stan); кај заменките: *мој*, *ѿвој*, *свој* (мон, твои, свои). Кај именките што завршуваат на фонемата /j/ во црковнословенскиот јазик, и во косите падежи во единица сретнуваме нацрт за овој глас, што е показател за фонемскиот статус на глајдот кај овие зборови. Множинската форма е друг проблем, со оглед на фактот дека со ист нацрт се бележеле и гласовите /j/ и /и/ (кѣ краѣви града 22vStan;). Во современиот јазик тука имаме една комплицирана ситуација од две, односно три форми за множина допуштени според правописот: *краеви*, *крајови*, *краишиѿа* (Конески 1999: 191), како резултат на што и интелектуалците често се наоѓаат во дилема која форма е правилна и како да се напише формата што се образува со наставката -еви, со /j/ или без /j/.

Кај заменките во множината денес се случува истата ситуација што ја регистрираме во старите ракописи, формите за еднина и за множина се пишуваат исто (се пишува *мои, ѿвои* наместо *мој, ѿвој*, и обратно, дури и кај студенти на филолошки факултет!), што е уште една причина повеќе да се бара што е можно подобро решение за тоа во кои позиции треба во пишувањето да се појави граfiјата j.

Заклучок. Од досега изложената ситуација за фонолошката вредност на гласот /j/ може да се заклучи дека во македонскиот јазик дошло до губење на /j/ во некои позиции што се специфични за другите словенски јазици, но и до појава на зачестена употреба на /j/ во именски суфикси како резултат на адаптација на позајмени именки, на пр. од турскиот јазик (*џамија*, *чивија*) или интернационална лексика (*џеџа*, *фантијазија*). Во колоквијалниот изговор има и влијанија на дијалектите во кои со различен интензитет се изговара гласот /j/, па некаде се губи, посебно таму каде што пополнува хијат, но по аналогија на ваквите позиции и таму каде што е фонолошко /j/. Различниот изговор влијае при пишувањето, имено сè почесто среќаваме примери каде што погрешно се запишани лексеми со или без /j/ (*које*, *оваја*, *своје* : *наји се*). Овие примери, можеби во извесна мера се заради непрецизноста во правописот каде што за исти ситуации имаме различни решенија (*џрејач* : *џреалка*). Во оваа позиција не се работи за фонолошко /j/ и може да се воедначи правописната норма ако и првиот пример (*џреач*) е без /j/.

Поновите проучувања на оваа проблематика, на пр. кај Савицка, укажуваат дека се работи за процес што трае и не е стабилизан, со влијанија од соседните балкански јазици, па затоа е комплицирано и деликатно да се уточнат цврсти и доследни правила, како за изговорот така и за правописот.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојковска, С. и др. (1997), Македонски јазик за средното образование, Просветно дело, Скопје.
- Видоески, Б. и др. (1998), Правопис на македонскиот литературен јазик, Просветно дело, Скопје.
- Видоески, Б. 1978: *Вокалниите системи на македонскиот литературен и дијалектен јазик*, Прилози, МАНУ, Оддел. за лингвистика и лит. наука, III, 1, Скопје, 79–98.
- Видоески, Б. (1999), Дијалектите на македонскиот јазик 3, МАНУ Скопје.
- Видоески, Б. (2000), Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик, МАНУ Скопје.
- Јашар-Настева, О. (2001), Турските лексички елементи во македонскиот јазик, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески, Б. (1967), Граматика на македонскиот литературен јазик, Култура, Скопје.
- Конески, Б. (1996), Историја на македонскиот јазик, Култура, Скопје.
- Конески, Б. (2001), Историска фонологија на македонскиот јазик, ред. Људмил Спасов, МАНУ, Скопје.
- Конески, К. (1999), Правописен речник на македонскиот литературен јазик, Просветно дело, Скопје.
- Лаброска, В. и др. (2012), Вратничко-полошките говори – духовна ризница, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Маленко, Б. (2012), Штипскиот говор, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, посебни изданија бр. 72, Скопје.

- Панева, Б. (2014), Фонемскиот статус на глајдот /j/ и неговата употреба (според материјали од ученички трудови), Филолошки факултет „Блаже Конески“, семинарски труд, Скопје.
- Правопис на македонскиот јазик (2017), редакција: Цветковски и др.; Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Култура, Скопје.
- Савицка, И., Спасов, Љ. (1997), Фонологија на современиот македонски стандарден јазик, Детска радост, Скопје.
- Савицка, И. (2014), Фонетските проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во југоисточна Европа), МАНУ, Скопје.
- Толковен речник македонскиот јазик, ред. Кирил Конески (2003 – 2014), I – VI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Brozović, D. (1973), *O fonološkim sustavima savremenih južnoslavenskih standardnih jezika*“, Македонски јазик, XXIV, Скопје, 7–31.
- Fonetyka, fonologia, Komparacja współczesnych języków słowiańskich, (2007), Redaktor naukowy, Irena Sawicka, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej: Opole.

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ

ПОЧИТУВАЊЕТО НА СТАНДАРДНОЈАЗИЧНАТА НОРМА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО НАТПИСИТЕ И РЕКЛАМНИТЕ ТАБЛИ ВО ТЕТОВО

Апстракт: Трудот кој што е предмет на наша работа опфаќа приказ на употребата на стандарднојазичната норма и нејзината активна/пасивна употреба во Тетово. Имено, ги опфативме натписите на рекламните материјали, сообраќајните табли, јавните институции итн., а од извршената анализа извлекоме заклучоци и насоки во коишто би требало да се дејствува и да се реагира за да се обезбеди непречено функционирање на Законот за македонски јазик. Ваквата тема е од исклучителна важност за подобрување на состојбата во која се наоѓа стандарднојазичната норма на македонскиот јазик во средини во којшто мнозинско население е немакедонското население.

Клучни зборови: стандарднојазична норма, македонски јазик, Тетово.

Македонскиот јазик во овој период се наоѓа во незавидна состојба поради синхронизираниите напади кои се вршат врз него, како однадвор, така и однатре. Овде не зборуваме само за екстралингвистичките и лингвистичките влијанија кои ги има македонскиот јазик, туку мислиме на самоуништувачкиот код којшто во поново време станува сè поистакнат и позабележителен, а истиот тој културен код најмногу се рефлектира на нашиот јазик. Со Законот за употребата на македонскиот јазик се уредува употребата на македонскиот јазик, како службен јазик во Република Македонија. Македонски јазик, во смисла на овој закон, е македонскиот литературен јазик и неговото кирилско писмо. Употребата на македонскиот јазик, во смисла на овој закон ги опфаќа неговата заштита, унапредување и збогатување (член 1). Македонскиот јазик е духовно богатство од посебно културно и историско значење за Републиката. Употребата на македонскиот јазик, како службен јазик е право и должност на граѓаните на Републиката (член 2). Со овој закон не се ограничува правото на слободно творештво и развивањето на културниот, јазичниот и верскиот идентитет на граѓаните на Републиката (член 3). Со овој закон не се ограничува правото на припадниците на националностите на службена употреба на јазикот и писмото на националностите во единиците на локалната самоуправа, согласно со Уставот на Република Македонија и закон (член 4). Македонскиот јазик, покрај употребата во органите на државната власт, во органите на единиците на локалната самоуправа и градот Скопје, се употребува и во: трговските друштва, претпријатијата, установите и другите правни лица регистрирани во Републиката; називите, рекламите и плакатите на правните лица; називите и упатствата на производитите, лекарствата, етикетите, фактурите и слично; сметките, потврдите и други информации на амбалажата на производитите,

лекарствата и слично; обележувањето на јавните места; натписите во средствата за јавен превоз и во јавните објекти; титлувањето, односно синхронизирањето на филмовите и емисиите на странски јазик што се прикажуваат јавно; меѓународните договори и другите меѓународни акти што ги склучува Републиката и други слични случаи. Според член 6, заштитата, унапредувањето и збогатувањето на македонскиот јазик опфаќаат особено: нагласена грижа за употреба на македонскиот јазик во процесот на образованието и воспитанието; поттикнување на грижата за употреба на македонскиот јазик, во средствата за масовна комуникација, особено преку печатот, радиото и телевизијата; избегнување употреба на странски изрази и заемки, односно, по можност, нивно заменување со соодветни поими од македонската лексика; афирмирање на потребата од зголемена општествена и индивидуална грижа за битието и природата на македонскиот јазик во јавната комуникација; афирмирање на македонскиот јазик во светот; поддршка на учењето на македонскиот јазик во Републиката и во македонските средини надвор од границите на Републиката; дејствување на полето на соодветна јазична образованост и култура, стимулирање и поддршка на програми, рубрики и емисии на електронските и другите медиуми за употребата на македонскиот јазик и изработка на компјутерски програми; стипендирање кадри за изучување на македонскиот јазик; предлагање кандидати за републички награди и признанија од областа на проучувањето и афирмацијата на македонскиот јазик во Републиката и во странство; поддршка за учење на македонскиот јазик, како странски јазик, во и надвор од Републиката, како и давање јазична помош на заинтересираните лица; укажување на јазичните недоследности и неправилности во употребата на македонскиот јазик; организирање курсеви, семинари, советувања и други слични активности за употребата на македонскиот јазик и издавање публикации за македонскиот јазик и слично. Според член 7, службените текстови од законодавната, извршната и судската власт, локалната самоуправа, учебниците, емисиите, печатот, преводите и другите текстови од член 5 став 1 на овој закон, што се објавуваат, задолжително се лекторираат на македонски јазик¹.

Во трудот прво започнавме со цитирање на Законот за употребата на македонскиот јазик (односно негови делови), поради важноста од членовите кои ги содржи тој, а ние еден по еден (неколку члена) ќе покажеме и прикажеме дека не се спроведуваат во Тетово. Во нашата елаборација за тоа колку јазикот во Тетово се спроведува според Законот за употребата на македонскиот јазик ќе наведеме:

1. Во однос на член 1, во Тетовскиот Регион не проследуваме, односно само наместа може да се проследи употреба на кирилично писмо, па дури и на македонски јазик;

---

¹ http://www.kultura.gov.mk/images/stories/2015/Upotreba_na_makedonskiot_jazik.pdf (11.6.2018 г.)

Слика бр. 1 – непочитување на ЗМЈ

2. Во однос на член 2, во Тетово речиси не е ниту право, ниту должност на немакедонската етничка заедница да го употребува македонскиот јазик, па дури нема ниту соодветен превод од другите јазици на македонски јазик;

Слика бр. 2 – Галерија на град Тетово (без превод на македонски јазик)

- Во однос на член 5, во Тетово немаме апсолутно никакво спроведување ниту во државните институции, а ниту во приватните претпријатија и установи;

Слика бр. 3 – Центар за култура на град Тетово (без превод на македонски јазик)

- Во однос на член 6, во Тетово немаме никакви политики и национални стратегии, ниту пак поддршка од останатите институции задолжени за грижата за македонскиот јазик и неговото унапредување. Наместо борба за поголема имплементација и поддршка за македонистите во овој Регион, ние сме целосно исклучени од системот и стратегиите за унапредување на нашиот мајчин јазик (македонистите од Тетово и вработените македонисти на Универзитетот во Тетово досега не се вклучени во ниту еден национален проект од областа на македонистиката);

Слика бр. 4 – Театар на град Тетово (без превод на македонски јазик)

5. Во однос на член 7, во Тетово не се лекторирани голем број документи издадени на македонски јазик, меѓу кои: дипломи, уверенија, потврди..., што јасно ни дава до знаење за хаосот кој владее по однос на почитувањето на македонскиот јазик како службен јазик на Р. Македонија;

UNIVERSITETI I TETOVES
UNIVERZITETI BO TETOVO
UNIVERSITY OF TETOVO

Adresa:
Data (datum):

Dr. Gëzim Rija
2020 Tetovo
Profesora e Maturiteta
Tel.: +389 44 306 907
Email: gerezim.rija@unite.edu.mk

NJOFTIM
për afatin e provimeve

I. CIKLI I PARË I STUDIUMEVE / PRË CYKLUSI NA STUDIUM

Afati 2019 / Sesi 2019	Paraqitja / Prijavuvanje	Mbatija / Odrzuvanje
Maj / Maj	27 - 30.05.2019	01.06 - 19.06.2019
Qershor / Jyri	24 - 26.06.2019	28.06 - 14.07.2019
Shtator / Centemari	26 - 29.08.2019	02 - 18.09.2019

II. KUSHTET DHE KRITERET | УСЛОВИ И КРИТЕРИУМИ

2.1 Studentët e regjistruar dhe me korrespondencë të cilët kanë të regjistruar lëndë, paraqiten e provimeve mund ta bëjnë vetëm në lëndët e regjistruara dhe dëgjuesit gjatë semestrit dimëror dhe veror, vetëm në lëndët që e kanë nënshkrimin e mësuesit të lëndës dhe nëse lëndët nuk kanë parakushtet për provim lëndë tjera përkatëse.

"Lëndët e semestrit dimëror të cilët nuk i kalojnë me sukses në afatet e caktuara, do t'i regjistrojnë përsëri në vijim të semestrit dimëror 2019/20, ku totali i ECTS kredive që regjistrohen nuk mund të jetë më i lartë se 35 ECTS.

2.2: Studentët me status tjetër nga pika më lartë, paraqiten e provimeve mund ta bëjnë me minus dy provime nga viti paraprak, në lëndët që kanë nënshkrim të mësuesit të lëndës dhe në lëndët të cilët nuk kanë parakusht lëndë tjetër.

Oraret e provimeve do të shpallen në ueb faqen e universitetit www.unite.edu.mk.

U.D. Prorektor për arsim | Професор за настава
Prof. dr. Reshat Gashi | Проф. д-р Reshat Gashi

ИСВЕШТУВАЊЕ
за сесија на испити

2.1 Редовните и вонредните студенти кои имаат запишани предмети, пријавување на испити може да го извршат само на запишаните и слушаните предмети во текот на семестрот и летниот семестар, само на предметите кои имаат потпис од наставниците и ако предметите немаат предуслови за испит на други одредени предмети.

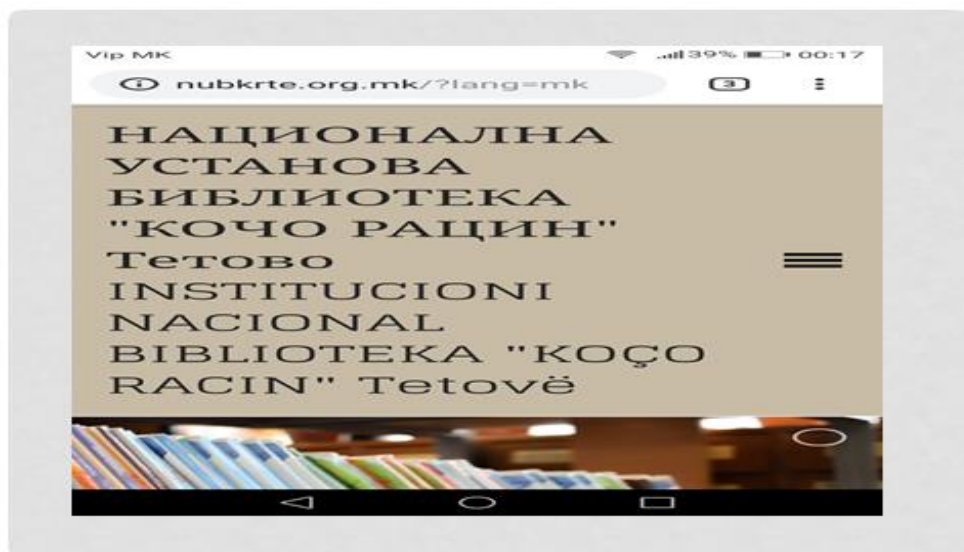
"Предметите од семестрот, кои не ги положило во одредените испитни рокови, не ги регистрираат поново во текот на семестрот 2019/20, каде што вкупниот број на ECTS кредити кои се регистрираат не може да биде повисок од 35 ECTS кредити.

2.2. Студентите со друг статус од горенаведената точка, пријавувањето на испити може да го извршат со минус два испити од претходната година, во предметите кои имаат потпис од наставниците и во предметите кои немаат предуслов друг предмет.

Распоредите ќе бидат објавени на веб страницата на универзитетот www.unite.edu.mk

Слика бр. 5 – Известување за испитна сесија на УТ (со превод на македонски јазик)

6. Сепак, и покрај многуте нерегуларности, можеме да забележиме дека на некои места, претпријатија и институции постои превод на службениот јазик за целата територија на Р. Македонија, МАКЕДОНСКИОТ, иако истиот се употребува како втор службен јазик.

Слика бр. 6 – Библиотека на град Тетово (правилен редослед – македонскиот јазик е прв)

Слика бр. 7, бр. 8, бр. 9 – Употреба на двојазични табли (со обратен редослед од законскиот – прво на албански јазик, па потоа на македонски јазик)

Мислење и насоки: Сметаме дека за ваквиот однос на државните установи, приватните трговски друштва и граѓаните кон македонскиот јазик како прв службен јазик во Р. Македонија треба да се алармираат сите надлежни установи и инспекторати, а за прекршоците и непочитувањето на Законот за македонски јазик и државата воопшто треба да бидат санкционирани со високи и остри казни. Само со ваков сериозен и непопустлив став кон прекршителите на ЗМЈ можеме да се надеваме на воведување на ред во лингвокултурологијата и во зачувувањето на македонскиот јазик и неговата служба според ЗМЈ на целата територија на Република Македонија.

Заклучни согледби: За поопширна анализа на оваа комплексна проблематика во која е затекнат македонскиот јазик денес, е потребно многу повеќе простор, време и истражувачки методи, но сепак преку ваквиот скроман приказ се надеваме дека во најмала мера ќе придонесеме во отворањето на повеќе дискусии и афирмирање на ЗМЈ, за негова употреба на целата територија на Република Македонија. Сметаме дека е исклучително важно да се преземат сериозни чекори во врска со одржувањето на статусот на македонскиот јазик на едно завидно ниво, и сите заедно, без предрасуди и судири од личен интерес да дадеме свој придонес кон разрешување на одделни актуелни прашања поврзани со натамошната афирмација на статусот и корпусот на македонскиот стандарден јазик. Македонскиот јазик во Тетово и Тетовско е несоодветно и незаконски третиран од институциите и граѓаните. Третманот на државните и на локалните установи во Тетовскиот Регион кон македонскиот јазик и неговиот статус и корпус е несоодветен на сите рамништа, но сепак, за тоа немаме за право да ги обвинуваме говорителите на другите немакедонски јазици кои се во активна употреба во Тетово, туку вината треба да ја побараме токму во родените говорители на македонски јазик, во лингвистите, книжевниците, раководителите, функционерите и во обичните граѓани чијшто мајчин јазик е македонскиот јазик. Со ваквиот пристап кон ова сериозно прашање за културниот код на македонскиот народ, се надеваме дека ќе изнајдеме начини и ќе дадеме предлози со кои ќе се амортизира и спречи негативниот однос кон јазикот којшто е службен и задолжителен на целата територија на Р. Македонија.

ЛИТЕРАТУРА

http://www.kultura.gov.mk/images/stories/2015/Uпотреba_na_makedonskiot_jazik.pdf (11.6.2018 г.)

Таџјана ГОЧКОВА-СТОЈАНОВСКА, Елизабета БАНДИЛОВСКА

СТЕПЕНОТ НА ЈАЗИЧНИТЕ ЗНАЕЊА КАКО ОДРАЗ НА УСВОЕНИТЕ СОДРЖИНИ ПО ПРЕДМЕТОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК (СОГЛЕДУВАЊА И ПРЕПОРАКИ)

Апстракт: Наставата по предметот Македонски јазик претставува основа за стекнување и за градење на јазичната писменост, на културата на јазичното творење и изразување, за развивање и унапредување на комуникацијата и на комуникациските вештини по сите наставни предмети, во сите јазични и нејазични ситуации. Со ваквата концепциска поставеност е предвидено учениците постепено, умешно и успешно да се запознаат со функционирањето на македонскиот стандарден јазик на сите нивоа. Но јазичната практика покажува дека учениците немаат доволно познавања од областа на мајчиниот јазик. Оттука се поставува прашањето дали и колку се применува или се крши стандарднојазичната норма уште во самите училишни клупи, поточно онаму каде што треба да се стекнува, да се развива и да се негува, и зошто е тоа така.

Клучни зборови: македонски јазик, стандарднојазична норма, правопис, образование.

Наставата по предметот Македонски јазик претставува основа за стекнување и за градење на јазичната писменост, на културата на јазичното творење и изразување, за развивање и за унапредување на комуникацијата и на комуникациските вештини по сите наставни предмети, во сите јазични и нејазични ситуации. Поаѓајќи од ваквата концепциска поставеност, имаме многу јасна и прецизна слика според која е предвидено учениците постепено, умешно и успешно да се запознаат со функционирањето на македонскиот стандарден јазик на сите нивоа. Наспроти ова, јазичната практика, наставата и многубројните тестирања покажуваат дека нашите ученици како да немаат основни познавања од областа на мајчиниот јазик и на општата јазична писменост.

Макар и површна анализа на застапените наставни содржини по предметот Македонски јазик, и во основното и во средното образование, покажува дека усвојувањето и надградувањето на јазичната основа и на стандарднојазичната норма претставува процес кој треба да се одвива постепено, со напредувањето на учениците во секое погорно одделение. Наспроти ваквата официјална поставеност и системска разработеност, но и почитувајќи го принципот на доследност во надградувањето на усвоените знаења, јазичната практика секојдневно го покажува сосема спротивното: учениците сè помалку го знаат мајчиниот македонски јазик и поседуваат мал квантум знаења на сите граматички нивоа. Оттука се поставува прашањето дали и колку се крши стандарднојазичната норма уште во самите училишни клупи, поточно онаму каде што треба да се стекнува, да се развива и да се негува, и зошто е тоа така.

Тргувајќи од гореизнесените ставови, како цел на нашево истражување го поставивме степенот на познавање и на усвоеност на правописните правила од два аспекта: како предзнаење и како непосредно научено знаење. Со истражувањето беа опфатени студентите од прва година и во прв семестар од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и од Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ од Скопје преку спроведени тестирања по предметот Македонски јазик. Во продолжение, изнесуваме дел од добиените резултати:

1. Вокално р:

а) апострофот се третира како составен дел од зборот и, иако вокалното р е во позиција меѓу две согласки, апострофот погрешно се бележи:

без'рбетник, из'рѓа, из'рти, с'ржи

б) апострофот погрешно се позиционира:

зар'ти, р'кулец, р'ж, р'ти

Покрај погрешното пишување, неминовно мора да се нагласи и погрешниот изговор на вокалното р, а тоа е нешто што се учи и треба да се научи од најраната училишна возраст.

2. Сонантската група лј:

а) по правило, останува непроменета независно од соседните гласови, но речиси редовно се грешат:

медаљон, невоља, фотелја, ателје, рељеф

б) се забележуваат и примери на нетипични грешки (замена на л со љ и обратно):

биљка, љуто, детаљи, вилушка

И во овој случај мора да се напомене погрешниот изговор на сонантската група, но и на гласовите л и љ во одделни зборови (вилушка, илада/иљада).

3. Сонантот ј:

а) забележителен степен на неусвоеност на правописниот аспект на нефункционалното ј:

пеач, алеа, сеачка, фоае, броеа

б) грешење во правилото за правопис на тривокалските групи:

испејаа, досијеа, крупијеа

4. Согласката в:

а) грешки во употребата на четириконсонантските групи:

претчувство, здравство

б) бележење на безвучувањето на **в** во: свати, сваќање

в) присуство на **в** кај глаголите со коренот -зем:

превземе, завземе, се совземе

5. Консонантската група **чк** почесто погрешно се пишува и се заменува со **шк**:

шкорче, шкрипи, шкрта, шкембе

6. Висок степен на неусвоеност на **исклучоците од правилата за едначење по звучност**, при што во пишувањето се присутни грешки од типот:

цефка, трефка, ефтино, мафта, буф, кожуф

миризлив, милозлив

кратци, претци, очевитци

7. Изразена неусвоеност на **правилата за удвоените согласки и испуштањето на согласките**, односно дали се чуваат двете истородни согласки кај префиксните образувања или едната се испушта, при што, за жал, често добиваме погрешни одговори од следниов тип:

без + зложен = беззложен

из + сели = изсели

без + силен = безсилен

раз + зори = разори

без + смислен = безсмислен

раз + сони = расони

из + закачи = изакачи

раз + сади = расади

8. Придавските образувања т.е. **изведените придавки во м.р. од именки**, многу често се пишуваат во грешна форма:

уста – уснен и усмен, страст – страсен и страствен, училиште – училиш(н)ен

9. Употреба на големата буква:

а) забележителен степен на неусвоеност на правописните правила во однос на употребата на големата буква:

Катлановска бања, Северен пол, Блиски исток, битолско

б) погрешна усвоеност на правописните правила во однос на употребата на големата буква:

Управа за Јавни Приходи, Народна Банка, Белата Кука, Нова Година

10. Слеано и разделено пишување на зборовите:

а) непознавање на правилата за слеано и разделено пишување на зборовите

**авто школа, еко-секција, екс-влада, незнаејќи светло-сино
заменик директор, поп пејач, жиро сметка, шоубизнис**

Анализата, базирана на долгогодишни истражувања и искуствени согледувања од практичната работа на авторките, укажува, можеби, не толку на алармантноста на состојбите, колку на суштинската потреба да се пристапи кон преземање конкретни мерки за подобрување на актуелните состојби. Интервенцијата би била на две рамништа:

– прво: на ниво на студиски предметни програми. Нивелирање на програмската несоодветност, во смисла на моментната доминација на програмските содржини од областа на литературата наспрема областа на граматиката на македонскиот јазик. Тоа резултира со несоодветни компетенции и познавања кај професорите по предметот Македонски јазик и литература и нивно избегнување на часовите во кои се предвидени граматичките содржини по македонски јазик, во практиката. Следствено, учениците, кои како студенти доаѓаат во прва година на филолошките и на педагошките факултети, наместо да продолжат со надградба и острочување во професијата што ја одбрале, тие повторно се подложуваат на описменување.

– второ: на ниво на актуелната документација што го третира наставниот процес на македонскиот јазик како мајчин. Имено, сопоставеноста меѓу образовната норматива со резултатите од практиката, упатува на видливо отсуство на конкретна рамка за концепцискиот пристап во обуката на наставниците по мајчин јазик. Тоа поттикнува потреба од создавање формат за теориски и применети стандарди кои наставниците, што ја водат наставата по

јазик на општо рамниште, но, и со специфичен пристап кон наставата по мајчиниот јазик, треба да ги исполнуваат. Прецизно дефинираните стандарди, всушност, се поддршка за наставникот во однос на тоа што се очекува од него. Меѓу другото, тие се суштински дел на јазичната и образовна политика на една држава, предуслов за создавање квалитетен наставен кадар, предуслов кој овозможува плодна и професионална дидактичко-педагошка кариера.

Да конкретизираме. Како што е познато, обуката на наставниот кадар отсекогаш се изведувала на две нивоа: теориско и практично. Оттаму произлегува мотивираноста, како на истражувачите така и на практичарите, за создавање комплементарен систем на стручни стандарди. Насоченоста би била не само кон стекнување професионална наобразба на највисоките институции туку и отворање можност за постојани наменски обуки, во тек со професионалното напредување во дејноста и со потребите на актуелните состојби и промени во областа.

Во таа смисла, како што е познато, постојат бројни референтни документи, најчесто, во форма на државни, владини стратегии, насочени кон областа на професионалните стандарди и дообуки за наставниот кадар по мајчиниот јазик. На ниво на европски документи, може да се издвојат барем два, со актуелна важност:

- ЕКУАЛС (Европска асоцијација за квалитетни јазични обуки) / EQUALS (European Association for Quality Language Services), и
- Европски профил за образование на јазичниот наставен кадар / (The European Profile for Language Teacher Education).

Во овие документи, стандардите се појдовна точка на активностите што ја сочинуваат обуката на наставникот и, тие, во себе ги вградуваат најновите достигнувања на лингвистиката, јазичното образование и на образовната наука. Во најтесна смисла, се однесуваат на аспектите и на резултатите на наставната дејност кои се измерливи и воочливи. Во поширока смисла, опфаќаат повеќе категории, меѓу кои: личноста на наставникот, поттикнување и создавање работна атмосфера, поттикнување и одржување на мотивираноста, желбата за јавно искажување став, работа во групи и воочување на индивидуалните разлики во пристапот кон учењето (Kelly et al., 2002).

Македонската стручна лингвистичка област ги има сите потребни предуслови да пристапи кон вакви проекти. Тие, во еден дел, донекаде и се реализираат, но место парцијални реакции, потребен е сеопфатен, конкретизиран пристап, во смисла на државна јазична стратегија, поддржана со владина одлука и соодветна финансиска поддршка.

Време е да се приклучиме кон актуелните текови и кон разрешување на горливите проблеми во образованието, особено од аспект на мајчиниот јазик и писменоста на сите нивоа и во сите јазични и општествени сфери.

ЛИТЕРАТУРА

- Конески, К. (1999), *Правовисен речник на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Маленко, Б., Бандиловска, Е. (2017), *Практикум по македонски јазик со култура на изразувањето 1*, Арс ламина, Скопје.

Правопис на македонскиот јазик (втора издание) (2017), ИМЈ „Крсте Мисирков“/Култура, Скопје.

Савицка, И., Спасов, Љ. (1991), *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, МАНУ, Скопје.

Hornberger, N. (2008), *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd edn, Springer Verlag, New York.

Wardhaugh, R. (2010), *An Introduction to Sociolinguistics*, 6th edn, Wiley-Blackwell, Chichester.

Аниџа ШТЕРЈОСКА-МИТРЕСКА

ДИДАКТИЧКИОТ ГОВОР ПО МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО ОДДЕЛЕНСКАТА НАСТАВА

Апстракт: Дидактичкиот говор е строго ограничен и се однесува не само на наставата по Мајчин јазик, туку и на другите наставни предмети. Професорот по одделенска настава треба да е акустички образец за говорење на стандарднојазична норма на македонски јазик, со сите елементи на изразно говорење: дикција, интонација, темпо, ритам, паузи во речта. Единствено уметничкиот говор (на актерите и спикерите) треба да е поквалитетен при говорењето. Оттука, задача на секој наставник е да работи врз подобрувањето на сопствениот говор, а на крајот од петто одделение секој ученик треба да е оспособен за изразно читање и говорење. Во оваа прилика направиме истражување на говорот на наставниците во неколку училишта од различни градови од нашата земја со цел да добиеме релевантни податоци за дидактичкиот говор на наставниците во делот на интерпретација на литературно-уметнички текстови. Резултатите од истражувањето се прикажани во интегралниот труд.

Клучни зборови: дидактички говор, говорни изразни вредности, изразно читање и говорење, настава по Македонски јазик.

Наставата е комплексен, исклучително суптилен и сложен комуникациски процес. Нејзина основна цел е да се стекнат знаења и да се постигне развој на личноста. Таа треба да води грижа за можностите на учениците да прифатат, да интерпретираат и да усвојат информација. Психофизичката возраст на ученикот го условува комуницирањето во наставата. Ова комуницирање најчесто е усно, и истото треба да биде двонасочно, за да може наставникот да има сознание за тоа дали неговите пораки се примени и разбрани (Цветановиќ 2001: 47).

Оттука, за методиката на наставата по Мајчин јазик мислењето, јазикот и говорот се клучни поими кои треба да се усвојат, зашто и во теоријата и во практиката на воспитно-образовната работа се оперира со овие интегрално поврзани поими.

Нормите на стандардните јазици обично претставуваат наставни јазици за родените говорители на определен јазик во конкретна општествена средина. Јазикот во наставата претставува индивидуално остварување на јазикот на воспитно-образовната практика, односно *дидактички говор*. Слободата на овој говор е ограничена, и тој се стреми да биде сè поблизок до стандарднојазичната норма. „Ако се земе предвид дека не постои говор, како лична и ситуациска реализација на јазикот, којшто целосно се совпаѓа со стандардниот јазик, (се смета дека говорот на професионалните исполнители – артистите, спикерите и други е најблизок до него), тогаш дидактичкиот говор, како наставно средство има неспорна улога“ (Петковска 2008: 42).

Македонскиот стандарден јазик е дидактичко средство за севкупната воспитно-образовна работа за неговите родени говорители, но истиот е и

наставна содржина која се усвојува по подрачјето Јазик како структурна компонента на предметот Македонски јазик. Во дијалектичко единство со останатите подрачја (Читање, литература и лектира, Изразување и творење, Медиумска култура, Слободни ученички активности) култивираниот говор станува најмоќното средство на субјектот во неговото секојдневно комуникациско живеење. Подеднакво наставниците и учениците треба да водат грижа за добриот говор, кој треба и во иднина самите да го збогатуваат, стремејќи се кон висока култура на изразувањето.

Преку наставата се учи говорниот бонтон, говорното однесување. Јазичната култура, пак, е составен дел на општата култура. Во подобрувањето на јазичната писменост (поширок поим кој подразбира не само говорење и слушање, туку и читање и пишување) несомнено голема улога има наставникот. Тој треба да е образец, модел за акустичка очигледност со својот наставен, дидактички говор (Петковска, Штерјоска-Митреска 2015: 8).

Програмски, учениците кога ќе го завршат петтото одделение на основното училиште треба да имаат стекнати компетенции за водење разговор, поставување прашања и давање одговори на некоја тема, интервју, дискусија, драматизација, здравици и поздравни говори и сл., како и да имаат овладеано со формите на сврзаното (усно и писмено) изразување (прераскажување, раскажување, опишување, известување, лични и деловни состави, процедури и самостојни писмени состави). При говорењето тие треба да ги почитуваат особените и функциите на добриот говор (Петковска 2008: 42), а и при читањето да водат грижа за гласовната изразност на говорот, односно за чистата артикулација, интонацијата, дикцијата, ритамот, темпото, паузите во речта (Петковска 2008: 126–127). Мимиките и движењата, исто така, се значајни за изразното читање и говорење.

Изразното читање е значајно за доживување на уметничкиот текст во наставната работа по подрачјето литература, зашто „при ова читање доминира емоционалното и фантазиското ангажирање на читателот“ (Петковска 2008: 128). Оттука, ова читање уште се нарекува интерпретативно, зашто е креативен дискурс и тоа треба што поприродно на учениците да им ги пренесе мислите и чувствата на писателот (Шипка 2006) „Имаме успешно читање ако учениците поверувале во вистинитоста на уметничкиот збор, ако ги доживеале ликовите и го почувствувале животот во текстот што го слушнале“ (Петковска 2008: 138). Наставникот за таа цел посебно треба да се подготви. Упатените во областа укажуваат на тоа дека наставникот треба најмалку пет пати да го прочита текстот пред истиот да биде интерпретиран пред учениците. Уште подобро е, ако станува збор за песна, истата да ја изрецитира. Некогаш текстот може да биде ислушан и преку носач на звук.

Секогаш наставникот треба да има предвид дека говорениот исказ се разликува од пишаниот текст, не само по карактерот на сигналите (кои во говорот се акустички, а во пишувањето визуелни), туку и по начинот на рецепција (со сетилото за слух се восприема говорниот исказ, а визуелно се восприема пишаниот текст преку сетилото за вид – преку пишаните знаци). Исто така, разликата меѓу нив е и по структурата којашто битно се разликува од структурата на она што е напишано, дури и тогаш кога содржината е потполно

иста. Секој различно го чита и го доживува текстот. Во пишаниот текст визуелно и содржински, како единици на тој вид говор, функционираат: зборот, реченицата, пасусот, во подолг текст од поглавјето. Структурата, пак, на усниот исказ се изразува со *акустички вредности* што се ритмичко-мелодиски организирани, така што артикулацијата на единиците од низок и повисок ред, се базира врз мисловно-емоционалните содржини (Шипка 2006: 193–194). Најмали единици на усниот исказ се: *акцентскиот такт, блокови, пасажи и пасажни кругови*. Усниот исказ има своја посебна структура која треба добро да се запознае за да може истата да се искаже во говорот (Шипка 2006: 194). Не е едноставно воспоставувањето на говорниот релјеф, односно, да се искажат и да му се пренесат на слушателот, колку што е можно поверодостојно, мислите и чувствата, или мисловно-емоционалната содржина на некој текст. Притоа, говорникот при читањето треба да го обликува исказот, користејќи се со сите средства што му стојат на располагање. Имено, тоа се јасно артикулираните гласови што се ниваат во зборови и реченици, потоа различните структурни единици на тој говор (со ритмичко-мелодиски и содржински карактер): акцентски тактови, блокови, пасажи и пасажни кругови, како и изразните вредности, што се првенствено од акустичка природа: интонација, дикција, пауза, реченично темпо, но и оние придружните што го карактеризираат движењето и присуството на материјалното опкружување во моментот на говорот: гестовите, мимиката и вистинскиот контекст. Говорот при читањето на литературноуметничките текстови никако не смее да биде без конфигурација на говорниот исказ. Имено, тој не треба да е рамен, монотон, статичен, туку променлив, динамичен. Некои зборови и реченици се изговараат со посилен глас, други, пак со низок тон и тивко, а во говорната низа се сменуваат кратки или долги паузи, реченичното темпо се менува, се вклучуваат или исклучуваат елементи на движењето што го пратат вербалниот исказ (Шипка 2006: 210).

Токму свесноста и одговорноста на наставникот за изразно говорење и читање е наш предмет на интерес во овој труд, зашто беглите согледувања, без истражувачка постапка, не упатуваат на фактот дека некои наставници како да не обрнуваат доволно внимание на изразноста на својот говор и изразното читање. Нашата хипотеза беше поставена во оваа насока. Методолошки го користевме непосредното набљудување (снимање) на дидактичкиот говор, особено преку изразно, интерпретативно читање на литературноуметнички текст при обработка на истиот. Притоа се имаа предвид, и така и ќе бидат коментирани, следните гласовни својства на говорот: *дикцијата, интонацијата, темпоот, интензитетот и паузите во речта*.

Овде ги приведуваме примерите за изразното говорење при читање на литературноуметнички текстови, не разгледувајќи ги притоа единиците како: акцентски такт, блок, пасаж или пасажан круг, кои доаѓаат до израз преку изразното читање, туку ги евидентираме гласовните својства на изразниот говор наведени погоре.

Од методолошки аспект напоменуваме дека истражувачкиот примерок го сочинуваат наставници од повеќе основни училишта од различни градови и

општини низ земјата, и тоа: Скопје (13); Охрид (3); Дебарца (3); Кочани (3); Крива Паланка (2); Неготино (3); Кавадарци (2) и Битола (1).

Во продолжение ги презентираме и ги толкуваме добиените резултати.

1. Дикција

Дикцијата, како вредност на вербалниот исказ којашто се однесува на правилното изговарање на зборовите и зборовните состави (зборовен акцент) и нивното соодветно нагласување во реченицата (логичкиот акцент), претставува првиот елемент на акустичката очигледност на наставникот.

Во дидактичкиот говор при интерпретативното читање од страна на одделенските наставници ги забележавме следните отстапувања:

А. Изговор на глас:

При изговорот на гласовите кај наставниците се среќаваат следните недоследности:

- Изговор на долги тонови (напевнатост): рачињата*; грее; дедовците; дрво; зујат; ѓердан; облаците; огништето, слики, тече, јаде, трева, јајца, мраз; ден; град; итн, итн.
- Неправилен изговор на согласки (полјана, ридчето), како и дијалектен изговор (училишчето, пушчи ме, че, моли итн)**.
- Неправилно акцентирање на зборови или на зборовни состави (загинувањето, целина, автомобилот, животни, содржина, романот, интересен, господар и др.), а како отстапка што често се среќава ќе го издвоиме непочитувањето / отсуството на акцентска целост: ијас, на два ката, на гости, кај нас, кај вас со него за мене и др***.

Б. Изговор на зборовише

Неправилен (нецелосен) изговор на зборот, односно дијалектизам сретнавме во неколку случаи (панала (паднала); можи; помогните; бери (плодови); врни; бравос; јадиме и др.).

В. Реченичен (логичен) акцент

Отсуството на реченичен акцент ретко се среќава во изразното читање на наставниците. Имено, во нашето истражување, во кое беа преслушани 30 епски и 15 лирски звучни записи, отсуството на реченичниот акцент беше засведочено само во еден случај.

2. Интонација

Во однос на интонацијата, истражувањето покажа дека наставниците ја владеат хармонијата на говорот и умеат правилно да го нијансираат гласот во различни контексти. Тие, мошне успешно вршат психолошко нагласување на одделни зборови во речениците со цел кај учениците да поттикнат одредени чувства (страв, омраза, копнеж и сл.). Исто така, наставниците водат грижа за

* Болдираната буква означува долг изговор на гласот.

** Болдираните согласки или согласнички групи означуваат непочитување на ортографско-отроепски правила.

*** Болдираната самогласка го означува акцентот.

општиот тон при изразното читање на текстови со различна тематика (расказ, патриотска песна, елегија и сл.). Во делот на интонацијата забележавме успешни примери на интонација при читање на градација во песна, кога висината на гласот расте при изговорот на секоја наредна мисла.

Подготвеноста на наставниците за изразно читање особено доаѓа до израз при предавањето на говорот на ликот (болен, дете, старец и сл.), што во опсервираните примери беше на завидно ниво.

3. Паузи во речта

Паузите во речта, како и дикцијата и интонацијата влијаат врз откривањето на значењето на зборовите и на текстот во целина, како и врз воспоставувањето на емоционалниот релјеф на исказот. Овде, покрај интерпункциските знаци, кои доследно се почитуваат од страна на наставниците, голема улога играат препознавањето на блоковите, пасажите и пасажните кругови. Нашето истражување покажа дека наставниците, во најголем број, правилно ги користат граматичките и логичките паузи, а само во неколку случаи сретнавме недоволно внимание за т.н. психолошки паузи, кои овозможуваат вниманието на слушателот (учениците) да се насочи кон битниот момент во текстот и да ги подготви учениците да го проследат читањето на следната строфа или целина.

4. Темпо

Истражувањето покажа дека македонските наставници немаат потешкотии при одредувањето на брзината со којашто треба да се интерпретира еден литературноуметнички текст. Имено, покрај тоа што во текстот не можат да се пронајдат ознаки со кои ќе биде определена брзината на читање на зборовите или на речениците, мнозинството наставници умеат да воспостават рамнотежа помеѓу мисловно-емоционалната содржина и динамиката на говорниот исказ. Доказ за тоа е податокот дека само кај еден интерпретатор, од вкупно 30 на број, засведочивме бавно темпо, а кај ниту еден наставник не беше забележано пребрзо читање на литературноуметничкиот текст.

5. Интензитет

Јачината на гласот, како изразна вредност на читањето, е во тесна врска со интонацијата и заедно со неа го оформува реченичниот акцент со којшто се изразуваат различни мисловно-емоционални содржини.

Во примерите што беа земени како примерок на истражувањето, кај двајца од вкупно 30 говорители, беше забележано тивко изразно читање, што е незначително во однос на вкупниот број испитаници. Тоа говори дека наставниците ја владеат и оваа вредност на изразното читање и успешно ја користат при пренесувањето на содржината и на емоционалниот контекст што е дел од неа.

Индикаторите за воспоставување на говорниот релјеф се вградени во содржината што се интерпретира. Нашите испитаници се подготвуваат за

задолжителната фаза од наставната обработка на литературноуметничкиот текст. Тие, при подготовката за наставната интерпретација, ја проучиле содржината и емоционално го доживеале текстот за истиот, преку говорниот релјеф, при читањето да има определени блокови и пасажи. Кај двајца испитаници тие не се прецизно изразени, и тоа се покажува преку изразните вредности на говорната реализација.

Други отстапувања во говорот на наставниците

Во овој труд акцентот на истражувачките постапки беше поставен врз изразните вредности на читањето литературноуметнички текстови во наставата по Македонски јазик. Притоа, разгледувајќи ги овие параметри, имавме можност да го воочиме и говорниот контекст на наставната практика, во кој отстапувањата од правоговорната норма се повпечатливи во однос на оние што се карактеристични за интерпретативното читање. Имено, во текот на наставниот процес наставниците во комуникацијата со учениците не ја почитуваат во целост стандарднојазичната норма на македонскиот јазик, а дидактичкиот говор често пати не е сообразен со возраста на учениците. Иако тоа не е предмет на интерес во овој труд, во оваа прилика би издвоиле неколку примери:

Наставникот:

Како можиме да му помогниме на мечето?

- Како треба Перо да речи за да го замоли другарчето?
- Кој ќе ми кажи што се случи послам тепацката?
- На што ве асоцира зборот? итн. итн

Она што е впечатливо во овие случаи е тоа што учениците го следат акустичкиот образец на наставникот, така што во нивните одговори се вградени неправилностите на наставникот. Така тие ги даваат следните одговори:

- Можиме да му помогниме ако му кажиме дека не треба да биди лакомо...
- Перо треба да речи: – Те молам!
- Послам тепацката сите беа тажни итн.

Ако се има предвид дека овие и слични неправилности се дел од наставата по сите наставни предмети во чии рамки често се употребува и несоодветна терминологија (пиктограм, ајтем, емотикон и сл.), сметаме дека на дидактичкиот говор на наставникот треба да му се обрне посебно внимание, особено во одделенската настава, кога тој ја има најголемата моќ во оформувањето на јазичниот код на идните генерации.

Заклучок Гласовната изразност на усниот говор е значајна за воспитно-образовната работа во одделенската настава. Усниот, во споредба со писмениот говор, има некои предности коишто при пишувањето на усниот исказ не се пренесуваат во пишаниот текст или, пак, во некои случаи, само се сигнализираат со определени знаци. Тие вредности се: интонацијата, интензитетот, паузите во речта, темпото, дикцијата, гестот и мимиката и вистионскиот контекст. Нè интересираа битните особености на изразниот устен

говор при читање на литературноуметничките текстови кај наставниците од одделенската настава.

Снимените материјали ни понудија можности да го заклучиме следното: наставниците при изразно читање на текстот, главно, ги почитуваат правоговорните и изразноговорните средства. Најчесто, кај нив е присутна дикција, интонација, темпо и интензитет на говорот.

Истражувањето на изразното, интерпретативно читање на наставниците при обработка на литературноуметничкиот текст покажа дека наставниците, во најголем број, ги задоволуваат критериумите на дидактичкиот говор. Оттука, нашата хипотеза не се потврди во целост. Имено, наставниците внимаваат при изразното читање на текст, но во иднина треба да го насочиме нашето внимание кон изразниот говор во текот на наставата по предметот Македонски јазик, но и по другите предмети во одделенската настава.

ЛИТЕРАТУРА

- Петковска, Б. (2008), Методика на креативната настава по предметот Македонски јазик во нижите одделенија на основното училиште, МАГОР, Скопје.
- Петковска, Б., Штерјоска-Митреска А. (2015), Говориме и пишуваме – прирачник по јазична писменост од I до V одделение за студенти, наставници и обучувачи, Просветно дело, Скопје.
- Цветановић, В. И200), Основе културе говора и реторике, ТОРУ, Београд.
- Шипка, М. (2006), Култура говора, Прометеј, Нови Сад.

Учебници по Македонски јазик од одделенска настава (www.e-ucebnici.gov.mk)

Лиција ТАНТУРОВСКА

ЗА ЕДНА КУЛТУРОЛОШКА ПОЈАВА ПРИ УЧЕЊЕТО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО СТРАНСКИ

Апстракт: Во овој труд уште еднаш ќе ја покажеме важноста на запознавањето со културата на еден народ при учење на јазикот на тој народ како странски, преку една културолошка појава.

Клучни зборови: македонски јазик како странски, култура, ЗЕРР.

Ако се согласиме со дефинирањето дека комуникацијата е однос меѓу единки што се поставуваат во меѓусебна врска, при што преку нејзино меѓусебно дејствување се менува однесувањето на единките со размена на информации, кои се пренесуваат со помош на знаци, тогаш можеме да зборуваме за комуникација и меѓу луѓето, која е една од многуте што постојат и што се групирани по различна основа. На пример, од научен аспект комуникациите можат да бидат типизирани според: учесниците во неа, просторот, времето, употребата на дадени системи. Употребата на комуникацијата може да се сфати во поширока и во потесна смисла, но треба да се подвлече дека сè е комуникација и дека наспроти поимот комуникација не постои антонимен, спротивен поим. Ако се свртиме кон комуникацијата како општествено средство (и не само како општествено), можеме да разликуваме: **сигнална** наспроти **симболична**; **негласовна** наспроти **гласовна**; **невербална** наспроти **вербална**; **непосредна** наспроти **посредна**; **еднонасочна** (колку може да биде реална!) наспроти **заемна**; **интраперсонална** наспроти **интерперсонална** итн.

Со критериумот општествено средство за комуникација се опфаќаат општествените средства а комуникација што се употребуваат во една општествена заедница и претставуваат нејзина препознатлива особеност, какви што се: зборовите, гестовите и друго. Токму според ова, разликуваме вербална и невербална комуникација. Уште треба да се каже дека вербалната комуникација е симболичка, за разлика од невербалната, која е сигнална.

Наспроти вербалната комуникација (која се заснова врз употребата на зборовите како јазични средства, добиени преку составување гласовни низи и на нивната способност да составуваат јазични единици од повисок ред) стои невербалната комуникација, која ги опфаќа општествените средства што ги употребуваат луѓето во меѓусебната комуникација (а кои немаат способност за составување од пониски во повисоки единици). Како што е познато, невербалната комуникација ги опфаќа: употребата на гестовите (движења на рацете и на главата), мимиката (користење на очите изразено преку погледот и мускулите на лицето – намигнување, гримаса итн.), положбата (ставот) на

телото, употребата на просторот во комуникацијата, употребата на придружни средства во зборувањето (на пример, логичниот акцент, интонацијата и слично). Вербалната комуникација ја проучуваат: лингвистиката, антропологијата, психологијата итн., а невербалната комуникација во современата наука е предмет на проучување на научните дисциплини: кинетика, проксемика и паралингвистика.

Во стилистиката, покрај тоа што предмет на анализа се јазичните средства, свое место заземаат и надворешнојазичните изразни средства.

Визуелните, заедно со **аудитивните** надворешнојазични средства, се во тесна врска со јазичните средства, со кои прават заеднички изразен комплекс, при меѓусебното разбирање на луѓето.

Визуелните надворешнојазични средства ги сочинуваат **кинетичките** и **графичките**. Кинетичките визуелни средства се поделени во три групи (а. мимика, б. гестикулација, в. комуникација со телото). Овие кинетички визуелни средства доаѓаат до израз во рамките на говорената форма на јазикот.

а. Под мимика, како што е познато, се опфатени изразите на лицето што ги прави зборуваачот или соговорникот. Се смета дека мимиката е најблиска до вербалната комуникација. Таа може да биде: спонтанa (спонтаната насмевка значи дека личноста се радува што нè гледа) и наместена (наместената насмевка – знак за учтиво обраќање). б. Гестикулацијата го опфаќа движењето на рацете и на главата. Се смета дека постојат неколку стотици илјади комуникациски знаци. Гестовите можат да бидат редундантни (ако покажуваме со рака додека ја кажуваме реченицата: „Институтот се наоѓа налево“) и информативни (ако покажуваме кога ја кажуваме реченицата: „Институтот се наоѓа наваму“). Покрај тоа што можат да ја дополнуваат информацијата, можат да го скратуваат вербалното соопштение или да го менуваат. Гестовите можат да бидат: деиктички, иконички, симболички и контактни. Деиктичките ги препознаваме преку показните заменски зборови; иконичките – на пример, преку имитирање на возење автомобил; пукање и сл.; симболичкиот гест – на пример, преку подигнат или спуштен палец, различни поздрави; триење со рацете за да се изрази радост ...; потоа, во културолошки рамки, на пример, со вртење на главата влево и вдесно за „не“ и нагоре – надолу за „да“) и контактниот гест – при набројување со покажување на прсти; при покажување на учесниците во кругот на зборуваачот итн.

в. Комуникацијата со телото, како и голем процент од другите кинетички средства, е својствена за говорената форма на јазикот воопшто (секако и на македонскиот стандарден јазик). Проксемиката (кога станува збор за растојанието меѓу соговорниците во комуникацијата; секаков вид допир при воспоставување, продолжување и завршување на општењето) и системот на преместувањето се дел од т.н. говор на телото.

Она на што сакаме да посветиме внимание во овој труд е прашањето, што е тоа што е универзално и што важи обично за сите јазични системи и дали има нешто што може да биде специфично за определен јазик, за определен народ, за определена култура.

Визуелните надворешнојазични средства, конкретно кинетичките, оставаат впечаток дека се универзални во најголем број случаи.

Преку **мимиките**, односно преку изразите на лицето, може да се „прочита“: радост, тага, разочарување, исплашеност и сл.

Гестовите, како што споменавме погоре, се однесуваат на движењата на рацете (ракување, набројување, покажување; или одделно покажување со показалецот и сл.) или на главата (нишање на главата налево – надесно, односно нагоре – надолу; кревање нагоре итн.), како и нивна комбинација (потпирање на главата со рацете; чешање на главата и сл.).

Таканаречениот говор на телото е поврзан со различните ставови (исправеност, наваленост, поткрепено со движења: на рацете, на нозете, на главата, гледано како целина), во кои го „ставаме“ нашето тело кога нешто: изразуваме, чувствуваме, праќаме порака до соговорникот и сл. Системот на поместувања и растојанието меѓу соговорниците се важен дел од говорот на телото.

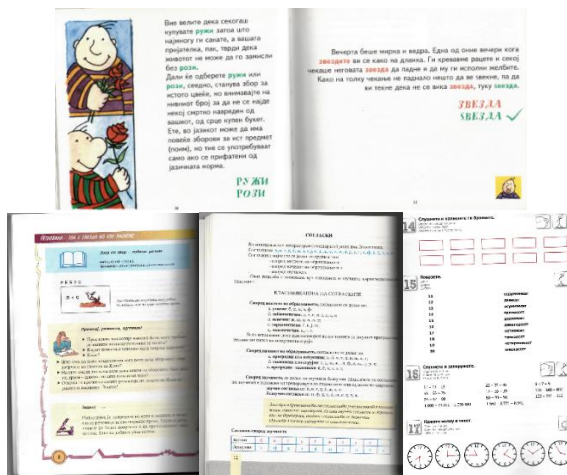
Што можеме да заклучиме? Што се случува со визуелните надворешнојазични средства кога станува збор за пишуваната форма во различните функционални стилови? Сметаме дека визуелните кинтетички средства остануваат доминантни во говорената форма, а во пишуваната се јавуваат со нивна трансформација во иконички, во симболички знаци, кои можат да се искористат во пишуван текст. Иако кинтетичките средства (мимиката, гестикацијата и говорот на телото) се во функција на говорената форма на јазикот – најмногу во разговорниот функционален стил, тие се препознаваат во говорената форма што се употребува во другите функционални стилови (на пример, на јавните настапи во рамки на другите стилови: научниот, административниот, публицистичкиот и уметничколитературниот стил).

Во денешната актуелна интернет-стилистика можат да се забележат истражувања на функционалните стилови, во кои разговорниот функционален стил добива проширена димензија со пишуваната форма. Да се потсетиме дека кога зборуваме за функционалните стилови на интернет, она што е различно од претходно е тоа што со проширувањето на разговорниот функционален стил во пишуваната форма на интернет и кинетичките средства (на пример, преку икони) се префлаат во него. Како пример, мимиките, гестикациите и говорот

на телото се претставени со т.н. емотикони –

Визуелното претставување има особена застапеност и во учебниците од основното, од средното образование, потоа во различни прирачници и сл., каде што, како се оди кон погорното одделение, визуализацијата (со многу слики, цртежи и сл.) постепено се заменува со зборови.

За разговорниот функционален стил, од стилистички аспект, имаме пишувано неколку пати, при што имаме дојдено до заклучоци дека новиот технолошки развој (развојот на информатиката, постоењето на интернетот и др.) придонесува говорните чинови на овој стил да добијат нов пишуван облик. Овде мислиме на секојдневните пораки што ги пишуваме преку мобилните телефони, потоа расправи(и)те и коментарите на социјалните мрежи, на блогите и др. Па, така, во новите куси разговорни пораки, поради желбата за економично изразување, покрај скратувањето на зборовите, се употребуваат сликички, т.н. емотикони.

Што се однесува до големината на буквите (па и употребата на фонтот), станува збор за второстепено значење, а причина за тоа најчесто е (не)умењето или немањето желба на поединецот да ја совлада новата технологија. Така, покрај пишувањето само со големи букви, само со подвлечени букви и сл., многу често се среќава пишување со латинични букви. Тука не можат да не се споменат и скратувањата со заменување на букви со броеви, со слики, преземен начин од нестандартниот англиски јазик.

Иако голем број од визуелните кинетички средства се универзални, многу од нив се специфични за определена општествена, односно етничка група. На пример, ако стане збор за проксемиката, може да биде проблем во комуникацијата меѓу двајца непознати соговорници зашто во различни култури, кај различни народи, просторот на говорникот околу него е различен. Ако соговорникот влезе во неговиот простор, може да биде навредливо. Според ова, многу е важно, при учењето и при изучувањето на различните култури, посебно место да ѝ се посвети на невербалната комуникација, конкретно на кинетичките средства што се типични за определена култура.

Кога станува збор за културолошките црти на еден народ, често пати одделни надворешнојазични средства ги поврзуваме со даден народ, како карактеристични. Така на пример, препознатлива гестикација е поздравувањето на Јапонците со двете споени дланки пред себе и со поклонување; бакнувањето на Ескимите со носевите и сл. Ова е особено важно при учењето на јазиците (како странски).

Понекогаш едно визуелно средство може да биде карактеристика на повеќе народи. Овде сакаме да го истакнеме движењето на главата, кај определени народи, за потрдување (при согласување) или за негирање (при несогласување) со ставот на соговорникот. Интересен е фактот дека за Македонецот, при искажување потврдност и согласување, тоа е проследено со движење на главата нагоре – надолу, што е спротивно, на пример, од движењето на главата налево – надесно кај грчкиот и кај бугарскиот народ, па оттука, може да дојде до недоразбирање, односно да нема успешна комуникација.

ЛИТЕРАТУРА

- Минова-Ѓуркова, Л. (2003), *Стилистика на современиот македонски јазик*, Скопје.
- Лауренчиќ, И. (2001), *Говорете македонски: прирачник за големи и мали*, Скопје.
- Пандев, Д. (2013), *Општа реторика*, Скопје.
- Правопис на македонскиот јазик (2017), *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“*, Скопје и Култура – АД, Скопје.
- Тантуровска, Л. (2018), *За актуелната состојба на функционалните стилови на Интернет*. – Округли сто 4: Интернет-стилистика: современные тенденции, проблемы и перспективы. Београд, <http://mks2018.fil.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2018/07/Knjiga-Rezimea-1-jezicki-MKS.pdf> (пристапено 1.4.2019)
- Bugarski, R. (1991), *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd, Novi Sad.
- Veinrajt, G. R. (2007), *Govor tela*, Beograd.

Васил ДРВОШАНОВ

ИМЕНУВАЊЕТО НА РОДНИНСКИТЕ ОДНОСИ ВО ЕДЕН УЧЕБНИК НА ДИМИТАР ВАСИЛЕВ-МАКЕДОНСКИ

Апстракт. Во написот се разгледува лексиката од тематското подрачје роднински односи во учебникот *Крајка свеишѣна истѣорија за училиишѣаѣа ѣо Македонија. (На македонско наречје)* на Димитар Василев-Македонски¹ од семантички и од етимолошки аспект. Врз основа на анализираниот материјал авторот констатира дека именувањето на роднинските односи во учебникот на Димитар Василев-Македонски сосема се совпаѓа со именувањето на роднинските односи во македонскиот стандарден јазик на семантички план. Во однос на потеклото на роднинската лексика, со исклучок на синонимниот пар за именување на 'крстениот кум', сите лексеми во учебникот се македонски наследени зборови. Роднинската терминологија во учебникот, објавен во 1867 година во Цариград, ја потврдува староста и длабоките историски корени на лексемите од областа на роднинските односи во македонскиот јазик.

Клучни зборови: Димитар Василев-Македонски, учебник, роднински односи, македонски јазик, речници.

За животот и за делото на Димитар Василев-Македонски, еден од нашите челни преродбеници, пишуваале повеќе или помалку за одделни прашања неколкумина научници во нашава земја, првенствено, македонските лингвисти: Блаже Конески, Блаже Ристовски, Драги Стефанија, Трајко Стаматоски, Снежана Веновска-Антевска, Лидија Тантуровска, Васил Тоциновски и др. Прашањето во врска со лексиката од тематското подрачје роднински односи во учебникот *Крајка свеишѣна истѣорија за училиишѣаѣа ѣо Македонија. (На македонско наречје)* на Димитар Василев-Македонски првпат се разгледува во овој напис.

Основната определба да ја анализираме роднинската терминологија во неговиот учебник е премисата дека роднинските односи имаат длабоки историски корени. Врз основа на анализата на лексемите за означување на

---

¹Димитар Василев-Македонски (с. Емборе, Кајларско, 1847 – Цариград, 21.II 1898 е „преродбеник, новинар и учебникар. Се школувал во родното с. Емборе, а потоа во Белград и Цариград. Учителствувал во Клисура, Струга, Битола, Воден, Цариград и во други места. Во 1869 г. бил секретар на новооснованата Битолска црковно-училишна општина, а во периодот од 1875 до 1876 бил книжар. Учествовал во работата на црковнонародниот собор во Цариград (1871), поврзан со основањето на бугарската Егзархија и со обидот за решавање на македонското црковно прашање. Во Воден на 11 мај 1872 држел патриотска беседа на денот на словенските просветители свв. Кирил и Методиј Солунски. Во Софија се занимавал со адвокатска и новинарска дејност. Таму го уредувал весникот 'Согласие' (1894 – 1896), а во Цариград 'Новини' (1898). Василев бил автор на три забележителни учебници на македонско наречје. Убиен е во 1898 г.“ (Киселиновски 2000: 96–97).

крвните сродници, за именување на сродниците по брак и на називите за духовно сродство, ќе се обидиме да ја потврдиме староста на лексемите од областа на роднинските односи во македонскиот јазик. За секоја лексема, нотирана во книгата, го предаваме основниот лик со значењата, а потоа го илустрираме со примери од учебникот. На крајот даваме неопходно етимолошко толкување на застапените лексеми во книгата.

Треба да споменеме дека своевидна благодат за истражување токму на прашањето поврзано со роднинската терминологија во учебникот *Крајна свеишћена историја за училишћата љо Македонија. (На македонско наречје)* на Димитар Василев-Македонски е дијалoшката форма низ прашања и одговори, што овозможува спонтана употреба на многу лексеми за изразување на роднинските односи.

При разгледувањето на роднинските односи во споменатиот учебник се тргнува од класичната класификација на лексемите од областа на роднинската терминологија. Имено, најпрвин се анализираат застапените лексеми *мајка* и *шайко*, што означуваат крвни сродници по нагорна линија, потоа се анализираат лексемите *дејше*, *чедо*, *син*, *внук* и *йравнук*, што означуваат крвни сродници по надолна линија, по што следува анализата на лексемите *браш*, *сестра* и *шешка*, што служат за именување на крвните сродници по странична линија на субјектот (Его) и на ниво на сродниците по нагорна и надолна линија, а на крајот се анализираат називите *маж*, *жена* и *снаа* за именување на сродниците по брак и синонимните називи *нунко* // *крсник*, што означуваат духовно сродство (Стоевска-Денчова 2009).

1. Од називите за именување на крвните сродници по нагорна линија, како што споменаваме, во учебникот се забележани само називите *мајка* и *шайко*.

1.1. Мајка. – Оваа лексема во учебникот е нотирана со значењето '1. Жена што родила деца; родителка' (Конески, 2006: 80–81), сп. Чести татка си и *мајкѝ* си, та да добрувашь и да поживишь много на земѝж-тѝ (В. Македонский 1867: 11), П. Коя е *мајка-та* на Ёсуса Христоса? От. *Мајка-та* на Ёсусѝ Христосѝ е свѝта девојка Марѝа, тая що была отѝ Ёудино-то колено отѝ Давидовѝа родѝ (В. Македонский 1867: 15), Ангелѝ на сонѝ зарѝчалѝ Ёосифу да бѝга со Ёсуса и со *мајкѝ* му во Егѝпетѝ дѝќа седеле до кога умрелѝ Иродѝ и сетне се вѝрнѝле та се заселиле во Галилейскѝй градѝ Назаретѝ (В. Македонский 1867: 16).

Насивот *мајка* е праслов. деминутив од ие., балтослов. и праслов. основа *mat-* од која е изведена постарата лексема *mati* (Георгиев 1986: 615–616; Skok 1972: 389).

1.2. Татко. – Лексемата *шайко* во учебникот е регистрирана со следните значења: 1. Мажот родител, мажот во однос на сопствените деца. 2. Предок. 3. Творец, основач, зачетник. 4. (црков.) Второто именување на Бог.

Најчесто оваа лексема се среќава со првото значење '1. Мажот родител, мажот во однос на сопствените деца' (Конески 2014: 27), сп. Симъ и Ыафетъ слушае и честеле *тата* си за то Ное гы благословилъ; а пакъ Хамъ нечестелъ *тата* си, за това Ное го прекълнялъ (В. Македонский 1867: 6), Ыосифа, зашто той былъ най-кротокъ, най-миренъ и слушалъ *тата* си (В. Македонский 1867: 9), Братія-тѣ му го намразиле и отъ завистъ (казканджилъкъ) зашто да го милватъ *тата* му, го предале на търговци (туджари), тѣя што го отнеле во Египетъ (В. Македонский 1867: 9), Ыосифъ отсетне али можа да се видить со *тата* си и со братія си? (В. Македонский 1867: 9), Чести *тата* си и майкъ си, та да добрувашъ и да поживишь много на земія-тѣ (В. Македонский 1867: 11).

Со значење '2. Предок' (Конески 2014: 27), лексемата *ѡаѡѡ* е употребена двапати, сп. Преданіе за Бугарско-то патриаршество существуваатъ во сичкій Бугарский народъ живо отъ *тата* комъ сынъ внука и правнука до наше врѣме (В. Македонский 1867: 27), Стига да се разговорите за това нѣщо, и вый той часть ке согледате живо притекающѣ по лице-то му бугарскѣ крѣвь, со сверкающы насѣлзены очи ке вы кажетъ: така сме слушае и отъ *тата* нѣ! (В. Македонский 1867: 28).

Еднаш лексемата *ѡаѡѡ* е забележана со значење '3. Творец, основач, зачетник' (Конески 2014: 27), сп. За ово послушаніе Богъ го благословилъ и му се вветилъ оти ке го направить *тата* на много народы (В. Македонский 1867: 8).

Во учебникот лексемата *ѡаѡѡ* се среќава и со значење '4. (црков.) Второто именување на Бог' (Конески 2006: 582), сп. На крѣстъ-тѣ Ыисусъ Христосъ свѣршилъ живота си со овия думы: *Тата*! во рѣцѣ-тѣ ти предавамъ душѣ-тѣ си (В. Македонский 1867: 21).

Во следните два примера лексемата *ѡаѡѡ* со истото значење е употребена како синоним на лексемата *отец*, сп. Свѣтый духъ са урвалъ отъ небето како голубъ надъ Ыисуса Христа, и отъ небе-то се чулъ гласъ отъ Бога *отца (тата)*, што велелъ: овой е возлюбеный мой сынъ, за кого-то сумъ благоволилъ (В. Македонский 1867: 17), Училь гы на тайнытѣ на Божіето царство, и зарѣчалъ на Апостолытѣ да ходатъ по всиятъ свѣтъ да прикажватъ и да крѣстатъ оныя што повѣрваатъ, во име-то на *отца (тата)*, сына и свѣтаго Духа (В. Македонский 1867: 22).

Називот *ѡаѡѡ* е изведена од детскиот збор *tata* со помош на наставката *-ko*. Детскиот збор *tata*, кој настанал со редупликација, се наоѓа во сите јазици (Младенов 1941: 630; Skok 1973: 446–447).

2. Најголема застапеност од роднинската лексика во учебникот има за именување на крвните сродници по надолна линија. Имено, од називите за именување на крвните сродници по надолна линија се забележани називите *дејше*, *чедо*, *син*, *внук* и *йравнук*.

2.1. Дете. – Лексемата *дејше* не е забележана во еднина. Со значењата 1. Човечко суштество во раниот период од својот развој, од раѓање до пубертет; момче или девојче во рана возраст. 2. Чедо, пород, потомок, од оваа лексема се нотирали множинските форми *деца* и *дечина*.

Со значење '1. Човечко суштество во раниот период од својот развој, од раѓање до пубертет; момче или девојче во рана возраст' (Конески 2003: 436–437) е регистрирана множинската форма *деца* во неколку примери, сп. П. Кои бѣхъ първи-тѣ дѣца на Адама и на Евѣ? От. Първи-тѣ дѣца на Адама и на Евѣ бѣхъ: Каинъ и Авель (В. Македонский 1867: 5), Али ималъ Авраамъ дѣца? (В. Македонский 1867: 8), Потемъ време се сторилъ во Египетъ други царь. що незнаелъ Ёсифа та наумилъ да погубетъ вси-тѣ Ёзраилтяни: за това зарѣчялъ да убиваятъ мъжкы-тѣ имъ дѣца токо се родатъ (В. Македонский 1867: 9–10), Той помислилъ, оти Христосъ ке се сторитъ царь на земѣ-тъ и отъ страхъ да не му отнеме Ёсусъ владение-то, зарѣчялъ да убиятъ во Витлеемъ и на около вси-тѣ дѣца отъ двѣ години на доло со надеждѣ да убѣетъ помегу нихъ и Христа (В. Македонский 1867: 16), Имало само еденъ Ное со дѣца-та си (В. Македонский 1867: 6).

Со истото значење е нотирана множинската форма на деминутивот и хипокористикот *дечина*, сп. Направилъ завѣтъ и зарѣчялъ да се обрезаваъ мъжкы-тѣ дѣчина по потомство-то му (В. Македонский 1867: 8).

Само во еден случај е забележана множинската форма *деца* со значење 'Чедо, пород, потомок' (Конески 2003: 436–437), сп. Зографскы-тѣ старци и до сега казватъ на млади-тѣ си духовны чедѣ за Бугарскыи Патріархъ: Дѣца! Знайте, оти нашъ Охридскыи и всея Бугарія послѣдныи Патріархъ былъ заточенъ отъ <<цариградскѣ-тъ патріархіиѣ во нашъ Манастиръ! (В. Македонский 1867: 28).

Називот *дејше* е општослов. од праслов. *děť. Образовањето на множинската форма со *-ьса* е карактеристика на јужнословенските јазици (Георгиев 1971: 348–349; Skok 1971: 402–403).

2.2. Чедо. – Лексемата *чедо*, од која се среќава единствено множинската форма *чеда*, е употребена со следните значења: 1. Дете, рожба, син или ќерка. 2. Пород, потомок.

Со значење '1. Дете, рожба, син или ќерка' (Конески 2014: 348), како што споменаваме, се наоѓа множинската форма *чеда*, сп. Кырилъ и Методій, просвѣтителѣ на Славяны-тѣ, быле чедѣ на едного Солунскаго

велможа, що се наричаше Левъ, а жена-та му Марія, и двама-та быле благочестиви и благоразумни (В. Македонский 1867: 24).

Множинската форма *чеда* се среќава и со значење '2. Пород, потомок' (Конески 2003: 436–437), сп. Знајте това *чяда* и кога ќе остарете, предајте, раскажете ово и на други-тѣ ви по-млады духовны братія (В. Македонский 1867: 29), Туку али можетъ да быдетъ изгладено оно и отъ Бугарско сѣрдце и душїя, ако се случило ово само между Бугари – Арсенїеви сотатковници и духовны *чеда*? Никога (В. Македонский 1867: 27), Зографскы-тѣ старци и до сега казватъ на млады-тѣ си духовны *чеда* за Бугарский Патріархъ: Дѣца! Знайте, оти нашъ Охридский и всея Бугарія послѣдный Патріархъ былъ заточенъ отъ <<цариградскя-тя патріархіиѣ во нашъ Манастиръ! (В. Македонский 1867: 28).

Лексемата *чеда* е општослов. збор од праслов. период, образуван од ие. корен *ken- со наставката -dho (Младенов 1941: 680; Skok 1971: 302).

2.3. Син. – Лексемата *син*, од која има најголем број примери, е забележана со следните значења: 1. Машко дете во однос на своите родители. 2. Чедо, пород, потомок. 3. (црков.) Второто именување на Бог.

Најчесто споменатата лексема се среќава со првото значење '1. Машко дете во однос на своите родители' (Конески 2011: 375–376), сп. На место Авель али далъ Господъ Адаму другъ *сынъ*? (В. Македонский 1867: 5), Авраамъ и *сынъ* му исаакъ (В. Македонский 1867: 7), По Божіе вветеніе той на старость добылъ *сынъ* отъ женя-тя си Саррѣ по име Исаакъ (В. Македонский 1867: 8), Царіе; отъ тія що пѣрви быле, Саулъ; а по него Давидъ, той що былъ отъ семе-то на Іаковый *сынъ* Іуда; за тоа и царство-то се нарекло Іудейско (В. Македонский 1867: 13), *Сынъ* му Соломонъ, той що се славить по голѣмѣ-тя си мѣдрость (умщина) (В. Македонский 1867: 13), Соломоновъ *сынъ* Ровоамъ се сторилъ само на две колена: на Іудейско-то и Веніаминово-то; а Іеровоамъ, еденъ войвода, се сторилъ царь на Израилското царство и вовелъ десетъ-тѣ Израилеви колена (В. Македонский 1867: 13–14), Тия го именувахе: *сынъ* на Вышнаго, царь на Правдѣ-тя, *сынъ* Давидовъ, Мессія или Христосъ, тоя що ќе се кажетъ Помазанникъ (В. Македонский 1867: 14), П. Чій *сынъ* былъ Іоанъ? От. Той былъ *сынъ* на свѣшеника Захарїиѣ и на Елисаветѣ, тая що была теткѣ на девойкѣ Марїиѣ (В. Македонский 1867: 16).

Од лексемата *син* со истото значење се среќаваат примери во акузативна форма, сп. Господъ заповѣдалъ Аврааму да принесе *сына* си Исаака во жертвѣ (курбанъ) (В. Македонский 1867: 8), Послушялъ: отнесълъ *сына* си на еднѣ высокѣ планинѣ; таму му вързълъ рѣцѣ-тѣ,

клатъ го надъ дърва-та, що насекалъ и веке извадилъ ножъ да го заколетъ. Туку тоя часть (сахатъ) по Божіѣя воліѣ Ангелъ му задържилъ рѣкъ-тѣ и му казалъ да не править нищо лошо на сына си (В. Македонский 1867: 8).

Со споменатото значење од лексемата *син* се нотирали следниве множински форми, сп. *синови*: Адамовы *сынови* и внуци (В. Македонский 1867: 5), Ноеви *синови* и внуци (В. Македонский 1867: 6), П. Колко *сынови* ималъ Ѐаковъ? От. Ѐаковъ ималъ дванайсетъ *сынове* що се нарекохъ патріарси или родоначалници (първи на народа), защо отъ нѣхъ излегохъ дванайсетъ колена (В. Македонский 1867: 8), Ааронъ Мойсеевъ братъ, а сетне негови-тѣ *синови* и внуци (В. Македонский 1867: 12), Мегіу *синове-тѣ* си кого най много милвалъ Ѐаковъ? (В. Македонский 1867: 9), односно *синове*: Отъ люгѣ-то откиньхъ Ное со женѣ-тѣ си, со три-тѣ си *сынове* и со три-тѣ си снахи (В. Македонский 1867: 6), П. Кои бѣхъ три-тѣ Ноеви *сынове*? От. Три-тѣ Ноеви *сынове* бѣхъ: Симъ, Хамъ и Ѐафетъ (В. Македонский 1867: 6), П. Али имаше Исаакъ *сынове*? (В. Македонский 1867: 8), П. Кои се имена-та на Иаковы-тѣ *сынове*? От. Имена-та на Иаковы-тѣ *сынове* сѣ овѣя: Рувимъ, Симеонъ, Левви, Ѐуда, Данъ, Иефталимъ, Гадъ, Асиръ, Иехаръ, Завулонъ, Ѐосифъ и Веніаминъ (В. Македонский 1867: 9), Чи *сынове* бѣхъ Святѣй Кырилъ и Методіѣ? (В. Македонский 1867: 24), Святѣй Методіѣ, който во онова врѣме се нахождалъ во Римскѣй дворъ, чюваещемъ оти Борисъ сака да приеме хрѣстиенскѣ-тѣ вѣрѣ, дойде во Бугаріѣ и го кръсти со *сынове-тѣ* му и нѣкои отъ дворяны-тѣ му до петдесетъ души тайно во едниѣ вечерѣ (В. Македонский 1867: 26), Ѐаковъ и *сынове-тѣ* му (В. Македонский 1867: 8).

Лексемата *син* во два примера се среќава со значење '2. Чедо, пород, потомок' (Конески 2003: 436–437), сп. Авраамъ познавалъ и честелъ истиннаго Бога, за това Господъ го благословилъ и вветилъ му се, оти ке му дадетъ Ханаанскѣ-тѣ земіѣ, оти ке му дадетъ *сынъ* и оти во негово-то колено (семе) ке благословить вси-тѣ народы по земіѣ-тѣ (В. Македонский 1867: 7), Преданіе за Бугарско-то патріаршество существува въ сичкѣй Бугарскѣй народъ живо отъ татка комъ *сынъ* внука и правнука до наше врѣме (В. Македонский 1867: 27).

Во неколку примери лексемата *син* се употребува и со значење '3. (црков.) Второто именување на Бог', сп. Тѣя го именувае: *сынъ* на Вышнаго, царъ на Правдѣ-тѣ, сынъ Давидовъ, Мессіѣ или Хрѣстосъ, тоѣ що ке се кажетъ Помазанникъ (В. Македонский 1867:

14), Ангелъ Гавріилъ, пушченъ отъ Бога, казалъ на Марііѣ, оти ке зачнетъ (се натрудне) безъ мѣжъ и ке родить откинвачѣ, що ке се наречетъ *сынъ* Божій (В. Македонский 1867: 15), Святый духъ са урвалъ отъ небето како голубъ надъ Іисуса Христа, и отъ небе-то се чулъ гласъ отъ Бога отца (татка), що велелъ: овой е возлюбеный мой *сынъ*, за кого-то сумъ благоволилъ (В. Македонский 1867: 17), Моисей и Илій се виделе и отъ Бога се чулъ гласъ: *Овой е возлюбленный мой сынъ него послушайте* (В. Македонский 1867: 20).

Од лексемата *син* со значењето '3. (црков.) Второто именување на Бог^е е нотиран еден пример во акузативна форма, сп. Училъ гы на тайнынѣ на Божіето царство, и зарѣчалъ на Апостолытѣ да ходатъ по всягѣ свѣтѣ да прикажватъ и да крѣстатъ оныя що повѣрватъ, во име-то на отца (татка), *сына* и святаго Духа (В. Македонский 1867: 22).

Оваа лексема потекнува од ие., балтослов., општослов. и праслов. назив *супъ* (Рачева, Тодоров 2002: 654–655; Skok 1973: 237).

2.4. Внук. – Оваа лексема се среќава со следните значења: 1. Машко дете од син, ќерка, од брат или сестра. 2. (прен.) Потомство.

Ако го исклучиме единствениот пример, употребен во акузатив еднина, нагласуваме дека од лексемата *внук* се евидентирани само множинските форми.

Со значење '1. Машко дете од син, ќерка, од брат или сестра' (Конески 2003: 269) се нотирани неколку примери, сп. Адамовы сынови и *внуци* (В. Македонский 1867: 5), П. Каквы быдохѣ Адамови-тѣ *внуци*? (В. Македонский 1867: 5), От. Адамови-тѣ *внуци* и правнуци отъ Сита бѣхѣ добри людіе, а отъ Каина лоши, отсетне се размешиле и низъ женидбѣ-тѣ вси-тѣ людіе се развалиле и развратиле (В. Македонский 1867: 5), Ноеви сынови и *внуци* (В. Македонский 1867: 6), У Симовы-тѣ *внуцы* и правнуцы (В. Македонский 1867: 7), *Внуци-тѣ* и правнуци-тѣ Ноеви що бѣхѣ намислиле да праватъ? (В. Македонский 1867: 6).

Како што споменавме, лексемата *внук* единствено е евидентирана во акузатив еднина и тоа со значење '2. (прен.) Потомство' (Конески 2003: 269), сп. Преданіе за Бугарско-то патриаршество существуваѣ во сичкый Бугарский народъ живо отъ татка комъ сынъ *внука* и правнука до наше врѣме (В. Македонский 1867: 27).

Со споменатото значење се забележани и следните примери, сп. Ааронъ Мойсеевыи братъ, а сетне негови-тѣ сынови и *внуци* (В. Македонский 1867: 12), Отъ Египетъ Моисей занесълъ Ізраилтяни-тѣ во Ханаанскѣ-тѣ земіѣ, тая що бѣше вветилъ Богъ Аврааму, оти

ке *иѣ* дадетъ во наслѣдіе на *внуци-тѣ* и *правнуци-тѣ* му (В. Македонский 1867: 10).

Лексемата *внук* произлегува од општослов. и праслов. (стцслов. *вѣпукъ) (Георгиев 1971: 167; Skok 1973: 545).

2.5. Правнук. – Лексемата *правнук*, обично, е забележана во множина со следните значења: 1. Син на внук или внука. 2. Потомок, наследник.

Со првото значење '1. Син на внук или внука' (Конески 2008: 421) лексемата *правнук* е нотирана во следните примери, сп. Адамови-тѣ *внуци* и *правнуци* отъ Сита бѣхъ добри людіе, а отъ Каина лоши, отсетне се размешиле и низъ женидбѣхъ-тѣхъ вси-тѣхъ людіе се развалиле и развратиле (В. Македонский 1867: 5), У Симовы-тѣхъ *внуци* и *правнуци* (В. Македонский 1867: 7), *Внуци-тѣ* и *правнуци-тѣ* Ноеви що бѣхъ намислиле да праватъ? (В. Македонский 1867: 6).

Освен со тоа значење, лексемата *правнук* е употребена и со значењето '2. Потомок, наследник' (Конески 2008: 421), сп. Преданіе за Бугарско-то патріаршество существуваатъ во сичкый Бугарскый народъ живо отъ татка комъ сынъ внука и *правнука* до наше врѣме (В. Македонский 1867: 27), Отъ Египетъ Моисей занесълъ Израилтяни-тѣхъ во Ханаанскѣхъ-тѣхъ земіѣхъ, тѣѣ що бѣше вветилъ Богъ Аврааму, оти ке *иѣ* дадетъ во наслѣдіе на *внуци-тѣ* и *правнуци-тѣ* му (В. Македонский 1867: 10).

Називот *правнук* е образуван од лексемата *внук*, којашто произлегува од општослов. и праслов. (стцслов. *вѣпукъ) (Георгиев 1971: 167; Skok 1973: 545), и од *иє.*, *балтослов.*, *општослов.* и *праслов.* префикс *prā-* (Дуриданов 1999: 577; Skok 1973: 20).

3. Во однос на називите за именување на крвните сродници по нагорна и по надолна линија, од називите за именување на крвните сродници по странична линија на субјектот (Его) и на ниво на сродниците по нагорна и надолна линија во учебникот се забележани само називите *браѣи*, *сесѣира* и *шеѣика*.

3.1. Брат. – Лексемата *браѣи*, којашто се јавува во десетина примери, е употребена со значењето '1. Син во однос на друго или на другите деца од исти родители' (Конески 2003: 176), сп. Ааронъ Мойсеевый *братъ*, а сетне негови-тѣхъ сынови и *внуци* (В. Македонский 1867: 12), Иминя-та на дванајсетъ-тѣхъ Апостоли сѣѣ овия: Петръ и *братъ* му Іоаннъ; Фиминъ и *братъ* му Вартоломей; Маттей, Тома, Іаковъ и Іуда Искаріотскый, той що отъ сетне се стори предатель (В. Македонский 1867: 18), На святіитѣхъ и избобрѣтатели-тѣхъ на Славянскѣхъ-тѣхъ азбукѣхъ, Кырила, който во монашество-то си се нарече Константинъ и на по-старый-тѣхъ му *братъ* Методіѣ (В. Македонский 1867: 24).

Оваа лексема се среќава и во падежни форми, т.е. во датив, сп. Каинџь былџь лошџь човџькџь завидџьлџь (каскандисалџь) на *брата* си Авеля и го убилџь (опралџь) (В. Македонский 1867: 5) и во локатив, сп. Сестра му, която се нахождаше робкыня въ Цариградџь, кога се върнџь при *брата* си, доказваше му, не само со думы, туку и со явны примѣры за чудеса на христѣнскџь-тџь вѣрџь (В. Македонский 1867: 25–26).

Лексемата *браѿи* е нотирана и во множинска форма, сп. Ёсифѿ отсетне али можя да се видитѿ со татка си и со *браѿия* си? (В. Македонский 1867: 9), *Вси-тѣ люде по земѣ-тѣ* имаѿт потекло-то си отѣ Адама и сетне отѣ Ное; оттова *вси-тѣ сѣ браѿия* помегиу себе, та требитѿ како *браѿия* да се милваѿт и поминваѿт (В. Македонский 1867: 6), *Браѿия-тѣ* му го намразиле и отѣ завистѣ (казканджилѣкѣ) заѿо да го милваѿт татко му, го предаде на търговци (туджари), тѣя ѿо го отнесе во Египетѣ (В. Македонский 1867: 9), Виделѣ се: кога се сториле гладны-те години, *браѿия-та* му дошле да си купатѣ жито: Ёсифѣ гы позналѣ казалѣ имѣ се и гы повикалѣ да дойдатѣ во Египетѣ, дѣка се заселиле и потемѣ време се умножиле (В. Македонский 1867: 9).

Називот *брајѝ* е општослов. збор од праслов. период (стцслов.) *bratъ*. Со значење 'крвно сродство од прво колено' овој назив е балтослов. и ие. *bhrātē(r) (Георгиев 1971: 74–75; Skok 1971: 199–201).

3.2. Сестра. – Оваа лексема со значење '1. Ќерка во однос на другите деца на исти родители' (Конески 2011: 358–359) се среќава само еднаш, сп. *Сестра* му, която се нахождаше робкыня въ Цариградъ, кога се върнѣ при брата си, доказваше му, не само со думы, туку и со явны примѣры за чудеса на хрістіенскѣ-тя вѣрѣж (В. Македонский 1867: 25–26).

Лексемата *sesītra* е ие., балтослов., општослов. и праслов. термин за прво колено на крвно сродство *sestrā (Рачева, Тодоров 2002: 621–622; Skok 1973: 226).

3.3. Тетка. – Само еднаш се јавува и лексемата *тѣйка* со значење '1. Сестра на таткото или сестра на мајката', сп. П. Чій сынъ былъ Їоанъ? От. Той былъ сынъ на свѣщеника Захаріѣ и на Елисаветѣ, тая що была *теткѣ* на девойкѣ Маріѣ (В. Македонский 1867: 16).

Лексемата *тѣйка* е општослов. и праслов. назив проширен со наставката *-ka*, кој настанал со редупликација карактеристична за ономатопеите како детскиот збор *tata*, со редувањето на вокалот *e* наместо *a* (Младенов 1941: 633; Skok 1973: 446–447).

4. Мал е бројот и на називите за именување на сродниците по брак. Од нив се среќаваат само називите *маж*, *жена* и *снаа* во мал број примери.

4.1. Маж. – Оваа лексема во неколку примери се употребува со значење '2. Сопруг, брачен другар', сп. П. Али имала *мјажь* свѣта девойка Марія? От. Тя была армасана (свѣршена) за Їосифа, що былъ отъ исто-то колено и родъ, туку той не ѣ се сторилъ *мјажь*, а само іѣ варделъ (В. Македонский 1867: 15), Ангелъ Гавріилъ, пушченъ отъ Бога, казалъ на Марііѣ, оти ке зачнетъ (се натрудне) безъ *мјажь* и ке родитъ откинваѣя, що ке се наречетъ сынъ Божій (В. Македонский 1867: 15), За да быдатъ *мјажя* и жена-та отъ еденъ трупъ и еднѣ коскѣ, та да се милваѣтъ (В. Македонский 1867: 4).

Називот *маж* е општослов. и праслов. (*mǫžь), без балтички паралели (Георгиев 1986: 610; Георгиев, Дуриданов 1995: 373–374; Skok 1972: 492–493).

4.2. Жена. – Во неколку примери се среќава и лексемата *жена* со значење '2. (разг.) Брачен другар од женски пол; сопруга' (Конески 2003: 621), сп. П. Защо е направена Ева отъ Адамово-то ребро? От. За да быдатъ *мјажя* и *жена-та* отъ еденъ трупъ и еднѣ коскѣ, та да се милваѣтъ (В. Македонский 1867: 4), Отъ люгіе-то откинваѣя Ное со *женѣ-тѣ* си, со три-тѣ си сынове и со три-тѣ си снахи (В. Македонский 1867: 6), По Божіе вветеніе той на старость добылъ сынъ отъ *женѣ-тѣ* си Саррѣ по име Исаакъ (В. Македонский 1867: 8), Кырилъ и Методій, просвѣтителі на Славяны-тѣ, быле чеда на едного Солунскаго велможа, що се наричаѣше Левъ, а *жена-та* му Марія, и двама-та быле благочестиви и благоразумни (В. Македонский 1867: 24).

Називот *жена* со значењето 'сопруга' е ие., балтослов., општослов. и праслов. *ženā (Георгиев 1971: 535–536; Skok 1973: 677).

4.3. Снаа. – Лексемата *снаа* се јавува само еднаш во множина со значење '1. Жената на синот во однос на неговите родители, брака и сестри и другите членови од семејството', сп. Отъ люгіе-то откинваѣя Ное со *женѣ-тѣ* си, со три-тѣ си сынове и со три-тѣ си *снахи* (В. Македонский 1867: 6).

Називот *снаа* е ие., општослов. и праслов. *snǣhā* (рус. *снох́а*), без балтички паралели (Младенов 1941: 597; Skok 1973: 297).

5. Именувањето на роднинските односи што означуваат духовно сродство е мошне сиромашно. Од нив само еднаш се евидентирани единствено синонимните називи *нунко* (*крсник*).

5.1. Нунко (крсник). – Синонимните називи *нунко* (*крсник*) се употребени со значење 'крстен кум, тој што крштева, тој што му дава име на некрстениот при крштевањето', сп. Бугари-тѣ пріѣле изобщо хрістіанскѣ-тѣ вѣрѣ во вѣме-то на царя Бугарскаго Бориса,

който во свято-то кршчење се нарече Михаилъ по име-то на грцкыя императоръ, той що му се стори *нунко* (*кръстникъ*) (В. Македонский 1867: 25).

Лексемата *нунко* со значење 'крстен кум' е балкански латинитет од ономапоејско потекло (Георгиев, Дуриданов 1995:702; Skok 1972: 523–524), а лексемата *крсник* произлегува од општослов. *krъstъ, позајмен од лат. Christus < грч. χριστός 'помазаник', од χρίω 'мачка', всушност калка од евр. mashīah (Георгиев 1986: 50–56, 58–60; Skok 1972: 197–198).

При проверката на лексемите од тематското подрачје роднински односи од учебникот *Крајка свеишѣна исиѣорија за училиишѣаѣа ѿо Македонија*. (*На македонско наречје*) на Димитар Василев-Македонски во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиѿ јазик со срѣскохрвајски ѿолкувања* (Конески 1961 – 1966) и *Толковен речник на македонскиѿ јазик* (Конески 2003 – 2014) од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење може да се констатира дека во споменатите македонски лексикографски трудови се застапени сите лексеми со истата семантика, со исклучок на лексемата *крсник* во *Речниѿѿ* (Конески 1961 – 1966), во кој е забележана разновидноста *кршѣеник*, сп. **крштеник** -ци *m kumъe* (Конески 1961: 371.)

Мошне важно е да се одбележи тоа што во учебникот *Крајка свеишѣна исиѣорија за училиишѣаѣа ѿо Македонија*. (*На македонско наречје*) на Димитар Василев-Македонски разгледуваната лексика од тематското подрачје роднински односи, со исклучок на синонимните називи *нунко* // *крсник*, исклучиво е македонска наследена лексика. **Оттука произлегува заклучокот дека роднинските називи, помеѓу другото, се најстабилниот дел во македонскиот лексички состав.**

ЛИТЕРАТУРА

- В. Македонский, Д., (1867), Кратка священна исторія за училища-та по македоніѣ. (на македонско нарѣчіе), Въ печатницѣ-тѣ на **Македоніѣ**, Царыйградъ.
- Георгиев, В., ред. (1971 – 1986), Български етимологичен речник, I – III, Издателство на Българската академия на науките, София.
- Георгиев, В. –Дуриданов, И., ред. (1995), Български етимологичен речник, IV, Издателство на Българската академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Дуриданов, И., одгов. ред. (1999), Български етимологичен речник, V, Българска академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Киселиновски, С., гл. ур. (2000), Македонскиот историски речник, Институт за национална историја, Скопје.

- Конески, Б., ред. (1961 – 1966), Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, I–III, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Конески, К., гл. ред. (2003 – 2014), Толковен речник на македонскиот јазик, I – VI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Младенов, С., (1941), Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, Печатница Хр. Г. Дринов – О.О.Д-во, София.
- Рачева, М.–Тодоров, Т., ред. (2002), Български етимологичен речник, VI, Българската академия на науките, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Стоевска-Денчова, Е., (2009), Именување на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Skok, P., (1971 – 1974), Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I – IV, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Снежана ВЕЛКОВСКА

СМРТТА НА БАЛКАНОТ (фразеосемантичко поле 'смрт')

Апстракт: Во статијата се разгледува феноменот на смртта на фразеолошко ниво во балканските јазици. Единството на животот и смртта е евидентно и фразеолошкиот материјал кај сите балкански јазици тоа недвојбено го покажува. Секако, големо влијание има религијата, но и народната митологија. Примерите во текстот се дадени само за македонскиот материјал главно од приказните на Цепенков и од уметничката литература.

Клучни зборови: фразеологија, балкански јазици, смрт.

Балканскиот Полуостров од секогаш бил ветрометина на која се судрувале многу народи, многу војски, многу ветришта. Тука поминале многу народи, знајни и незнајни, поминале Крстоносците, Османлиите, многумина именувани како непријатели, ограбувачи, насилници.

Секако, во такви околности смртта била многу важна работа исто како и раѓањето. Моралните вредности биле издигнати на највисоко можно ниво, па така, не било сеедно како ќе се умре, како херој или како скот. Дали некој ќе **загине**¹ во битка или ќе **пцовиса** како животно, или ќе **почине** од природна смрт поминувајќи ги сите премрежиња што ги носи тешкиот живот.

Континуираното судрување на човекот со смртта претставува еден од најзначајните „извори на митовите, религијата, психологијата, филозофијата, значи на културата воопшто“².

Смртта (СМЕР: 498, Вражиновски: 396) е еден од главните поими на митолошката слика на светот спротивставена на поимот за живот. Тоа е древен концепт на единство на животот и смртта. Метафориката на овој концепт може да се препознае во современите искази, пословици и поговорки, фразеолошки изрази, па и во научните вистини (Башиќ 2016: 178). Ние тука ќе се задржиме на фразеолошкиот материјал проследувајќи го во неколку балкански јазици.

---

¹ значењата се даваат според ТРМЈ.

² Луј Венсан Тома, Антрополија смрти, I, Просвета, Београд, 1980, цитирано според Ристески.

За сите овие фразеолошки компоненти може одделно да се пишува (Орашиќ, Gregorović 2010) и тогаш да бидат опфатени и другите значења. Многу од ФИ со овие компоненти што асоцираат на смрт пак не значат смрт (*умира од смеа, умрев за јадење, умре за некој* со значење 'многу го сака' и др.), некогаш тоа зависи само од контекстот.

Кај глаголските ФИ и видот на глаголот може да биде пресуден за значењето на самиот израз (Велковска 2001: 13). Пр.: со глаголот **умре / умира** имаме ситуација кога од поширокиот контекст зависи дали ќе се работи за ФИ или за полисемија кај глаголот (ИСПМГ2001: 90). Така на пр. *умира од глад* значи 'многу е гладен'. Свршената варијанта на глаголот *умре од глад* секогаш значи дека некој навистина умрел од глад. Пр.: *Тие умреле од глад. Илјадници секој ден умираат од глад*. Значењето е основно, т.е. престане да живее, почине. Примерите пак, каде што имаме ФИ во основа значат: 'има премногу силни чувства, потреби, желби, страв, срам, глад'. *Сѐава ми да јадам, умирам од глад*. И свршената варијанта може да биде ФИ: *Умрев од глад, ѝобргу да јагеме*. Вториот дел се ФИ каде што нивната, така да речеме, физичка реализација не е можна, како на пр. *умре од срам, умре од желба за нешто* и сл. Сите тие имаат значење 'има премногу силни чувства, потреби, желби, страв, срам, глад'. *Сестра ми умира од желба да ме види. Сѐава ми да јадам, умирам од глад. Кога ѝ слушнала тие зборови од насѐавничој, мајка му умрела од срам*.

Секако, тука треба да се има предвид и полисемијата кај ФИ (Вуловиќ 2015: 179) што е посебно изразена кај ова фразеосемантичко поле. Ќе наведеме само еден пример и тоа кај ФИ *душаа му е во забише*. Покрај основното значење 'е на умирање', овој ФИ може да значи и 'многу е уморен' (Sendek 2007: 139). Сличен пример имаме и кај ФИ *извади душа некому*, ФИ што се среќава во сите балкански јазици а значи 'измачи/измачува некој'. Тука треба да се земе предвид и варијативноста на ФИ и неединственоста околу нивното нормирање, односно што ќе се земе за основна форма, а што за варијанта. Во фразеолошките речници и кај авторите нема единствен одговор по ова прашање.

Во проучувањето на феноменот на смртта се изделуваат неколку фази кои имаат свој одраз во јазичниот материјал. Семантичкото поле 'смрт' опфаќа неколку сфери, покрај самата смрт тука се и поимите поврзани со смртта. Почнувајќи од времето пред смртта, болест, знаци што ја навестуваат смртта, моментот на смртта, погребот, гробот, времето по смртта, тажачки, помени, начинот на кој настапила смртта (природна смрт, трагична смрт, насилна смрт, самоубиство и сл.). Да не го заборавиме задгробниот живот, рајот и пеколот, овој и оној свет како многу важни елементи во митологијата и верувањата на луѓето. Секој од овие моменти е поврзан со определени верувања и со тоа ФИ или готови формули кои се изговараат при тоа, а кои најчесто се поврзани со верувањата, со митските слики за самиот конкретен чин како што ќе видиме

поодделно за секој од нив. Многу од ФИ од ова семантичко поле влегува во категоријата библизми, т.е. библски ФИ. (Sendek 2007; Вуловиќ 2015 и др.).

1. Времето пред смртта.

Времето пред смртта е одразено и во фразеолошкиот материјал. Па така имаме:

- **мириса на земја** (срп. *мирисаићи на земљу*, ром. а *mirosi a rămînt*, буг. *мириша на земя*);
- **си ја носи пченицаиџа во заби** (срп. *носиићи кољиво у џеју*);
- **на мртвиџе вода им носи** (срп. *носи воду мртвима*);
- **дошол жробу на враиџа,**
- **бере дуџа** (срп. *прибираићи дуџу, браићи дуџу*);
- **џој е со џоловина дуџа,**
- **му дошла дуџаиџа во забиџе (во носоџи)** (срп. *дошла дуџа неџме у нос; с душом у носу; буг. дуџаиџа ми е џод носа, с дуџа в зџбиџе*; алб. *me shpirt ndër dhëmbë*; ром. *cu sufletul la gură*),
- **на врв на иџла му сџои дуџаиџа,**
- **е со еџна ноџа во жробоџи** (срп. *биџи (сџајаићи) једном ноџом у жробу*, буг. с единџа краџ сџм в гроба, ром. а *fi cu un picior în groapă*);
- **живоџоџи му виси на коџец**
- **на врв иџла му сџои дуџаиџа** и др.

Каџо шџо може да се види, сите ФИ содржат елементи поврзани со обредните дејства околу чинот на погребување на покојџиот, положување во земја, раздавање пченица **за дуџа**, посипување на гробот со **вода** и сл. Токму туџа ја наоѓаме основата за многу ФИ од фразеосемантичџото поле 'смрт'. Ќе се обидеме да ја најдеме сушџината на неџкои од нив. Шџо се однесува до компонентџиот состав на ФИ во балџанските јазџици, тој е ист или сличен со мали џијанси во семантиџата.

За сеџој од овие ФИ може да се најде паралела, односно објаснение зошто е тоа токму така во митологијата на балџанските народи. На пример, излевањето вода на гробот е дел од култот на мртвите кај многу семитски и индоевропски народи. Чајџкановиќ (Чајџкановиќ: 153) одбележува дека во **долџиоџи светџи**, светот на мртвите владее голема жед и поради тоа постои цел ред од обредни дејства во врска со водата. Така во Мариово (Ристески 1999: 83) водата шџо ќе се најде во куџката во моментот кога неџој од домашните починал, се нарекува **мртџовечџа вода** и таа се истура и се полни нова. Истото се однесува и на водата во која покојџиот / покојџната е искапен пред погребувањето, таа вода се истура на места каде шџо џиџој не оди за да нема негативни последиџици за тој шџо евентуално би поминал преку таква вода.

па оттука и кај нас имаме ФИ *му се уџаси свекаџа (свезаџа), се изџаси како свека* и др.

Со концептот светлина поврзани се многу верувања за преминот на душата од *овој* на *оној свет* (Јасинскаја 2018: 528). Тоа има свој одраз во фразеолошкиот материјал особено со компонентата *очи* како што покажуваат горните примери. Од македонскиот материјал тука ќе ги наведеме ФИ *ушџе очџе не му се џукнаџи* 'состојба непосредно по смртта, а по извршен погреб', *заџвори очи* 'умре', *умре со оџворени очи* 'умре со неостварена желба, или желба некого да види' итн.

Постои верување дека кога човек ќе умре, неговата душа извесно време е врзана за гробот, воопшто на земјата. За да продолжи понатаму и да го најде својот мир, постои еден услов, а тоа телото да се распадне. Чајкановиќ наведува примери од народното творештво за случаи, најчесто клетви, што ако телото не се распадне, односно во клетви телото да не се распадне. Тој наведува пример за Црна Гора каде што тешка клетва е *џако не очајао хиљаду џодина*, што значи да не се распадне телото (Чајкановиќ). И во македонскиот јазик имаме *лежи цел во џробоџи*, или *земјаџа в џроб не џо џрима* или *замјаџа да не џо џрими* што се смета за многу тешка клетва.

Ако времетраењето на човечкиот живот е однапред предодредено, според верувањата на многу народи како што споменавме погоре, тогаш доаѓањето на смртта, настапувањето на смртта се смета како момент што неминовно треба да дојде, момент што треба да настапи. Во тој случај ги имаме ФИ:

- *му се сврџија днџџе, му дојде времеџо,*
- *нека е со ред* (кога ќе умре постар човек).

Слични ФИ наоѓаме и во другите словенски и несовенски јазици на Балканот: буг. *замина џо реда си, доџџл му е редоџи*, ром. *s-a dus la rîndul său, i-a sunat ceasul, i-a trecut timpul, i-a venit timpul, a-i se tăia cuiva zilele*. Се разбира, ФИ може да се следи и во литературата, како во уметничката, така и во народната проза. Пр.: *...му се сврџиле днџџе за да умри* (МЦ, 2, 59); *На мрџвиоџи зџџ невесџаџа му дала од своџџџ днџи* (МЦ, 2, 212)

Во врска со верувањето дека деновите на живот се однапред определени го имаме и ФИ *умре без ден ...џа си била милосџивна џџџ ме заџре крвџа за да не умрам без дена* (МЦ, 2, 186); (ром. *a muri fără de vreme, a muri cu zile, a plecat prea de vreme din lumea astă*; срп. *оџџџи без дана, оџџераџи некоџа џре времена у џроб*; буг. *без време си оџџиде, без време влезе в џроба* итн.). Прераната смрт се изразува уште и со изразот *си умре младо [и зелен]*.

Голем дел од семантичкото поле *смрџи* е дел од библиските ФИ. Тука имаме големи сличности кај сите народи со христијанска вероисповест (Sendek 2007; Вуловиќ 2015).

Значаен дел од фразеолошкиот материјал можеме да го подведеме во категоријата на еуфемизмите (Orašić, Gregorović 2010: 55). Причина за тоа е стравот од смртта, стравот што се случува со телото, односно со душата по чинот на смртта, дали душата ќе оди во рајот или во пеколот, страв од душите на мртвите (вампиросување) и сл.

Прашањето за еуфемизмите (Giel 2013) поврзани со семантичкото поле 'смрт' може да се разгледуваат одделно во сите фази што го опфаќаат ова поле а за кои зборуваме претходно, тука ќе наведеме само неколку примери: *џо ѝпросѝи џосѝод, си џо зеде Госѝод, исѝушѝи душа, си засѝа, се ѝпресели во Бутел, заврѝи работѝа, забораѝи да душе* (ирон.). Кај фразеологизмот во кој имаме компонента назив на гробишта (се пресели во Бутел), топонимот е променлива компонента и зависи од населеното место каде се вршат погребувања.

Темата за насилната смрт содржи многу ФИ кои може да се подведат во оваа група. На лексички план ги имаме глаголите: *заџине* (изгуби живот во војна, во сообраќајна несреќа), *убие* (усмрти, одземе живот, лиши од живот човек или животно), *ѝоџуби* (**а**) Лиши од живот некого; убие, отепа. **б**) Изврши смртна казна со примена на судска пресуда според закон). На фразеолошки план со значење 'загине' го имаме ФИ: *ја ѝролеа крвѝа за...неѝѝо или за некоџо, ја изџуби џлаѝаѝа (за ѝѝаѝковинаѝа), ја даде џлаѝаѝа, ѝлаѝи со џлаѝа, џи осѝаѝи коскиѝе* и сл. Со значењето 'усмрти, одземе живот, лиши од живот човек или животно', т.е. убие ги имаме следните ФИ: *дуџна рака на некоџо, џи окрѝаѝи раѝеѝе, ѝролеа нечиѝа крѝ, му џо свиѝѝа враѝѝѝи* но и заканата *ќе ѝѝи џо свиѝѝам враѝѝѝи (враѝѝѝеѝо) како на враѝѝе, ќе ве ѝоминам сиѝе ѝо сабѝаѝа* и др.

Смртта може да насилна, но и природна смрт. Притоа разликуваме смрт во случај на болест, од старост итн. итн. Во македонскиот јазик го имаме ФИ *лесна смрѝѝ*, што значи покојниот не се мачел, починал релативно лесно. Во романскиот јазик го имаме ФИ *a muri de moarte buna*, слично како и во македонскиот јазик, тоа е смрт по долг живот, а самиот момент на смртта не претставувал тешкотија, измачување.

3. Погребување.

ФИ поврзани со *ѝоследноѝо ѝочивалиѝѝе* т.е. со местото каде што се погребува покојникот, гробот имаме повеќе ФИ од кои најпознат е веројатно изразот *вечна куќа, вечен дом* и сл., дури како назив на литературни дела, назив на фирми што се занимаваат со погребална дејност итн.

Самиот погреб на фразеолошки начин се опишува како:

- *ѝоследно исѝраќање, исѝраѝи некоџо на ѝоследниѝѝ ѝаѝѝ, ѝаѝѝ без враќање* итн., итн. (срп. *оѝѝиѝи на вечни ѝочинак*).

Во црковниот ритуал на погребување и подоцна, правење помени за умрениот, главен елемент е виното, лепчето и пченицата како основен жртвен производ во култот на мртвите (Вражиновски 2000: 339). Оттука и изразот *си ја зобнал ѝченицаѿа*.

На крајот ќе ги споменеме и таканаречените дисфемизми кои на груб начин зборуваат за определен поим. Па така имаме:

- *ѿи фрли ѿлочийе* (буг. хвърлям петалата /петалите /плочите; алб. *ia hodhi potkonjtë*)
- *му се ѿмочал ѿлушец во оѿинциѿе, му зеде мерка* и др.

Прашањето за смртта е тема на која може да се зборува на различни начини и на различни јазични и културолошки нивоа. Тука разгледавме еден можен начин на гледање на ова прашање. Можни се и многу други а со тоа и уште многу прилози кои ќе ја осветлуваат тема за смртта на фразеолошко ниво.

ЛИТЕРАТУРА

- Јасинская, М. (2018), Мотивы, связанные со зрением, в похоронно-поминальной обрядности славян: этнолингвистический аспект // Славянское языкознание. XVI Международный съезд славистов. Доклады российской делегации. М. с. 527-542.
- Башић, И. (2016), *Сликe у речима, иконичносѿ лексике срѿскоѿ језика у конѿексѿу словенске мѿѿологије: мейѿафоре живоѿа и смрѿѿи*, САНУ, Тенографски институт, посебна издања књ. 85, Београд.
- Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи том VI Т-Ш, Велковска, Корубин и др., ИМЈ, 2001.
- Велковска, С. (2001), Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи и категоријата вид, Славистички студии бр. 8-9 1999/2000, Скопје, стр. 13-23.
- Велковска, С. (2002), *Белешки за македонскаѿа фразеологија*, Јазикот наш денешен кн. 8, ИМЈ.
- Велковска, С. (2008), *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, авторско издание.
- Вражиновски, Т. (2000), *Речник на народнаѿа мѿѿологија на Македонциѿе*, Матица македонска.
- Вуловиќ, Н. (2015), *Срѿска фразеологија и релиѿија*, Институт за српски језик САНУ, Монографија 23, Београд.
- Вучковиќ, М. (2013), Концептуализација 'лоше смрти' и прасловенски глагол *gybnoŕi, *Susret kultura, Šesti меѓународни interdisciplinary симпозијум*, књ. 1, Novi Sad, str.417-426.
- Калдиева-Захариева, С. (2002), Темата за смъртта във фразеологията на българския и румънския език, *Проблеми на българската лексикология*,

- фразеология и лексикография, Българско езикознание 3, БАН, Институт за български език, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ София.
- Калдиева-Захаријева, С. (1997), Румънско-български фразеологичен речник; *Dicționar frazeologic român -bulgar*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“ София.
- Thomai Jani, Xhevat Lloshi, Rusana Hristova, Kosta Qiriazati, Ana Melonashi (1999), *Fjalor frazeologjik balkanik*, SHtëpia Botuese Ditura, Tiranë.
- Михайлова, К. (2012), Представи за смртта в езика и фолклора на Българи и Поляци, Зборник радова, Заједничко у словенском фолклору, уредник Љ. Раденковић, Београд, стр. 309-320).
- Мршевић, Д. (2008), *Фразеологија и национална култура*, Чигоја штампа, Београд.
- Оташевић, Ђорђе (2012), Фразеолошки речник српског језика, Прометеј, Нови Сад.
- Ристески, С. Љ. (1999) *Посмртниот обреден комплекс во традициската култура во Мариово*, Институт за старословенска култура - Прилеп, Прилеп.
- СМЕР 2001: Словенска митологија, енциклопедијски речник, редактори: Светлана Толстој, Љубинко Раденковић, Zepter Book World, Beograd
- Толковен речник на македонскиот јазик том 1-6 Т-Ш, редакција: Велковска, Конески, Цветковски, ИМЈ, 2003-2014.
- Толстој, Н. И., (1995) *Језик словенске културе*, Ниш.
- Чајкановић, В 1994: *Сабрана дела из српске религије и митологије 1910 - 1924*, књига прва, приредио В. Ѓурић, Београд.
- Шевалие, Гербран (2005), Речник на симболите, Табернакул.
- Karina Giel, (2013), Eufemistični frazemi kao izraz jezičkog tabua (na primjeru frazema značenjskog polja 'smrt' u hrvatskomj i poljskom jeziku), *Strani jezici* 42, 1-2, s. 85-116.
- Мaja Оpaшић, Мaja Gregorović, (2010) Smrt u hrvatskoj frazeologiji, *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, s. 55-72.
- Ivana Georgijev, (2018), Metafore o smrti i umiranju u španskom i srpskom jeziku, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XLIII-2, стр.181-194.
- Barbara Kružić, (2011), Na vječnim lovištima love i Hrvati i Englezi, *Analiza Hrvatskih i engleskih frazema vezanih za smrt*, *Hrvatistika*, studentski jezikoslovni časopis,
- Robert Sendek (2007), *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskej*, Scriptum, Kraków.

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА ‘КОЖА’ (македонско-чешки паралели)

Апстракт: Фраземите во чешкиот јазик, но и во македонскиот јазик заземаат мошне важен дел од лексичкиот фонд на јазикот. Тие не само што ги отсликуваат животната мудрост и искуство, но укажуваат на човечката способност за создавање на слики и игри со зборови, од коишто може да се согледа не само развојот на јазикот, но и развојот на менталитетот на народот. Во овој труд ќе се обидеме да ги согледаме сличностите и разликите во македонскиот и во чешкиот јазик од аспект на тоа како двата јазика ги перцепираат деловите од човечкото тело, со посебен осврт на фраземите со компонента 'кожа'.

Клучни зборови: македонска соматска фразеологија, чешка соматска фразеологија, кожа.

1. Вовед.

Без разлика на кој јазик зборуваме, во текот на комуникацијата употребуваме голем број на фраземи со чија помош се трудиме да се изразиме и да ја споделиме нашата мисла. Сепак, тоа е возможно само ако и другата страна е запознаена со значењето на овие изрази. Тоа значи дека употребата на фраземите во секојдневниот говор може да го открие степенот на познавање на јазикот, созреаноста на јазичната култура на говорителот и умешноста, често и застарените фраземи да се вклучат во современата комуникација.

2. Концептот ‘кожа’

Кожата е надворешна обвивка што го покрива телото на човекот. Таа е најголемиот орган на телото, има најголема површина и преку неа се одвива нашето поврзување со надворешниот свет. Ги претставува нашите граници кога се разминуваме, но и се сретнуваме со другите луѓе. Нашата кожа ги покажува сите наши чувства што ги потиснуваме.

2.1. Таа претставува материја; кожа на жртвено животно, на пример на бик, коњ или руното на овцата или овенот го претставува нејзиното сало и со посредство на проширување, сето она што е произведено што го одржува животот; потомство и долговечност. Да се носи кожа од животно значи да се стекне неговата моќ или недостаток – мана и да се воспостави допир со животните и со нивното инстинктивно знаење, како во шаманизмот. Кога се носат на иницијациски свечености, кожата го прикажува степенот на

иницијација; повторно раѓање; осигурување на бесмртност. При такви обреди, носењето на црна и бела кожа од животно или кожа од птица ги симболизираат двете природи на човекот. Соблекувањето/симнувањето на кожата како кај змиите означува соблекување на „стариот човек“ и облекување во нов, враќање на младоста, достигнување на повисока состојба, бесмртност (Миловановиќ 1994).

3. Kůže/кожа во преводите од чешки на македонски јазик.

Во нашето истражување ќе ги разгледаме фраземите во компонента ‘кожа’ во делата од чешката литература преведени на македонски јазик. Семантичката анализа потврдува дека човечкото тело и неговото физичко искуство за нашето размислување и за нашиот јазик претставува значително важен фактор. Покрај семантичка анализа, овие фраземи ги разгледуваме и од аспект на структурата и на начинот на превод.

4. Ориентација на телото во просторот.

Нашето тело секој ден работи со просторот во кој се движиме. Кожата на човекот означува место/простор што го ограничува, односно определува телото. Кога некој се сретнува со некаков проблем, тогаш *не би сакале да бидеме во нејова кожа*, односно не би сакале да бидеме на негово место.

4.1. Чешката фразема *nebýt ve své kůži* има значење дека ‘некој не се чувствува добро’ или во некоја ситуација дека не е ‘на свој терен’. Во македонските фразеолошки речници со кои располагаме не најдовме целосен еквивалент на чешката фразема. Во делата на чешки јазик преведени на македонски јазик оваа фразема ја најдовме преведена буквално, но сепак сметаме дека може да биде соодветен превод на чешката фразема:

Nějak nejsem ve své kůži. str. 34MV2889CZ	Nebýt ve své kůži: necítit se dobře; cítit se nesvůj (E.M.)
Некако не сум во своја кожа. стр. 34	буквален превод

4.2. Сосема друга ситуација имаме со чешката фразема *(ne)chtět být v něčí kůži*. Оваа фразема има значење ‘да се биде на нечие место, во нечија ситуација/положба’. Ја сретнавме еднаш и сметаме дека е преведена со соодветен еквивалент, фразема што ја потврдиме во повеќе македонски фразеолошки речници:

Já bych jenom nechtěl být v kůži té vdovy po arcivévodovi. str. 22 JH1680 CZ	Být v něčí kůži: být v situaci někoho, být na místě, v roli, v postavení někoho (SČFI)
Сакам само да кажам дека не би сакал да бидам во кожата на вдовицата на надвојводата. стр. 15	Да не си во негова кожа: определба на одредена ситуација, положба, место (К.В.); Не би сакал да сум во негова кожа: не би сакал да сум во

	твојата (тешка) ситуација (Сн.В.); Да не е во неговата кожа: да не е во неговата тешка ситуација (ФРМЈ)
--	---

5. Човечко тело=човек / Човечко тело=живот.

Оваа концептуализација означува дека дел од човековото тело се пројавува како симбол или на целото тело или на човекот како личност. Дел од телото може да го претставува и значењето на животот. Со ова значење сретнавме 4 различни фраземи.

5.1. Чешката фразама *prodat/ neprodat svou kůži lacino* означува дека некој се откажал така лесно, без борба, односно не се откажал без борба. Оваа фразама ја сретнавме еднаш.

На македонски е преведена со еквивалентна фразама, која ја потврдиме и во македонските фразеолошки речници:

Nehodlal svou kůži prodat lacino. MV2810CZ	Prodat/ neprodat svou kůži lacino: vzdát se snadno, bez boje/ nevzdat se lehce, bez boje (E.M.)
Нема намера својата кожа да ја продаде евтино. стр. 144	Скапо/ евтино ја продаде својата кожа: спаси/ чува/ продава живот (К.В.); Си ја продава кожата евтино: се предава без многу борба или без никаква борба (ФРМЈ)

5.2. Чешката фразама *zachránit jen holou kůži// zachránit si kůži* означува да се спаси голиот живот, а сето останато да се изгуби. Оваа фразама во материјалот што го ексерпиривме се појави еднаш.

Во материјалот што го ексерпиривме од делата на чешки јазик преведени на македонски оваа чешка фразама ја најдовме во дело што на македонски јазик е преведено од двајца преведувачи. Во првиот случај имаме буквален превод на чешката фразама, додека во вториот случај е преведено со делумен еквивалент:

Aby zachránil svou kůži, obětoval kamarády. str. 189 MK798CZ	Zachránit jen holou kůži // zachránit si kůži: zachránit holý život, o všechno ostatní přijít (E.M.)
За да ја заштити својата кожа, ги жртвува другарите. стр. 243; За да си ја спаси кожата, ги жртвувал другарите. стр. 240	Ја чува кожата: спаси/ чува/продава живот (К.В.); Спаси кожа: се спаси од некоја непријатна ситуација (Сн.В.)

5.4. Чешката фразама *na vlastní kůži* означува да се открие, докаже, констатира нешто со помош на сопственото искуство, врз основа на сопственото доживување.

Во нашиот материјал за ексцерпција ја сретнавме трипати. Со оглед на тоа што во сите три случаи имаме варијанти на истата фразема, поодделно ќе ги разгледаме сите три примери.

5.4.1. Во првиот пример чешката фразема на македонски е преведена со целосен еквивалент што го потврдиме во *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик*, со значење 'самиот да почувствува, да се убеди, да доживее или искуси':

...Dardanové, kteří již na vlastní kůži zažili keltský vpad...str. 31 JR2564CZ	Zjistit něco vlastní zkušeností, na základě osobního prožitku (E.M.)
...Дарданците кои веќе на своја кожа го доживеале упадот на Келтите...	На своја кожа (доживеа, искуси, почувствува и сл.): сам почувствува, сам се убеди и сл. (ФРМЈ)

5.4.2. Во вториот пример имаме варијанта на истата фразема проширена со друг дел од човечкото тело *zažít to na vlastní oči i kůži* значи 'да се доживее нешто преку сопственото искуство, врз основа на сопственото доживување'.

Оваа фразема на македонски е преведена безеквивалентно:

Já jsem ještě měl možnost zažít to na vlastní oči i kůži po válce... str. 130 MK2339CZ	Zjistit něco vlastní zkušeností, na základě osobního prožitku (E.M.)
Јас дури имав можност да го видам тоа со сопствените очи и да го почувствувам на сопствената кожа по војната... стр. 155/156	На своја кожа (доживеа, искуси, почувствува и сл.): сам почувствува, сам се убеди и сл. (ФРМЈ)

5.4.3. Третиот пример има мала промена/ нијанса на самата фразема, како таква не ја потврдиме во чешките фразеолошки речници. Ја сретнавме еднаш во нашиот материјал и тоа во дело што на македонски е преведено од двајца преведувачи. Во двата случаи е преведена буквално:

...jak nás uviděli, hned zpozorněli a my jsme cítili na kůži , že si nás prohlížejí a počítají. str. 57	Navlastní kůži: Zjistit něco vlastní zkušeností, na základě osobního prožitku (E.M.)
...штом нè забележија, веднаш станаа внимателни и ние чувствувавме на кожата како нè разгледуваат и пребројуваат. str. 75; штом нè видоа, се сосредоточија на нас, а ние чувствувавме по кожата како нè набљудуваат и нè пребројуваат. стр. 72MK653MK	На своја кожа (доживеа, искуси, почувствува и сл.): сам почувствува, сам се убеди и сл. (ФРМЈ)

6. Човечкото тело и изразување емоции и човечки односи и врски.

Оваа концептуализација се однесува нашето тело на кое се одразува нашата емоционална состојба. Разни емоции и чувства на страв, тага, гнев, среќа, љубов што ги доживуваме се рефлектираат на нашето тело или се прикажуваат на него.

Оваа концептуализација во исто време се однесува и на прикажувањето на човечките односи што се огледуваат / претставуваат преку нашето тело.

6.1. Непријатните чувства што во некои ситуации ги доживуваме може да се прикажат и на кожата на телото. Со оглед на тоа што преку кожата го доживуваме надворешниот свет, природно е и преку неа да се изразуваат некои непријатни чувства што ги доживуваме како резултат на нашето општење со надворешниот свет.

Со вакво значење најдовме на чешката фразема *husí kůže*, која во нашиот материјал ексцерпиран од дела на чешки јазик преведени на македонски ја сретнавме двапати. Со оглед на тоа што и во двата случаи имаме различни начини на превод на оваа фразема, ќе ги прикажеме и двата примери.

6.1.1. Чешката фразема *husí kůže* се употребува кога сакаме да искажеме некое интензивно непријатно чувство како студ, страв, недопаѓање и сл. Оваа фразема и на двете места ја сретнавме во дело преведено на македонски од двајца преведувачи. Во двата преводи е различно преведена. Во првиот случај е преведена со аналогна фразема *морници ме љолазија* која во македонските фразеолошки речници ја најдовме со две значења: 1. одеднаш секава студ и затреперува 2. затреперува од возбуда или од друго чувство.

Сметаме дека во овој случај фраземата *морници ме љолазија* не одговара сосема на чешката фразема и дека посоодветно би било да се преведе со фразема што би била делумен еквивалент на чешката, а тоа е фраземата *кожаа му се ежи од нешто*.

Во вториот пример преведувачот не превел со фразема, туку со глагол што евентуално ја покажува состојбата, односно резултатот од непријатното чувство прикажано со фраземата. Многу студии се посветени на потрагата за најсоодветниот начин на превод на фраземите и дека навистина тие се најтешка категорија за преведување, сметаме дека кога во јазикот на кој се преведува може да се најде ако не целосен, тогаш делумен еквивалент, дека е тоа подобро решение, отколку да се избегне да се преведе со фразема. Еве ги примерите во продолжение:

...políbila mě; naskočila mně husí kůže , ale neuměl jsem odvrátit tvář.... str.198	Husí kůže: Zažívat nějaký intenzivní nepříjemný pocit (chladu, strachu, leknutí, nelibosti apod.) (E.M.)
...ме бакна; морници ме полазија , но не можев да го свртам лицето... str.255; ...ме бакна; се наежив , ама не можев да свртам глава... str.252MK810MK	Му се ежи кожата од нешто: му иде непријатно од нешто (Сн.В.); Кожата му се ежи: 1. во голем страв е, се гризува од ужас 2. се чувствува крајно непријатно (ФРМЈ); Го полазуваат морници: 1. одеднаш секава студ и затреперува 2.

	затреперува од возбуда или од друго чувство (ФРМЈ)
--	--

6.1.2. Во вториот пример со истата чешка фразема, повторно имаме два превода. Во првиот пример имаме превод без еквивалент, додека во вториот пример е преведено со делумен еквивалент што го потврдиме во македонските фразеолошки речници:

Jenomže já jsem vždycky hledala lásku, a jestli jsem se zmýlila a nenašla ji tam, kde jsem ji hledala, s husí kůží jsem se odvrátila a šla pryč... str. 24-25	Zažívat nějaký intenzivní nepříjemný pocit (chladu, strachu, leknutí, nelibosti apod.) (E.M.)
Само што јас секогаш сум барала љубов, а ако сум се излагала и не сум ја нашла таму каде што ја барав, со морничава кожа се повлекував и исчезнував... str. 35; Само што јас секогаш барав љубов, а и ако се излажав и не ја најдов таму кај што ја барав, со наежена кожа вртев грб заминувалки на друга страна... str. 31МК610МК	Му се ежи кожата од нешто: му иде непријатно од нешто (Сн.В.); му се ежи/ наежува кожата: 1. во голем страв е, се згрозува од ужас 2. се чувствува крајно непријатно (ФРМЈ);

6.2. Мошне силно со телото е поврзано и изразувањето на казна, напад, борба меѓу две страни. Во оваа концептуализација можеме да ја сместиме и чешката фразема *stáhnout z někoho kůži* којашто означува закана за мошне груба и тешка / свирепа физичка казна. Во нашиот материјал ја сретнавме двапати. На македонски оваа чешка фразема е преведена со фразема што претставува делумен еквивалент, тоа е фраземата *му ја одра кожата* / *му ја слече (соблече) кожата* која има две значења: 1. го казни строго, сурово тепалки го жестоко 2. безмилосно го ограби.

6.2.1. И двата примери ги ексцерпиривме од нашиот материјал се соодветно преведени со делумен еквивалент. Во продолжение даваме еден пример:

Děvčátko, které se chce nechat stáhnout z kůže ...pro starou bábu... str. 166	(málem) stáhnout z někoho kůži (zažíva): hrozba velmi krutým fyzickým trestem (E.M.)
Девојче што дозволува да ѝ ја одерат кожата ...за стара баба... str. 124КČ153МК	Му ја одра кожата / му ја слече (соблече) кожата: 1. го казни строго, сурово тепалки го жестоко 2. безмилосно го ограби (ФРМЈ); Кожата ќе му ја одере некому: многу е лут на некого, закана (Сн.В.)

7. Заклучок. Во материјалот ексцерпиран од делата на чешки јазик преведени на македонски јазик извлековме 7 фраземи со клучна компонента **кожа**. Секоја од нив се појавува во различен број. Пет фраземи се јавуваат по еднаш, две двапати и една трипати.

7.1. Што се однесува на структурата на чешките фраземи – две се безглаголки (*husí kůže, na vlastní kůži*); две од нив се составени од придавка и именка и една од предлог+придавка+именка. Другите пет фраземи се глаголки, едната од нив е составена од глагол+(заменка) именка+прилог, додека останатите имаат структура на глагол + придавка + именка или глагол + предлог + заменка / придавка + именка.

7.2. Од аспект на тоа дали се задржала клучната соматска компонента и во македонскиот превод имаме различни состојби. Три фраземи со клучна компонента кожа имаат и се преведени со целосен еквивалент (4.2., 5.1., 5.4.1.); три фраземи се преведени со делумен еквивалент (5.2. 6.1.2., 6.2.1., 6.2.2.), задржана е соматската компонента, но има граматичка промена во изразот; една фразема е преведена со аналог (6.1.1.), односно со целосно различна фразема; имаме три случаи кога чешката фразема е преведена безеквивалентно (5.3., 5.4.2., 6.1.2.); во четири примери имаме буквално или неточно преведена фразема (4.1., 5.2. 5.4.3., 6.1.1.).

7.3. Нашата анализа на фраземиите со соматска компонента ‘кожа’ во чешкиот и во македонскиот јазик ни покажа дека во големи обем има совпаѓање во начинот на изразување со помош на фраземи, а тоа значи и во начинот на поимање на нашето тело.

Сето ова нè упатува на заклучокот дека концептуализацијата во македонскиот и во чешкиот јазик оди во иста насока и дека секако блискоста на културите и словенското потекло на двата јазика прави јазичната слика на светот и доживувањето на своето тело да ги восприемаме сосема идентично.

ЛИТЕРАТУРА

- Велковска, С. (2008), Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник, Скопје.
- Делова-Силјанова, Јасминка (2012), Соматските фраземи во преводите од чешки на македонски јазик и обратно. докторска дисертација (необјавена), Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје.
- Димитровски Т., Ширилов Т. (2003), Фразеолошки речник на македонскиот јазик, том први А – Ј, Огледало, Скопје.
- Миловановиќ, К. (1994), Речник симбола, Крагујевац, Народно дело, Крагујевац.
- Толковен речник на македонскиот јазик, Група автори (2003 – 2011), том 1 – 5, Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков“, Скопје.
- Ширилов Т. (2008), Фразеолошки речник на македонскиот јазик, том втори К – П, Огледало, Скопје.

- Ширилов Т. (2009), Фразеолошки речник на македонскиот јазик, том трети Р – Ш, Огледало, Скопје.
- Čermák, František (2007), Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and GeneralPhraseology. Nakladatelství Karolinum: Praha.
- Čermák F., Hronek J. a kol. (1983), Slovníkčeskéfrazieologie a idiomatiky. Přírovnání. Academia, Praha.
- Čermák F., Hronek J., Machač J. a kol. (1994), Slovníkčeskéfrazieologie a idiomatiky. Výrazyslovesné, Academia, Praha.
- Čermák F., Hronek J., Machač J. a kol. (1988), Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné, Academia, Praha.
- Lakoff, George, Johnson, Mark (2002), Metafory, kterými žijeme. 1.vyd. Host: Brno.
- Mrhačová, E. (2000), Názvy částí těla v české frazeologii a idiomatice, Ostrava, Spisy Filozofické fakulty ostravské university.
- Slovník spisovného jazyka českého na webu ÚJČAVČR <http://ssjc.ujc.cas.cz> (SSJČ)
- Vaňková, Irena (2007), Nádobá plná řeči: (Člověk, řeč a přirozený svět). Nakladatelství Karolinum: Praha.

ИЗВОРИ

- Čapek, K. (1989), *Krakatit*. Československý spisovatel: Praha.(KČ1CZ)
- Чапек, К. (1990), *Кракайити*. Детска радост: Скопје. (KČ1MK)
- Čapek, K.(1993), *Povídky z jedné a z druhé kapsy*, Československý spisovatel, Praha.(KČ2CZ)
- Чапек, К. (1977), *Избрани раскази*, Култура, Скопје. (KČ2MK)
- Hašek, J. (1984), *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Československý spisovatel: Praha. (JH1CZ)
- Хашек, Ј. (1988), *Доживувањата на добриот војник Швејк*. т. 1 и 2. Наша книга: Скопје. (JH1MK)
- Němcová, B. (2008), *Babička*. Academia: Praha.(BN1CZ)
- Њемцова, Б. (2010), *Бабишка*. Македонска реч: Скопје.(BN1MK)
- Kundera, M. (2007), *Žert*. Atlantis: Brno.(MK4CZ)
- Кундера, М. (1969), *Шеџа*. Нова Македонија: Скопје.(MK4MK)
- Кундера, М. (2007), *Шеџа*. Табернакул: Скопје.(MK5MK)
- Kundera, M. (2006), *Nesmrtelnost*. Atlantis Brno.(MK3CZ)
- Кундера, М. (2009), *Бесмртност*. Табернакул: Скопје.(MK3MK)
- Kundera, M. (2006), *Nesnesitelná lehkost bytí*. Atlantis: Brno.(MK2CZ)
- Кундера, М. (2009), *Непонослива лесноија на живеењето*. Табернакул: Скопје. (MK2MK)

Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

ЗА ПОТЕКЛОТО НА ФРАЗЕМИТЕ

Апстракт: Овој прилог има за цел да даде теоретски приказ на ставовите на различни фразеолошки школи во поглед на потеклото на фраземите. Имено, фразеологијата традиционално се смета за ризница на националните специфики, на архаични зборови и структури поврзани со обичаите, традициите и верувањата на еден народ. Но, ваквиот традиционален став за културно-националната специфичност на фразеологијата во последно време подлежи на значителна редукција. Преку последователни споредби на фраземите во повеќе јазици, се доаѓа до заклучок дека повеќето од нив не се национално-специфични, туку интернационални.

Клучни зборови: фраземи, потекло, историско-етимолошки истражувања.

Фразеологијата, како релативно млада научна дисциплина, доста интензивно се развива и го привлекува вниманието на импозантен број истражувачи. Од 1946 година кога акад. Виноградов на конференцијата на Филолошкиот факултет на тогашниот Ленинградски универзитет дава прва лингвистичка формулација за оваа дисциплина, изработени се длабоки и опширни истражувања за општата, когнитивната и споредбената фразеологија, издадени се капитални фразеолошки речници, напишани се огромен број трудови. Сепак, и покрај постојаниот жив интерес на лингвистите за оваа област, некои полиња остануваат недоволно проучени. Остануваат неразјаснети прашањата како зборовите се влеваат во постојаните зборовни состави, кој е автор на овие изрази, како социјалната средина влијае на нивното формирање, како се раѓаат фразеолошките слики и каква улога има во тој процес главната компонента, како личните имиња учествуваат во создавањето фраземи и др. Меѓу нив за оваа прилика го издвојуваме прашањето за одредувањето на потеклото на фраземите.

Не постои човек кој барем еднаш во својот живот не се запрашал за потеклото на некој израз и не се обидел во рамки на своите знаења да пронајде одговор на таа загатка. Некои од овие обиди завршуваат сообјаснувања коисе потпираат на необјективна етимологија и често не ја даваат вистинската, туку, едноставно, позабавната веријанта за потеклото на конкретниот израз. Етимологијата на многу фраземи е прикриена, па за нејзино објаснување, не се доволни само лингвистички истражувања, туку неопходна е и помош од другите науки: историјата, географијата, фолклористиката и др. За сериозна историско-етимолошка анализа на една фразема неопходно е да се проучат податоци за религиозните погледи и обреди, за народните обичаи, за исчезнатите градови и големите дејци од минатото, за секојдневниот живот на нашите предци и за уште многу други елементи од материјалната и духовната

култура кои со векови се собирале. Овој процес трае многу долго поради неопходноста од пребарување во разнообразни и многубројни извори. Дополнителни тешкотии создава недостигот од споредбени истражувања на словенската фразеологија од дијахрониски аспект, како и немањето детални дијалектни материјали. Исто така, етимолошките речници не можат многу да помогнат бидејќи фраземите во нив по правило не се регистрираат. Имајќи го сево ова предвид, сосема разбирливо е зошто историската фразеологија е најслабо развиениот дел од оваа лингвистичка гранка.

Сево ова нè потсетува на фактот дека, традиционално, фразеологијата се смета за ризница на националната специфичност и дека голем број фраземи се тесно врзани со реални, историски факти, обичаи, верување и обреди типични за еден народ. Кон ова може да го надоврземе и ставот на Турк (1994: 38) која вели дека фразеологијата, повеќе од другите јазични подрачја, е поврзана со традицијата, историјата и културата на одреден народ и може да даде податоци за народот од кој потекнала, за неговите обичаи и сл. Би го поткрепила ова и со лингвокултуролошкиот пристап во фразеологијата на В. Телија (1996) според која, фраземите се јазични единици чија специфика се манифестира при спротивставувањето на различни јазици. Таа смета дека во фраземите своја манифестација наоѓа културната информација важна за откривање на менталитетот на еден народ, за особеностите на светогледот на една нација.

Во тој контекст е ставот и на Ковшова (2019: 27) според која, културата наоѓа свој одраз во различните јазични единици, но сепак, фраземите и паремииите кои изникнале на база на ритуали, обичаи, обреди, митови се најзначни носители на културно-етимолошката и историската информација.

„Национално-културната специфика на фраземите се потпира пред сè на објективниот фактор – задолжителното постоење на таа специфика. Животот на секој народ се одвива во само нему својствена природна и историско-културна (материјална и духовна) реалност и на тој начин во сликовитите претстави на фраземите влегуваат оние предмети, појави, историски настани, називи на природни реални, животни, растенија, имиња на луѓе и сл. кои се карактеристични за животот на дадениот народ“ (Ковшова 2016).

Но, ваквиот традиционален став за културно-националната специфичност на фразеологијата во последно време подлежи на значителна редукција.

Овде ќе се повикаме на В. Мокиенко (2009) кој смета дека инерцијата во оценувањето на фразеологијата како посебен акумулатор на национална специфика ја прави неа полигон за соблазнителни културолошки реконструкции. Како потврда за ова го наведува истражувањето на Телија на руските фраземи кои ја карактеризираат жената од кое произлегува тажен впечаток за патријархалноста на рускиот машки менталитет според кој, жената има улога на гастрономски објект. Но, контрастивната анализа на анти-женскиот фразеолошки материјал покажува дека најголемиот дел од единиците не се исконско руски, туку се само одраз на општите средновековни патријархални погледи и најчесто се заемки од францускиот или германскиот јазик. На тој начин, негативната оценка во националната специфичност на

разгледуваното поле, остро се намалува. Поткрепа за својот став Мокиенко наоѓа и во примерот со изразот *русский дух* кој се смета за изворен руски, но всушност не се појавил на народна и национална почва, туку на општоевропска културно-филозофска почва, на почва на романтизмот на XIX век кога интензивно се барала националната самобитност и народниот дух *German Geist* ‘германски дух’ или фр. *Esprit français* ‘француски дух’ кои се совпаѓаат со рускиот дух опеан од Пушкин. Парадоксално и *русская душа*, изразот кој се смета за руски симбол, всушност е интернационализам.

Затоа, само по скрупулозна анализа врз база на огромен масив на сигурен и потврден материјал, само со објективна методика може да се издвојат вистински националните идиомы од интернационалните. Водејќи се од ваквите обиди за реконструкција на националниот менталитет, и Ајсман (1999: 357) инсистира на неопходноста од објективни и неуморни барања на соодветни еквивалентни единици во другите јазици со што попрецизно би се издвоила националната фразеолошка слика на светот од општоевропската.

Според тоа, фронталното меѓујазично контрастирање на фразеолошкиот фонд дава можност да се елиминираат субјективните национализирани интерпретации. Ваквиот приод покажува дека наспроти ставот за национална маркираност на фразеологијата, поголем дел од неа е интернационален (Мокиенко 2009: 168).

На оваа тема истражува и Турк (1994) која напомнува дека при утврдувањето на потеклото на фраземите, потребно е да се биде многу внимателен. Поради посебната природа на фраземите која се гледа и во разликата во значењето кое се очекува врз основа на лексичките значења на структурните компоненти и преносното значење на целината, полигенеза во фразеологијата не се очекува. Затоа во секоја семантичко и структурно совпаѓање на фраземите во два или повеќе јазици се претпоставува заеднички извор и можност од преземање.

Заедничките, општоевропски фраземи пополнуваат голем слој во фразеологијата на европските јазици. Не е секогаш можно да им се одреди потеклото и патиштата на распространување. Само кај некои фраземи мотивацијата е јасна, а тоа се фраземи со библиско потекло, фраземи мотивирани од историски настани или личности, фраземи од областа на политиката и економијата настанати во поново време. Но, постојат и универзални искуства во јазичните заедници кои сликовито се преточуваат во фразеолошки изрази и затоа не може да се исклучи можноста од автохтоно и автономно, паралелно создавање во повеќе јазици. Кај таквите единици отстапувањето на „сликата“ од основно значење не е големо, а преносното значење лесно може да се претпостави. Кога е тоа отстапување големо, а значењето не може да се предвиди без добро познавање на јазикот, а такви фраземи имаме во два или повеќе јазици, тогаш се исклучува полигенезата и се претпоставува дека фраземите се калкирани (Турк 1994: 45).

Кај калките лесно се прави превид и не се препознаваат или пак за калки се прогласуваат изрази кои настанале без странско влијание. Einar Haugen констатира дека еднојазичните говорници не се свесни за нив, а

повеќејазичните говорници ги гледаат насекаде. Надоврзувајќи се на таа мисла, Muhvić–Dimanovski заклучува дека можноста за погрешна идентификација и проценка на калките е многу голема бидејќи станува збор за структури составени од домашни елементи со странски модел кој дал поттик за реализација (сп. Турк 2013: 66).

Правилното толкување на фразеолошките калки значително го зголемува интернационалниот слој во фразеологијата на секој јазик.

За илустрација овде може да наведеме дел од фразеолошките калки во македонскиот јазик:

- **фраземи со библиско потекло:** *алфа и омеџа, неверен Тома, камен на сојузување, ѓо носи својот крст, од Адам и Ева, око за око, заб за заб, прв меѓу еднаквиите, забрането овошје, Согома и Гомора* и др.

- **фраземи мотивирани од митолошка личност, историска личност или настан:** *ахилова пета, Бартоломејска ноќ, Ѓорѓиев јазол, сизифов труд, таталови маки, тројански коњ* и др.

- **цитати на познати личности послужиле како основа за настанување на следниве изрази:** *да се биде или не* (to be or not to be - Shakespeare), *државата – тоа сум јас* (l'État, c'est moi – Luj XIV), *Нешто е трупало во државата Данска* (something is rotten in the state of Denmark - Shakespeare), *во виното е вистината* (in vino veritas), *во здраво тело здрав дух* и др.

Под влијание на латинскиот јазик настанати се следниве калки: *болна точка* (punctum dolens), *фрла бисери пред свињи* (margaritas ante porcos mittere) од Евагелието (Matej 7,6), *крокодилски солзи* (crocodile lacrimae), *речено-сговорено* (dictum-factum), *сега или никогаш* (nunc aut nunquam), *седнати на две столица* (duabus sellis sedere) и др.

Неколкувековното заедничко живеење на македонскиот и на турскиот народ не можело а да не остави видни траги и кај двата народа скоро во сите области на духовниот и материјалниот живот, макар што ни културата ни верата, ни јазикот ни обичаите, ни степенот на развиток немале многу заеднички компоненти (Јашар Настева 2001: 18). Овде како примери ќе ги наведеме следниве единици: *едно време* (bir zaman), *му сече умот* (aklı kesmek), *му осигува око* (gözü kalmak), *му фаќа око* (göz tutmak), *зема збоџум* (selâm almak), *тадна болан* (hasta düşmek), *му љукна афионот* (afyonu patlatmak), *тук цигари* (çigara içmek) и др.

Непосредниот јазичен контакт, но и влијанието од позиција на престижен и официјален јазик на СФРЈ на српскиот јазик врз македонскиот се забележува на различни јазични рамништа, вклучително и на фразеолошкото. За пример овде ќе ги наведеме изразите: *подобро нешто отколку ништо* (bolje išta nego ništa), *испечи ја реч* (ispeci pa reci), *од небо ја во ребра* (s neba pa u rebra), *чиста сметка, долга љубов* (čist račun, duga ljubav) и др.

Влијанието на англискиот јазик е глобален процес на кој не останал имун ни македонскиот јазик, особено во електронските медиуми, блогови и форуми. Како пример овде ќе ги наведеме следниве калки: *банана република* (banana republic), *железна завеса* (iron curtain), *жеешки браќа* (hot brothers),

сапунска опера (soap opera), студена војна (cold war), црн петок (Black Friday), имајте убав ден (Have a nice day) и др.

Со овој краток приказ на сосема мал дел од вкупниот фонд фразеолошки калки во македонскиот јазик се навраќаме повторно на ставот на Мокиенко дека поголемиот дел од фраземите во европските јазици се општоевропски изрази преоблечени во национални костими.

Секако, отворена е можноста со некои нови истражувања да се докаже дека дел од овие калки не потекнуваат од јазикот кој сме го сметале за извор, туку дека истиот бил само во улога на посредник. Овде би го навеле како пример изразот *железна завеса* кој всушност се поврзува со 80-тите години на XVIII век и Лион (Франција) каде театарската бина била одделена од публиката со железна завеса како заштита од евентуален пожар. Но, изразот добива популарност од 1946 година кога Винстон Черчил ја изрекол реченицата: „From Settin in the Baltic to Trieste in the Adriatic an *iron curtain* was descended across the continent“ во врска со тогашната политичка ситуација. Ваквите примери се само уште една потврда за сложеноста на ова прашање како и за важноста од темелни, објективни истражувања за одредување на потеклото на фраземите.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабамова, Е. (1995), *Калкиите од англиско јојекло во современиот македонски јазик*, Годишен зборник 20/21, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 93–100.
- Јашар-Настева, О. (2001), Турските лексички елементи во македонскиот јазик, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Ковшова, М. Л. (2016), *Культурно-национальная специфика фразеологизмов и вопросы экспликации их культурных смыслов* // Вопросы психолингвистики, №4 (30). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturno-natsionalnaya-spetsifika-frazeologizmov-i-voprosy-eksplikatsii-ih-kulturnyh-smyslov> (05.02.2020).
- Ковшова, М. Л. (2019), Лингвокултурологический анализ идиом, загадок, пословиц и поговорок. Антропономический код культуры, ЛЕНАНД, Москва.
- Ковшова, М. Л. (2019), Словарь Собственных имен в русских загадках, пословицах, поговорах и идиомах, ЛЕНАНД, Москва.
- Мокиенко, В. М. (2005), Загадки русской фразеологии, Авалон, Санкт-Петербург.
- Мокиенко, В. М. (2006), Почему так говорят, Норинт, Санкт-Петербург.
- Мокиенко, В. М. (2007), *Языковая картина мира в зеркале фразеологии*, Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków. Red. W. Chlebda. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 49–66.
- Мокиенко, В. М. (2007), В глубь поговорок, Авалон, Санкт-Петербург.
- Мокиенко, В. М. (2009), *Фразеологические кальки в славянских языках*, ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS, Slavica Wratislaviensia 150, 167–181.

- Наумова И. О. (2012), Фразеологические кальки английского происхождения в современном русском языке (на материале публицистики), ХНАГХ, Харьков.
- Треневски, Т. (2002), *Туѓојазични влијанија во печатениот медиум*, Македонски социолонгвистички и филолошки теми, Совет за македонски јазик на Република Македонија, Скопје.
- Смирнова, М. (2017), *Что нового в македонской фразеологии (К вопросу об англо-американизмах в современном македонском языке)*, Зборот збор отбора, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 289–294.
- Eismann W. (1999), *Phraseologie. Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen*, Harrasowitz-Verlag, Wiesbaden.
- Turk, M. (1994), *Naznake o podrijetlu frazema*, FLUMINENSIA, 6 (1994), br. 1 – 2, 37–47.
- Turk, M. (2013), *Jezično kalkiranje u teoriji i praksi: prilog lingvistici jezičnih dodira*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Фани СТЕФАНОВСКА-РИСТЕСКА

МЕЃУЈАЗИЧНА МАКЕДОНСКО-БУГАРСКА ЛЕКСИЧКА ХОМОНИМИЈА

Апстракт: Формално идентичните, а семантички различни лексеми на два јазика, честопати предизвикуваат проблеми и недоразбирање во процесот на комуникација. Во овој труд ќе се задржиме на меѓујазичната лексичка хомонимија кај именските зборови во македонскиот и во бугарскиот јазик, со цел да ги претставиме хомонимните парови од формален и од лексичко-семантички аспект.

Клучни зборови: хомонимија, македонски јазик, бугарски јазик.

Формално идентичните, а семантички различни лексеми на два јазика, претставуваат интересен феномен и погоден материјал за детални лингвистички истражувања. Графиски и гласовно сличните лексеми, кои истовремено имаат разлики во значењето, честопати предизвикуваат проблеми, па затоа ваквите меѓујазични парови ги сметаме како можна опасност за недоразбирање во процесот на комуникација.

Во лингвистичката литературата се среќаваат различни дефиниции и термини за именување на односот на две лексеми од два (или повеќе) различни јазика со еквивалентна форма, но различни значења: *лажни ѝријатџели* (на *преведувачој*), *лажни ѝарови*, *меѓујазични хомоними*, *ајроксимајџи*, *лексички замки* (*pułapki leksykalne*) и др. Најчести се два термина: *лажни ѝријатџели* (анг. false friends; срп. лажни другови; буг. неверни приятели; рус. ложные друзья; hrv. lažni prijatelji; pol. fałszywi przyjaciele) и *меѓујазична хомонимија* (анг. interlinguistic lexical homonymy; пол. homonimy międzyjęzykowe, рус. межъязыковые омонимы).

Како причини за појава на меѓујазична хомонимија ќе ги наведеме: распаѓањето на полисемантичката структура, присуството на голем број заемки, односно преземањето на различни значења на туѓи лексеми и случајното совпаѓање на формалниот состав на лексемите од словенско и несловенско потекло.

Во овој труд се определивме да го користиме терминот *меѓујазична хомонимија* за именување на односот на две лексеми од два различни јазика, во случајов македонскиот и бугарскиот, кои имаат иста или слична форма, а различно значење. Прифаќајќи ги критериумите дека меѓујазичните лексички хомоними мора да припаѓаат на иста зборовна група и дека меѓујазичната хомонимија спаѓа во сферата на јазичната синхронија во овој труд ќе се задржиме на меѓујазичната лексичка хомонимија кај именските зборови во македонскиот и во бугарскиот јазик, на синхрониски план, со цел да ги

претставиме хомонимните парови од формален и од лексичко-семантички аспект.

1. Од формална гледна точка, можеме да зборуваме за *максимално формално совпаѓање* на хомонимните парови, односно за нивно совпаѓање во пишана и во говорна форма и *делумно формално совпаѓање*, кај хомонимните парови кај коишто имаме помали отстапувања на ортографски и фонетски план. И македонскиот јазик и бугарскиот јазик имаат своја специфична ортографија. Македонската граfiја не ги содржи бугарските графеми *й, ъ*; буквите кои означуваат двофонемски спој *я, ю, џ* и комбинациите од графеми кои одговараат на една фонема *ож, оз*, додека во бугарскиот јазик не се јавуваат графемите *и, s, к, џ, j* присутни во македонската граfiја. Една од причините за појавата на разлики во пишаната форма е и присуство на едначење по звучност во македонскиот јазик, наспроти отсуство на едначење по звучност во бугарскиот јазик (пр.: *одзив – оџив, одлика – оџлика* и др.). Македонскиот и бугарскиот јазик меѓусебно се разликуваат и во однос на акцентот, којшто во македонскиот јазик е динамичен и секогаш паѓа на третиот слог од крајот на зборот, додека во бугарскиот јазик тој е слободен и подвижен. Затоа разликите во говорната форма произлегуваат и од разликите во акцентирањето. Станува збор за хомографија, односно за лексеми коишто се пишуваат идентично, но се јавуваат со различен акцент, на пр.: *заложба/залџба; мазилка/мазџка; љодобен/љодџбен; сечиво/сечџво; цвекло/ цвекџо* и др. Покрај тоа, слободниот и подвижен акцент во бугарскиот јазик може да укажува и дека станува збор за различни лексеми, на пример *џносен* со значење ‘извозен’ и *џнџсен* ‘поволен, прифатлив’; *цџлина* ‘целер, керевис’ и *цџлина* ‘необработена, неорана земја’, *џџлица* ‘меница’/ *џџлица* ‘полица, рафт’ итн.

2. Од лексичко-семантички аспект се забележуваат различни степени на еквиваленција на меѓујазичните хомоними. Особено голем интерес предизвикуваат компаративните истражувања на формално слични или истоветни лексеми, кај кои е присутен различен степен на дивергенција којашто предизвикува меѓујазична хомонимија на две нивоа – примарно и секундарно. Примарното ниво се однесува на примарната меѓујазична хомонимија и опфаќа хомонимни парови кај кои нема совпаѓање на основните, примарни значења, додека кај секундарното ниво на хомонимичност основните значења се исти, но секундарните, изведените се различни, односно хомонимични. Затоа групата од заеднички формално слични и семантички дивергентни лексеми е поделена на два основни типа: 1. Хомонимни парови кои имаат диференцијални основни значења и 2. Хомонимни парови чиишто основни значења се идентични, но нивните секундарни значења разновидни, односно кај некои парови тие се само диференцијални, додека кај други се забележува присуство и на диференцијални и на заеднички секундарни значења. Во овој реферат ќе се задржиме на примарната меѓујазична хомонимија, односно на хомонимните парови кај кои немаме совпаѓање на основните, примарни значења.

Хомонимните парови кои имаат диференцијални основни значења, односно паровите кај кои немаме совпаѓање на основните, примарни значења се

јавуваат во две варијанти: **1. Хомонимни ѝарови без заедничка семантичка алка** и **2. Хомонимни ѝарови со заедничка семантичка алка**.

1. Кај *хомонимниѝе ѝарови без заедничка семантичка алка* имаме апсолутна исклучивост на семантички план. Во рамките на оваа група можеме да изделиме неколку подтипови:

1.1. Хомонимни парови чишто членови и во македонскиот и во бугарскиот јазик се моносемантични, на пр.: *износ/износ*; *мишка/мишка*; *оѝис/оѝис*; *наѝор/наѝор* и др.

македонски јазик	бугарски јазик
износ ‘количина на финансиски средства, сума пари’ (во буг. размер, сума)	износ ‘извоз, експорт’
наѝлосѝ ‘голема брзина’	наѝлосѝ ‘бесрамност, дрскост’
мишка ‘дел од човековото тело што се наоѓа под рамото каде што се спојува раката со трупот’ (во буг. мишница)	мишка ‘глушец’
ѝролив ‘зачестено празнење на цревата во вид на ретка, слузава столица’ (во буг. диареја)	ѝролив ‘проток, морска теснина’
сѝлав ‘пловно средство што се движи обично по река’	сѝлав ‘легура’
шѝркел ‘вид мува што ги напаѓа говедата’ (во буг. шрѝклица)	шѝркел ‘штрк’
наѝор ‘напрегање на физичките и на умствените сили’ (во буг. усилие)	наѝор ‘притисок, напон, пресија’
лавица ‘женка на лав’ (во буг. лѝвица)	лавица ‘полица, рафт’.
зимница ‘храна приготвена за зима’ (во буг. зимнина)	зимница ‘есенски посеви’
оѝис ‘писмено или усно претставување на карактеристичните црти на некого или на нешто, опишување’ (во буг. описание)	оѝис ‘попис, инвентар’
уѝледен ‘што има углед, авторитет, што е почитуван, ценет’	уѝледен ‘убав, пријатен’
залоѝба ‘залагање; усилба’ (во буг. усилие)	залоѝба ‘надареност, дарба, талент’
мазник ‘вид пита со маст, масло; баница’	мазник ‘полтрон, подлизурко, лицемер’
оѝлика ‘карактеристично обележје, особина или својство’ (во буг. черта)	оѝлика ‘разлика’

свидлив ‘допадлив’ (буг. угоден)	свидлив ‘скржав, стиснат’
парник ‘тој што е во пар со неког’ (во буг. двойка)	парник ‘стаклена градина, оранжерија’
почеиен ‘што претставува почеток; што се однесува на почеток’	почеиен ‘почитуван; почесен’
подметка ‘подлошка’ (буг. подложка)	подметка ‘гон, пенче’
одобен ‘што е способен, погоден за некоја работа’	одобен ‘сличен’

1.2. Хомонимни парови чиито членови се полисемантични, коишто се побројни и кај кои можеме да изделиме неколку варијанти:

1.2.1. Хомонимни парови со полисемантични компоненти во македонскиот и во бугарскиот јазик кои имаат диференцијални примарни и секундарни значења, на пр.: *сјава/сјава*; *шип/шип*; *ојак/ојак*; *ждрело/ждрело* итн. Кај хомонимниот пар *сјава/сјава* македонската компонента *сјава* со значења ‘тело на човек’ и ‘куп снопе’ се јавува во хомонимен однос со бугарскиот парник *сјава* кој се јавува со значењата ‘зглоб, зглавка’ и ‘уред, дел за поврзување во машина, музички инструмент и др. што овозможува движење’.

македонски јазик	бугарски јазик
сјава 1. тело на човек. (буг. рџт). 2. куп снопе	сјава 1. зглоб, зглавка. 2. уред, дел за поврзување во машина, музички инструмент и др. што овозможува движење.
шип 1. дива роза, шипка. (буг. шипка) 2. општ назив за грмушки при декорација на градини, џбун.	шип 1. трн, боцка. 2. тврд изросток врз коска, шилец. 3. издаденост на предмет со специјална намена. 4. заострен дел, остар врв.
ојак 1. злобен, лош. 2. опасен, гибелен.	ојак 1. што не одобрува нешто, што не се согласува со другите, неразбран, своеглав. 2. спротивен, обратен.
ждрело 1. просторот меѓу гркланот и хранопроводот. 2. отвор, шуплина во земјата, влез во јама, пештера и сл.	ждрело 1. длабока клисура. 2. извор, врукот.

1.2.2. Хомонимни парови во кои македонската компонента на парот е полисемантична, а бугарскиот парник е моносемантичен, на пр.: *јеиџа/јеиџа*, *вилиџа/вилиџа*, *околносџ/околносџ*, *мивка/мивка*, *фен/фен*, *џрекален/џрекален*, *обичен/обичен*. Како пример ќе го земеме хомонимниот пар *вилиџа/вилиџа* во кој македонската лексема и со своето примарно значење ‘челусна коска во која се враснати забите’ и со секундарното значење ‘вештачки заби’ е во хомонимен однос со бугарската компонента *вилиџа* ‘вилушка’.

македонски јазик	бугарски јазик
йеџица 1. заден дел од стапалото кај човекот. 2. долен, заден дел од чорапи или од чевел.	йеџица ‘петка (цифрен израз на бројот пет, оценка многу добар, број на превозно средство во градскиот транспорт)’
обичен 1. вообичаен, секојдневен. 2. како составен дел од називот на некои најраспространети видови животни и растенија.	обичен ‘мил, омилен, симпатичен, пријатен, допадлив’
вилица 1. челусна коска во која се враснати забите. 2. вештачки заби.	вилица ‘вилушка’
околноста 1. факт, појава што се јавува истовремено со друг факт и притоа влијаат меѓусебно. 2. (само мн.) севкупност на услови; ситуација, положба.	околноста ‘околина’
мивка 1. водена крпа за бришење, чистење. 2. (прен., пејор.) нечист, неспастрен човек. 3. човек без углед, авторитет.	мивка ‘мијалник, лавабо’
фен 1. топол, пролетен ветер на Алпите. 2. електричен апарат за сушење коса.	фен ‘почитувач, фан’.
йрекален 1. што е премногу јак, цврст. 2. закален.	йрекален ‘претеран, прекумерен’.

1.2.3. Хомонимни парови во кои македонскиот член на парот е моносемантичен, а бугарскиот парник е полисемантичен, на пр.: *хала/хала*, *иџека/иџека*, *йоказен/йоказен*. Бугарската компонента, лексемата *хала* којашто има развиена полисемантичка структура и се јавува со примарно значење ‘змеј’ и со секундарни значења: 2. бура, луња. 3. (прен., разг.) силен, јак човек. 4. (прен., разг.) лапач, ненаситник е хомонимна со македонскиот парник *хала* со значење ‘голема, пространа просторија’.

македонски јазик	бугарски јазик
иџека (разг.) ‘пакување од десет кутии цигари’	иџека 1. стап за играње билијард. 2. стап што се користи при возење скии.
хала ‘голема, пространа просторија’	хала 1. змеј. 2. бура, луња. 3. (прен., разг.) силен, јак човек. 4. (прен., разг.) лапач, ненаситник.

йоказен ‘што покажува, што служи да покаже нешто’	йоказен 1. примерен, угледен. 2. (разг.) што е лажен, невестинит.
--	--

1.3. Посебна група претставуваат хомонимните парови чии членови се истовремено хомоними внатре во секој од јазиците. Тука ги изделуваме следниве подгрупи:

1.3.1. Хомонимни парови во кои бугарската компонента е лексема што се јавува како хомоним во бугарскиот јазик, а за кои во македонскиот јазик имаме една лексема којашто се јавува како меѓујазичен хомонимен парник со едниот од хомонимите во бугарскиот јазик, на пр.: *булка/булка*¹, *йриѐмник/йриѐмник*¹; *суша/суша*²; *ѿеѿло/ѿеѿло*¹; *ѿиѿила/ѿиѿила*¹; *ѿур/ѿур*², *ѿур*³; *ѿвеѿен/ѿвеѿен*²; *сѿорен/сѿорен*²; *дефиле/дефиле*¹; *кариера/кариера*¹. Речникот на бугарскиот јазик бележи две хомонимни лексеми *булка*¹ и *булка*². Првата *булка*¹ со значење ‘невеста; сопруга’ е во хомонимен однос со македонската лексема *булка* со значење ‘полски мак; див афион’, коешто е семантички еквивалентно со значењето на бугарскиот хомоним *булка*².

македонски јазик	бугарски јазик
булка ‘вид полско цвеќе, едногодишно растение со големи црвени цветови; див афион’.	булка ¹ 1. невеста. 2. омажена жена, сопруга. булка ² 1. полски мак. 2. вид печурка.
йриѐмник (техн.) ‘апарат што приема радио или телевизиски сигнали, емисии’.	йриѐмник ¹ 1. следбеник, наследник, заменик. 2. кум, нунко. йриѐмник ² ‘апарат за примање радио или телевизиски сигнали’.
суша ‘време без врнежи, суво време’.	суша ¹ ‘подолг сув период, отсуство на врнежи’. суша ² (само едн.) ‘дел од земјината површина којашто е оградена со вода, копно’.
ѿеѿло ‘мака, страдање’.	ѿеѿло ¹ 1. својството едно тело да паѓа надолу, условено од земјината тежа и од силата со која се стреми кон центарот на земјата. 2. тежина. ѿеѿло ² ‘мака, теглило’.
ѿиѿила 1. во старата писменост – знак над местото на испуштена буква при скратено напишан збор или над буква кога таа означува број. 2. отпечатен текст на дното од филм, видеоснимка, екран и сл. што обично претставува превод од дијалог, говор, исказ и сл.	ѿиѿила ¹ ‘титула’. ѿиѿила ² ‘во средновековна писменост – нареден знак што стои на местото на испуштена буква, при скратено напишан збор или над буква означувајќи број.
ѿур ‘изумрено диво говедо, предок на	ѿур ¹ ‘изумрено диво говедо’.

домашното говедо’.	<i>ѿур</i> ² 1. одење и враќање од некаде заради туристичка или некаква друга цел; тура. 2. дел од натпревар, во кој секој натпреварувач игра последователно со останатите учесници, рунда. 3. одделна, самостојна етапа од некој настан; круг. <i>ѿур</i> ³ ‘шаховска фигура – топ’.
<i>цветен</i> 1. што се однесува на цвет, што припаѓа на цвет. 2. што има цветови, што е со цветови. 3. (прен.) што е во најубавиот период од животот.	<i>цветен</i> ¹ 1. што се однесува на цвет. 2. што има многу цветови. 3. што е направен од цветови. 4. од којшто се добива цвет. <i>цветен</i> ² ‘што е обоен со некаква боја, што не е црно-бел’.
<i>сйорен</i> ‘што предизвикува спор, за кој се спори’	<i>сйорен</i> ¹ 1. што предизвикува спор, дис-кусија; полемичен. 2. за кој што треба да се борат две страни за да се добие. <i>сйорен</i> ² (разг.) ‘што се извршува лесно, што дава добри резултати; успешен, корисен’.
<i>дефиле</i> ‘параден марш на војска; свечена поворка’.	<i>дефиле</i> ¹ ‘планинска клисура, теснец’. <i>дефиле</i> ² ‘дефилирање’.
<i>кариѐра</i> 1. избрана професија, служба, занимање; време поминато во некое занимање. 2. напредување, успех во професијата; нагло напредување, издиг-нување во службата.	<i>кариѐра</i> ¹ ‘каменолом’. <i>кариѐра</i> ² 1. избрана професија, занает. 2. (само едн.) напредување во професионален однос.

1.3.2. Лексеми кои во македонскиот јазик се јавуваат како хомоними, а за кои во бугарскиот јазик имаме една лексема којашто се јавува како меѓујазичен хомонимен парник со едниот од хомонимите во македонскиот јазик, на пр: *цех*²/*цех*; *целина*¹, *целина*²/*целина*; *ласкав*² /*ласкав*; *ѿучен*¹/*ѿучен*. Во Толковниот речник на македонскиот јазик ги бележиме хомонимите *ѿучен*¹ и *ѿучен*². Лексемата *ѿучен*¹ со значење ‘бронзен’ е во хомонимен однос со бугарската лексема *ѿучен* ‘плоден, плодороден’ којашто е семантички еквивалентна со македонскиот хомоним *ѿучен*².

македонски јазик	бугарски јазик
<i>цех</i> ¹ 1. (истор.) сталешка организација на занаетчии од една струка во	<i>цех</i> 1. изделен дел од фабрика каде што се одвива производниот процес. 2.

феудализмот. 2. одделение, рботилница во фабрика, во комбинат. цех ² ‘трошок направен во кафеана, ресторан и сл.’	во феудализмот – професионално здружение на занаетчи.
целина ¹ 1. нешто што е цело, неподделено, полно, комплетно, што ги има сите делови. 2. нешто што претставува севкупност, збир, заедница. целина ² ‘ледина, необработена или запустена земја.’	цѐлина ‘целер, керевис’. целина̀ ‘необработена, неорана земја’.
ласкав ¹ ‘што има особина да ласка’. ласкав ² ‘блескав’.	ласкав 1. што пројавува нежност, љубов. 2. што содржи или е исполнет со нежност. 3. што е исполнет со благонаклоност. / нежен, мил, добар
џучен ¹ ‘што е од туч, бронзен’. џучен ² 1. што е мрсен. 2. за земја – плоден.	џучен 1. што е плодороден, плоден. 2. што е сочен, буен, свеж.

1.3.3. Хомонимни парови во коишто една од компонентите е лексема којашто се јавува како хомоним во македонскиот, односно во бугарскиот јазик. Како пример ќе го наведеме хомонимниот пар *вреден*¹, *вреден*²/*вреден*. Во македонскиот јазик двете хомонимни лексеми *вреден*¹ со значењата ‘работлив, исполнителен’ и ‘способен, кадарен’ и *вреден*² со значењата ‘скапоцен’ и ‘достоеен за нешто’ се во хомонимен однос со бугарскиот парник *вреден* кој се јавува со значењето ‘штетен, некорисен, неповолен’.

2. Хомонимни парови со заедничка семантичка алка

Преку анализа на полисемантичната структура на членовите на хомонимните парови се izdelуваат два случаја на семантичко поврзување и согласно со тоа izdelуваме две групи: а) хомонимни парови во коишто македонскиот и бугарскиот член се еквивалентни со едно од секундарните значења на бугарскиот, односно македонскиот член и б) хомонимни парови коишто имаат заеднички елемент од семскиот состав.

2.1. Во рамките на првата група, која опфаќа хомонимни парови во коишто македонскиот и бугарскиот член се еквивалентни со едно од секундарните значења на бугарскиот, односно македонскиот член, можеме да изделиме неколку типа:

2.1.1. Хомонимни парови во кои едната компонента на парот ги опфаќа сите секундарни значења на другиот член на парот, додека примарното значење на едниот член е диференцијално. Таа се јавува со следниве варијанти:

а) Македонската компонента на парот ги опфаќа сите значења на бугарскиот парник. На пример лексичкиот пар *шума/шума* во кој македонската

лексичка компонента ги вклучува сите значења на бугарскиот парник ‘лисја или остатоци, гранки од дрвја и растенија’, додека значењето ‘гора’ на македонскиот член е диференцијален.

б) Бугарскиот член ги опфаќа значењата на македонскиот член. На пр. хомонимниот пар *зайис/зайис* во кој значењата на македонскиот член ‘писмен текст со определена содржина (разговор, песна и сл.)’ и ‘запишување, предавање на текст, звук или слика преку филмска лента, магнетофонска лента, компактдиск и сл.’ се еквивалентни со секундарните значења на бугарскиот член, додека основното, примарно значење на бугарската лексема ‘уплатница, меница’ се јавува како диференцијално.

2.1.2. Основното значење на македонскиот член е еквивалентно со едно од секундарните значења на бугарскиот член на парот, додека другите семантички реализации се диференцијални. Како пример ќе ги наведеме следниве хомонимни парови: *роѓач/роѓач*; *закуска/закуска*; *фар/фар*, *йриличен/йриличен*. Кај хомонимниот пар *роѓач/роѓач* основното значење ‘вид грав’ на македонскиот член на парот е идентично со едно од секундарните значења на бугарската лексичка компонента. Основното значење ‘елен’ и секундарното значење ‘вид бумбар’ на бугарскиот член на хомонимниот пар се јавуваат како диференцијални. Кај хомонимниот пар *фар/фар* основното значење ‘голема светилка со рефлектор на моторни возила за осветлување на патот’ на македонскиот член на парот е идентично со секундарното значење на бугарската лексичка компонента, додека примарното значење ‘светилник’ на бугарскиот член се јавува како диференцијално.

македонски јазик	бугарски јазик
<i>роѓач</i> ‘вид грав’	<i>роѓач</i> 1. елен. 2. вид бумбар. 3. вид грав.
<i>закуска</i> ‘помала количина храна што се јаде надвор од редовните оброци’	<i>закуска</i> 1. појадок. 2. мало јадење, каснување меѓу основните оброци.
<i>фар</i> ‘голема светилка со рефлектор на моторни возила за осветлување на патот’.	<i>фар</i> 1. светилник. 2. фар.
<i>йриличен</i> ‘што е доста голем; што е во доволна мера убав, добар и сл.; што задоволува (според својствата, количи-ната, силата и сл.)’.	<i>йриличен</i> 1. што прилега, што е сличен. 2. пристоеен, учтив. 3. убав, личен, симпатичен. 4. што е доволно голем по количина, задоволителен, добар.

2.1.3. Хомонимни парови со различни примарни значења и еквивалентни секундарни значења. Оваа варијанта можеме да ја претставиме преку хомонимниот пар *реѓал/реѓал*, чиешто компоненти се поврзани преку еквивалентното секундарно значење ‘прегради за чување одделни букви во

печатарството’, додека основното значење ‘дел од мебел’ на македонскиот член и основното значење ‘висока чаша за пиво без дршка’ на бугарскиот парник се јавуваат како диференцијални.

2.2. Втората група ја сочинуваат хомонимни парови коишто имаат заеднички елемент од семскиот состав – архисема или семантички елемент од понизок ранг. Во оваа група ги вклучуваме примерите: мак. *ѝлац* ‘место за градење, градежно земјиште – буг. *ѝлац* ‘рамно место каде што се изведуваат воени или спортски активности, место за обука, терен за парада’; мак. *сѝочен* ‘добиточен’ – буг. *сѝочен* ‘стоковен’; мак. *цвекло* ‘едногодишно градинарско растение со големи долгнавести листови и тркалезен, сочен, црвен корен што се користи во исхраната на човекот – буг. *цвекло* ‘шекерна репка, репа’; мак. *лифѝ* ‘електрична дигалка за превезување луѓе или стоки во високи згради и др. објекти’ – буг. *лифѝ* ‘жичарница’. На семантички план се забележуваат парови чишто членови именуваат денотати коишто припаѓаат на иста лексичко-семантичка група, а ги поврзуваат и заеднички архисеми. Така, на пример, кај парот *цвекло/цвекло*, заедничката архисема е ‘зеленчук’, кај парот *лифѝ/лифѝ* заедничката архисема е ‘електрична дигалка за превоз на луѓе или стока’, додека секундарните реализации се диференцијални и укажуваат на различни места – во високи згради и објекти, односно на отворено. Лексичките компоненти на хомонимните парови од оваа група можат да бидат поврзани и со семите од понизок ранг. Така, на пример, кај хомонимниот пар *сѝочен/сѝочен* македонскиот парник *сѝочен* ‘добиточен’ е изведен од секундарното значење ‘добиток’ на мотивирачката основа *сѝока*, додека кај бугарскиот парник *сѝока* значењето ‘стоковен’ е изведено од примарното, основно значење ‘трговска стока’ од истата мотивирачка основа.

На крајот можеме да заклучиме дека големиот број формално истоветни, но семантички различни лексеми што се јавуваат меѓу јазиците, можат да претставуваат проблем пред сè во процесот на учење странски јазик, потоа при симултаниот и писмен превод, но и во секојдневната комуникација. Затоа сметаме дека проучувањето на меѓујазичната хомонимија и изработката на двојазични, но и повеќејазични хомонимни речници ќе придонесат да се избегнат или барем намалат недоразбирањата во комуникацијата.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, З. М., Вуловић, С. Н. (2017), *О заједничким именичким ѝозајмљеницама у савременом српском и бугарском језику (семантичка анализа)*, Српски јазик, XXII, Београд.
- Бугарско-македонски речник (1968), Просветно дело, Скопје – Нолит, Београд.
- Малчиева, В., Топлињска, З., Ђукановић, М., Пипер, П. (2009), *Јужнословенски језици: граматичке структуре и фунције*, Београдска књига, Београд.
- Нов тълковен речник на българския език (1997), МАГ ’77.
- Толковен речник на македонскиот јазик. (2003 – 2014), I – VI, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

- Kaleta, R. (2014), *Białorusko-polska homonimia międzyjęzykowa*. Institut Slawistyki, PAN, Fundacja Slawistyczna, Warszawa.
- Sokolić, N., Vidović Bolt. I. (2012), *Pada li Poljaku li lišće u listopadu? O hrvatsko-poljskim lažnim prijateljima*. /www.bib.irb.hr/datoteka/602296.SOKOLIC_VIDIVIC_BOLT_PadaliPoljakulisceulistopadu.pdf (14.5.2019)

Лилјана МАКАРИЈОСКА

ЛЕКСИКАТА ВО ВРСКА СО ТРАДИЦИСКИОТ НАРОДЕН КАЛЕНДАР ВО МАКЕДОНСКИОТ, СРПСКИОТ И БУГАРСКИОТ ЈАЗИК¹

Апстракт: Предмет на интерес е лексиката во врска со народниот календар како дел од културното наследство непосредно поврзан со народната религија. Кај православните празници и кај обредите и обичаите содржани во празнувањето, во различни периоди, на различни територии и во различни социјални средини има големи сличности што се согледуваат и преку богатата народна терминологија. Македонскиот, бугарскиот и српскиот народ настојувале да ги зачуваат традиционалните вредности поврзани со неподвижните и подвижните празници од четирите циклуси од христијанската црковна година, *йролейниоџи* (Тодорова сабота, Летник, Благовештение, Цветници, Лазарева сабота, Велигден, Ѓурѓовден, Еремија), *лејниоџи* (Иванден, Петровден, Павловден, Макавеи, Преображение, Голема Богородица), *есенскиоџи* (Крстовден, Петковден, Митровден, Св. Архангел) и *зимскиоџи циклус* (Св. Игнат, Бадник, Божик, Василица, Водици, Св. Трифун).

Клучни зборови: лексика, народен календар, религија, празнување, обреди, обичаи.

Македонскиот народен календар како дел од културното наследство е во непосредна врска со народната религија, а има најголеми сличности со религијата на другите христијански православни народи, кои исто така настојувале да ги зачуваат традиционалните вредности, пред сè календарските, религиозните празници, обредите и обичаите. Иако обичаите што се изведуваат на некои православни празници се разликуваат од регион до регион, во основа се изделуваат низа заеднички елементи. Во српскиот етнички простор, разликите во обичајната и обредната практика обично кореспондираат со дијалектните граници, а во рамки на српските дијалектни зони се отсликуваат различните интеркултурни односи и меѓујазични контакти (Радовановиќ 2018: 60).

Македонскиот народен календар како дел од културното наследство е во непосредна врска со народната религија², практикувана во различни периоди, на различни територии и во различни социјални средини, а има најголеми

¹ Воведувањето на грегоријанскиот календар во денешна Македонија започнува со неговото воведување во општа употреба во тогашното Кралство СХС, Грчката, а од пред неколку години Бугарската и Романската црква го прифатија т.н. ревидиран јулијански календар, кој исто така го слави Божиќ како западниот свет, на 25 декември.

² Црковното влијание е нагласено во наложените ритуални, обредни дејства со црковно-христијански карактер, но црквата вклучува и други елементи во целосниот обичаен систем, на пр. во погребната обредност: тажење, простување, ставање облека и предмети во гробот, раздавање храна итн.

сличности со религијата на другите христијански православни народи, кои исто така настојувале да ги зачуваат традиционалните вредности, пред сè календарските, религиозните празници, обредите и обичаите.

Празничните обредни комплекси во корелација со природните појави и сезонски промени, временски биле точно утврдени, имале своја содржина и начин на манифестирање и луѓето со нив ги усогласувале своите секојдневни активности и животни текови (Чаусидис 1996: 251).

Потребата за поголема плодност на земјата, како и заштита на посевите, добитокот и луѓето, условиле да се развие цела низа верувања и обредни дејства, преку кои се настојува да се влијае врз волјата на натприродните сили кои управуваат со атмосферските појави, плодноста, здравјето и со сè што нè опкружува³.

Предмет на интерес е лексиката во врска со народниот календар како дел од културното наследство непосредно поврзан со народната религија, а во врска со календарската обредност покрај етнолингвистичките лексикографски изданија: Славянские древности (СД 1995–2012), Ковачева, Боцева (2014), Макаријоска (2016), Легурска, Китанова (2008), Барболова, Симеонова, Китанова, Мутафчиева, Легурска (2018) особено значајни се и сознанијата од истражувањата на: Китевски (1996; 2013), Малинов (2006; 2013: 126–147), Христов (2004), Петреска (1998), Трпески (2015), Ивановић-Баришић (2007), Дяков (1993) и др.

Според празничните денови, т.н. *меѓници*, *синори* луѓето се раководеле во пресметувањето на изминатото време – еден месечен циклус вообичаено се означувал со најблиските празници, на пр. јануари – од Вртолом до Василица, коложег – од Василица до Св. Трифун, сечко – од Св. Трифун до Летник, марта – од Летник до Благовец, април – од Благовец до Еремија, мај – од Еремија или Гурѓовден до Духовден или до Петрови поклади (почеток на петровденските пости), јуни – од Духовден или Петрови поклади до Иванден, јули – од Иванден до Голема Богородица, август – од Голема Богородица до Крстовден, септември – од Крстовден до Петковден, октомври – од Петковден до Митровден, ноември – од Митровден до Богородица Пречиста, декември – од Богородица Пречиста до Св. Ана или Св. Игнат (Ристески 2005: 359–360).

Празниците се делат на подвижни и неподвижни, односно непостојани и постојани. Подвижни или непостојани се празниците што секоја година го менуваат датумот, а тоа пак зависи од датумот на кој ќе падне најголемиот христијански празник *Велигден*. На пр.: празникот *Прочка* кој е секогаш седум недели пред Велигден; *Тодорова сабота*, во народот позната како *Тодорица*, првата сабота по Прочка; *Сйасовден* или *Вознесение Христово*, четириесет дена

³ Симболиката на именувањето на секој празник обично е поврзана со значењето на празникот и во повеќето случаи термините што означуваат одреден празник носат во себе семантичко име. Имињата на празниците се компоненти и во македонската фразеологија, на пр. „си помина како кучињата на Василица“, „се дотерал како за Велигден“, „Секој ден не е Велигден“, „Пред Божик, зад Божик, кај да си дома да си“, „Каде и да си за Петровден дома да си“ (за галичката свадба) и др.

по Велигден и секогаш во четврток.

Неподвижните или постојани празници секогаш паѓаат на ист датум: *Божик, Боѓојавление/Водици, Боѓородичниџе, Свешћјовановиџе ѓразници, Лешник* и други празници поврзани со светители: *Гурѓовден, Миџровден, Аџанасовден*, некои од Господовите празници како *Преображение* и *Крешовден*.

Светата христијанска црква ги дели празниците на неколку групи: *ѓразници за славење, ѓразници за ѓокајание и ѓразници за ѓокојниџе ѓредци*. Во првата група спаѓаат празниците поврзани со Исус Христос и неговата мајка, како и со многуте апостоли и други светители, во втората група се вбројуваат деновите одредени за каење и пост кога душите се чистат од гревовите, бидејќи ниту еден човек не е безгрешен, а во третата група се деновите на трите големи *задушници* пред Прочка, пред Духовден и пред Митровден.

Кај македонскиот народ големо значење имаат домашните празници, *куќнаџа слава*, празникот т.н. *служба, ден*⁴, како и кај српскиот (*слава*), бугарскиот (*служба, свешћ, намешћник*) што е поврзан со светец од христијанската вера – секое семејство си има домашен светец кој го почитува како заштитник од секакви неволји, болести, глад, сиромаштија. Често се слават Св. Ѓорѓија, Петровден и Петковден, од есенскиот и зимскиот циклус: Св. Никола, Митровден, Св. Архангел Михаил.

Според тоа во кој период од годината се празнуваат, празниците од црковниот календар припаѓаат во четири годишни циклуси: пролетен, летен, есенски и зимски.

Во големите зимски празници се вбројуваат: *Св. Иѓнаџ, Бадник, Божик, Василица, Водици, Свешћ Трифун*.

Со **Св. Игнат**, *Прв ден Божик, Полезовден*, срп. *Иѓнаџов дан*, буг. *Иѓнажден* се поврзува на пр. *ѓолазеник, ѓолазник, ѓолезник* ‘првиот гостин кој навестува каква ќе биде претстојната година (ако е млад, убав човек, ќе биде среќна и успешна, додека ако е изнемоштен старец ќе биде лоша) и според кој, и празникот се нарекува *Полезовден*. Во срп. ‘првиот гостин што го пречекорувал прагот’ е *Радован, ѓолажајник, ѓолазник, ѓоходник*, во буг. *сѓолазник, сѓоходник*.

Спроти Божик е **Бадник**, срп. *Бадњидан*, ден со кој и во македонската и во српската и во бугарската култура се поврзани бројни обредно-обичајни постапки; тогаш „сите домашни луѓе не заспиваат, преноќеваат будни“, па нокта е наречена *бадник–будник*. За време на големиот празник секој треба да се биде во кругот на семејството. Има низа обичаи поврзани со бадниковата посна вечера, *Бадниковаџа вечер(а)*, срп. *Бадње вече*, во буг. *Бѓдни вечер, Бѓдник, Вечернина, Кадилка, Боѓаџа вечера, Малка Коледа*.

Бадник, Бадниковица, бадниково ѓранче срп. *Бадњак* се нарекува дабовото дрво или дабова гранка – симбол на празникот, на чие сечење и палење

---

⁴ На пр. се вели „ден ни е Митровден“, или „го правиме Митровден“ или гости чекаме на Митровден.

му се придава големо значење и во македонската и во српската традиција, срп. *уношење бадњака у кућу, њосијање/наијање бадњака*.

И обредниот леб за Бадник исто така се нарекува *бадник*, но и *кравајче*, *џија* или *џоџача*, во срп. *чесница, срећа, срећка, кравај, колач*.

Коледување, коледица, коледе е обичајот изведуван од децата, *коледарије* срп. *коледари, коледарци, коледани, буг. коледари, џивкари*, кои одат по куките, пеат коледарски песни, домаќините ги даруваат (со колачиња, овошје, ореви, костени, пари), а за возврат коледарчињата ја благословуваат куката.

Покрај богатата софра на Бадник навечер т.н. *Бадникова вечера*, познато обележје е и *коледарскиот оџан, Бадниковото кравајче, лејче со џаричка*, што им го крши домаќинот на сите членови на семејството (оставајќи дел за Бога и за куката), а се верува дека паричката му носи среќа во годината што претстои на тој што ќе ја пронајде.

Српски регионален обичај (призренско-тимочки) е обичајот *бацање џајуча*, со кој домашните проверувале дали претстојната година ќе им донесе напредок, при што се посакувало тие да се завртат „на лице“; обичајот *везивање душмана* се изведува во шталата, со цел добитокот да биде здрав и заштитен од болести, а три пати се изговарало „Врзувам, врзувам“, па на прашањето „Што врзуваш?“ се одговарало „На душманите им ги врзувам очите, устата, ушите и сè“.

Божик срп. *Божик, буг. Голяма Коледа, Рождество Христово* е продолжение на коледарските, односно бадникарските. И за Божик обичај е првиот човек што ќе ни влезе дома да е положајник да донесе здравје, среќа, благосостојба и мир. Симболично, положајникот ги претставува тројцата мудреци кои ја следеле ѕвездата од Исток и кој родениот Исус го дарувале со темјан, злато и мириси. По тој повод, постојат многу ритуали кои положајникот ги прави – ја отвора вратата од печката или шпоретот, го распалува огнот изговорувајќи: „Колку искри толку среќа, колку искри толку пари ... “ итн. привидувајќи така благосостојба за домот во кој дошол. Потоа, домаќинката на куката го дарува со соодветен подарок. И во српската култура е познато „О, колико искре, толико пара, толико здравља, колико искрица, толико парица, пуни амбари жита, пуно среће“.

Еден од поважните македонски обичаи за Божик бил и *заранување, омрсување со месо од врајче* (или друга помала птица, на пр. сојка) со цел на тој што ќе касне „апне“ од врапчето годината да му биде лесна, да нема потешкотии, а децата мавтале со рацете за да бидат лесни како птиците.

Со Божик започнува периодот од дванаесет денови, од Божик до Водици, исполнети со активности на негативните демони, но и со разни магиски заштитни дејства се нарекува *некрсјени денови, самовилни денови, лоши, нечисти денови, џогани денови* или *Рисјосови денови* (Китевски 1996: 22), срп. *некришјени дани, нечисти дани, мрсни дани*, во буг. *Некрсјени дни, Мрсноци, Мрсно денове, Вамјирови дни, Глухи дни, Погани дни, Поганци* (Барболова и др. 2018: 229).

Василица *Сџара Нова година, Православна нова година, Сурва* срп.

Мали Божић, Млади Божић, Васуљица, во буг. *Василица, Сурва, Нова година* е денот на Св. Василиј Велики и Нова Година (по стариот календар) на кој во македонската традиција се меси *лейче, ѿиѿа со ѿаричка* (се разделува најпрво за Господ, па за Богородица, за Св. Василиј Велики, па на присутните): *баница со ѿара, мазник со василичарско ѿаре срп. сироварски кравај*. Со Василица се поврзани маскираните машки групи, кои изведуваат обредни игри во текот на дванаесетте некрстени денови, нечисти денови од Божик до Водици (периодот од раѓањето до крштевањето на Исус Христос), за кои се употребуваат називите *Василичари, суровари, големи коледачи, бабари, ешкари, русалии, ѿамалари, срп. суровари, буг. василчари, сурваскаре*. Сироварите правеле обиколки по куќите во селото, без некое посебно маскирање, само со суроварските стапови, торби, звонци или т.н. *ѿпракаѿшала, ѿпракаѿшалки, кречешала, кречешалки* за создавање необична бука. Во буг. се познати голем број зборообразувачки варијанти за именување на дреновата прачка со која василичарите буг. сурвакари удирале „за здравје“: *василичарка, сироваска, сурва, сурвакница, сурвачка, сурова, суровакарка, суровакница, суроваска, суровица, суровишњак* (Легурска, Китанова 2008: 55).

Мечкина ѿвојница е обичај што се изведува на Василица, според кој, и празникот е познат како *Васуљица-мечкина ѿвојница*. Се верува дека сварена пченка „бареница“ или каша од пченкарно брашно т.н. „попареница“ треба да се однесе на мечката зашто на овој ден се „омечуваат“ мечките, па луѓето им носат понада – домаќинката само го изнесува садот со храната надвор и по извесно време се враќа во куќата со објаснување до децата дека мечката каснала малку и останатата бареница треба да ја изедат (Малинов 2006: 113).

Мошне распространето е обредното „шибање“ за плодност, сила и здравје се практикува на Божик, на Василица и тоа со прачка од *орен, слива, леска, врба*. На пр. на Коледе ги шибале децата, постарите и болните, на Младенци меѓусебно се шибале младите или родителите си ги шибале децата, а се шибал и добитокот при што било важно прачката со која се врши *шибањето* да биде цврста, млада и зелена (Стојковска 2004: 252). Според обичајот, децата василичари носеле дренови или сливови прачки со кои ги удирале луѓето, особено старите и болните лица, што значи и тие да се сурови (здрави) како прачката, а тоа се правело и со домашните животни особено со коњите, воловите и овците поради што домаќинот василичарите ги одведувал во шталата.

Водици *Боѓојавление* (19 јануари), срп. *Боѓојављење, буг. Боѓоявление, Водици, Водокрсьи* е голем празник во чест на крштевањето на Исус Христос од Св. Јован Крстител во реката Јордан и е поврзан со верувањето дека на овој ден водите стануваат лековити, односно е во знакот на т. н. *боѓојавленска, ѿеана, свештена вода*, срп. *боѓојављенска водица*, што се носи од црква и се чува за лек. Во македонската традиција *Водици* се празнува два дена – првиот ден освен Богојавление и Водици се вика и *Војордање* и *Машки Водици*, а вториот ден Собор на св. Јован Крстител се вика и *Женски Водици*; познат бил обичајот *каиење на младоженциѿе* – првиот ден на Вардар ги капеле зетовците и

машките деца првенци, а вториот ден невестите и женските деца првенци (Скопје).

Св. Трифун е заштитникот на лозјата и се празнува со утринско одење в црква каде што свештеникот светел вода, а луѓето земале во шишиња и ги прскале лозјата, па обредно ги закројувале. Св. Трифун го викале „*Три(ф)ун љијаница*“ (Струга). Во срп. *Свeйџи Тривун зарезач*, во бугарската култура е познат како *Трифун Зарезан, Трифун Пияница, Трифун Пяница, Трифоновден, Трифонџиџе, Трифун Чийија, Зарезан, Зарезановден, Зъризам, Свeйџи венџи* (Барболова и др. 2018: 430).

Прочка е празникот спроти почетокот на велигденските пости, на кој, помладите бараат прошка од постарите.

Една седмица пред Прочка е Задушница, а денот пред Прочка е познат и под името *Сиромашка сабоџа, Сироџа сабоџа, Умрело деџе за баница/баничка* или *Деџе за кора* поврзан со легендата за сиромашното дете кое гледајќи како богатите секој ден носат на фурна сукани јадења побарало мајка му да му меси баница, но таа немала брашно, па го лажела дека следниот ден ќе му меси, а детето чекајќи и плачејќи умрело, па за спомен на тоа дете на тој ден останало да се меси баничка, зелник и да се раздава на мали деца (Китевски 1996: 229).

Амкање со јајце, срп. *клоцање, ламкање*, буг. *ацкане* е обичај што се изведува на Прочка – едно варено јајце се прободува со игла, потоа низ него се провира конец, кој се врзува за фурката, за таванот или за синџирот од огништето и сите членови на семејството, амкаат, обидувајќи се да го лапнат јајцето без притоа да се послужат со рацете.

Со Прочка се поврзуваат и големите обредни огнови што се палат вечерта на овој празник (Штип, Радовиш и др.); во Гевгелиско и на некои други места овој оган се викал *Голема Ора-коџа*, за разлика од *Малаџа Ора-коџа*, оганот што се палел една недела порано – овие огнови децата ги прескокнуваат со верување дека ќе се ослободат од злите сили. Овој оган се вика и *Гаро* (Разлошко) и по запалувањето на огнот, вечерта девојките играле оро без песни, а момчињата го прескокнувале огнот, играле и пукале од пиштоли. Повозрасните момчиња фрлале *самосџрели* кон куќите на девојките што ги сакале⁵. Во буг. се употребуваат различни називи за големиот обреден оган запален надвор од селото или на крстопат, на пр. *бубуџал, џаро, ерле, заџовезнишки оџан, кладни, кујни, курници, ламбадия, лајџроа, мешници, орада, орла, орџа-коџаџа, џроцаџе, сџреловиџе, џџрџорница, урбалки* (Барболова и др. 2018: 278–279).

Понеделникот по Прочка се вика *Чисџ Понеделник*, срп. *Чисџи џонедеџак*, буг. *Чисџи џонеделник, Арајски ден, Веси куче, Куковден*,

⁵ Во Зборникот на браќата Миладиновци се наведува дека во Струга се изведувал обичајот наречен *Лајрди*. Т.н. *лајрдарски оџнови* вечерта на Поклади – децата играат околу црквата со лапрди, односно „драгови“, не толку долги, на врвот расцепени и во цепот сврзани со сено, а во сеното се ставало јаглен и се вртела лапрдата, на десно, на лево, дури да се запали сеното и да изгасне, а потоа се оставале драговите в црква (Струшко).

Бесен/Бесни ѝонеделник, Вранин ѝонеделник, Захлуѝаѝ ѝонеделник, Кукеровден, Куковден, Кучи ѝонеделник, Кѝси ѝонеделник, Песи ѝонеделник, Похлуѝаѝ ѝонеделник, Роѝач, Роѝач ѝонеделник, Сѝрцовден (Барболова и др. 2018: 472), започнуваат долгите Велигденски пости. На Чист понеделник започнуваат долгите велигденски пости, се чисти куќата и се мијат садовите за храна за да се измијат и испоснат од мрсното.

Тодорова сабота, *Тодорица* е празник без постојан датум, се паѓа првата сабота по Прочка, срп. *Теодорова субоѝа, Коњска слава, Коњски велиѝден, буг. Тодоровден, Тодорова сѝбоѝа, Тудорица, Суха Тудуровчица, Сухоѝо Тодорче, Глухоѝо Тодорче, Лудоѝо Тодорче, Черна Тудорица, Конска Тодорица, Конска Тодоровница, Конски Великден, Марѝина сѝбоѝа* (Барболова и др. 2018: 419). Се изведувале повеќе обичаи, особено вечерта спроти празникот – во црквата се носи т.н. *Тодорички леб*, а се носеле колаци „за воловско здравје“.

Обредите што се изведуваат на празникот ЛЕТНИК, почетокот на пролетта, *Првиоѝ ден марѝов* (1 март), срп. *Марѝин дан, Баба Марѝа* можат да се поделат во неколку групи: *берење билки, нишање на нишалки, месење леб* и обреди што се проследени со магиски елементи. На *берење билки* „одење по билки“ – оделе и девојчиња и момчиња, береле гранчиња од дрен и леска. Меѓу позначајните обичаи поврзани со овој ден е правењето, односно *киѝењеѝо со марѝинки, молњаѝи (млњаѝи), буг. марѝениѝи*. Тие се прават од бел и црвен конец и се ставаат околу вратот, на рацете или на нозете, за добро здравје и среќа.

Благовец, *Блаѝовесѝ, Блаѝовешѝение* (7 април), срп. *Блаѝовесѝи, буг. Блаѝовещение, Блаѝовесѝ, Благовец* е празник на кој се чествува благата вест дека Св. Дева Марија била определена од Бога, да го роди Исус. Не се работи, а некои дури го сметаат за голем празник како Велигден па се вели: „Благовец, прв ден Велигден“. На овој ден се подготвува благ колач, со цел таа што го прави (најчесто помлада девојка) да биде „блага“, добра, да има среќа во животот и љубовта. Според народните верувања, овој ден е благ, па и раната не боли и затоа на малите деца им ги дупнуваат ушите за обетки.

Велигден срп. *Великден, Ускрс, Васкрс*⁶ е најголем христијански празник, ден на Христовото воскресение, на кој му претходат *велиѝденскиѝе* или *Велики ѝосѝи*, срп. *Велики ѝосѝ, часни ѝосѝ*. Обичајот за *вайсување јајца* (со црвена боја) има значајно место и во велигденските и во ѝурѝовденските празнувања; домаќинката ги вапсува јајцата пред да изгрее сонцето и тоа најпрвин три јајца, а потоа и другите; првото јајце било наменето за Господа и се вика *Госѝодово јајце*, второто за домаќинот – главата на семејството, а третото за стоката; јајцето *ѝрвак* (се верува дека има магиска моќ) се нарекува *божјарче, ѝосѝодово јајце, ѝрвак, ѝрваче, ѝророк*, како и: *чувар, чуваркуќа, сѝражар* зашто се верувало дека го штити домот и семејството од болести и од зло, во срп. *чувадар, сѝражар, чувар, чуваркуќа, крсѝаиш, сѝраишник, измамак*.

Менување велиѝденски јајца е обичај што се изведувал во Дебарско на

⁶ *Први Васкрс* се нарекува првиот ден, понеделникот по Велигден, *Друѝи Васкрс* вторникот по Велигден.

вториот ден Велигден – в црква се среќавале мајките на свршеникот и свршеницата и пред олтарот менувале јајца, а мајката на девојката секогаш давала две јајца повеќе од бројот на примените јајца, зашто според нивните сфаќања, во куќата на момчето идната година ќе бидат двајца членови повеќе. Се изведувал и обичајот *одење со јајца* – кај млади невести и свршени девојки, а „со јајца“ оделе жени „јајчарки“.

Има многу сличности во македонските, српските и бугарските велигденски обичаи и верувања: наутро сите требало да се измијат со вода во која преку ноќ имало дрен, здравец, босилек и црвено јајце „за здравје“, а децата треба да се поминат со црвено јајце по образите; за овој празник секој член на семејството требало да добие нова облека и обувки за в црква; се верува дека од Велигден до Томина недела вратите на рајот се отворени и душите на сите починати во тие денови „одат право во рајот“.

Ѓурѓовден срп. *Ђурђевдан*, буг. *Св. Георѓи*, *Црвен Ѓурѓовден* е празник со кој започнува летната половина од годината што трае до Митровден (сп.: „Дојде ли Ѓурѓовден, чекај си Митровден“), се поврзува со *главувањеишо* овчари, козари, говедари, момоци итн.,

Утрото на *Ѓурѓовден* (6 мај) се вршело *првоишо* молзење срп. *премуз*, а за таа намена се користи *буле*, лебот во форма на прстен преку кој се молзе.

Меѓу *ѓурѓовденските* обичаи се вбројуваат *собирањеишо* билки, *нишење* на *нишалка*, *кишење* со *зеленило* и *лејење* со *лејлива шрева* (лепешка) за да се лепат момите и момчињата. Со ова празнување се поврзани т.н. *билјарски љесни*, а берењето билки е поврзано со обичајот *зайоинување*, како и со обичајот *крмење на сѝокашѝа*. Во српската народна традиција *брање биља* е обичај што се изведува во точно одредени денови (на пр. *Биљани љеѝак*, *Ђурђевдан*, спроти *Ивањдан*). Тогаш, според верувањето, билките поседуваат најсилно лековито дејство или натприродна моќ.

При *ѓурѓовденското нишање* на „*јажени лулки*“ девојките ја опашувале половината со тревата *зеленика* за да бидат млади како тревата. Познато е *кишењеишо* на куките со *врбови жранчиња*; *удирањеишо*, *шибањеишо* на *децаѝа* со *врбови жранчиња* за да бидат здрави и силни, како и на стоката за да се плоди; *виѝкањеишо* на *девојкиѝе* со *врбови жранки* околу половината за да бидат стројни како врба.

Обичај на **Еремија** е *бркањеишо* на *ѝоѓаниѝиѝијаѝа*, тропане со маша, чадење и сл. со магиско-заштитна функција од змии, гуштери; се кршат стомни, црепови, се чука околу куќата, по дупките и се кажуваат некои стихови: „Бегајте змии оти иде Еремија“, „Бегајте змии, смокови, еве го Еремија“ (и срп. „Јеремија у поле, змије у горе“ и сл.); жените не шијат, не крпат, не сечат и не ги мерат работите по должина за да не среќаваат змии (Гевгелиско); жените правеле и печеле црепни (во кои се пече леб) што се поврзува и со верувањата дека змијата настанала од парчињата земја што ги отсекол Господ; Св. Еремија се празнува, „се држи“ и како празник „за од волци“.

Празникот **Духови**, *Духовден* срп. *Духовдан*, *Духови*, *Светѝи дуси*, буг. *Духовден*, *Светѝи Дух* се смета за голем, подвижен празник кој е поврзан со

Велигден и паѓа на педесеттиот ден од него; се празнува три дена, не се работи, се оди во црква, се изведуваат повеќе обичаи. Обично се поврзува со душите на умрените – се верува дека од Велигден до Духовден душите на умрените се слободни. На Духовден се раздава „за душа“, се посетуваат гробовите на покојните роднини и се палат свеќи за покој на нивната душа; се носат посни *раздавки*, се носи и пченица и вино, а в недела, пак, по полноќ, на гробишта се носат млади гранки од оревово дрво, со кои се поминува целото гробно место.

Вршолом, *Врши-уורי*, *Вршил-ломи* се празнува на 24 јуни, кога сонцето се врти кон зима; во некои краишта се смета за тежок празник и не се работи „за од оган и град“ (Гевгелиско); на овој ден не се работело на полето, жените не си ги миеле главите за да не станат „вртоглави“, т.е. да не страдаат од главоболка и вртоглавица.

Иванден, *Јановден*, *Св. Јован Билјобер*, *Луг Иванден*, *Св. Јован Луг*, *Лейни Св. Јован* зашто се паѓа сред лето, сред жетва (7 јули) празник поврзан со многу обичаи и верувања во врска со билките. На овој ден не се работело в поле, бидејќи светецот ќе се налутел, како луд ќе почнел да дува силен ветер и ќе ја уништел летнината, го нарекуваат „луд св. Јован“ (Кратовско). Девојките и жените спроти празникот Иванден или на денот на празникот береле *Иванско цвеќе* срп. *Ивањско цвеће*, *иванова трава*, *џосино цвеће*, *џосин ѝросишрач*, буг. *Ењовденски билки*, *Ењовска кијка* (Барболова и др. 2018: 102) и со него правеле венци што ги оставале на куќите, дворовите, а вплетувале и лук кој се сметал за лековит; низ венецот од иванското цвеќе се провлекувале „болните“ деца кои не напредуваат, за да растат.

Според народните верувања за време на Горешниците (28–30 јули), изворската, минералната вода е најлековита и тој што ќе се искапе во топла вода ќе биде здрав во текот на целата година. Третиот ден, Св. Марина (30 јули), кај народот е попозната како *Оџена Марија* срп. *Оџена Марија*, буг. *Марина Оџена*, *Ојалена Марија*, за која се верува дека пали и казнува со оган. Според бугарското народно веровање, на Огнена Марија оган се спушта од небото, па се изведува ритуалот вадење жив оган срп. „вађење живе ватре“ – на средсело се палел нов оган срп. „нова, жива, Божја ватра“, од страна на двајца мажи, во одделни региони, близнаци или роднини со исто име и најчесто со триење суви парчиња дрво, зашто се верувало дека вака добиениот оган има магиска моќ.

На **Петровден** (12 јули) иделе печалбарите и тогаш се правеле и свадбите (Галичник) па се вели „Каде и да си за Петровден дома да си“. **Павловден** (13 јули) во македонската обредна практика жените го „држат“ како празник повеќе од Петровден; на овој ден не се работи „за од град“ (Гевгелиско); „за од пајаци“ (Кумановско), за да не го каснат некого при полските работи (жнеене, собирање положии, врзување снопе и сл.). Се верува дека човекот кој е каснат од пајак на овој ден, тешко ќе оздрави.

Макавен (14 август) *Св. седум маченици Макавеи(ски)* е празник посветен на седумте браќа Макавеи, но и наредните единаесет дена според кои се прогнозираше времето за цела година и се планирале поважните работи; во некои места се смета дека овие празнични денови се шест, во

други дванаесет и според тоа се прогнозира какво ќе биде времето за следните шест месеци (октомври до март) или за целата година со тоа што на еден ден му одговарал еден месец.

Со **Преображение** се поврзува верувањето дека ноќта спроти празникот, во глуво доба, небото се отворало и било светло како оган и во тој момент Бог им ги исполнува желбите на луѓето; празникот се поврзува со зајадување на грозјето; И во бугарската култура се поврзува со зајадувањето на првото грозје и раздавањето грозје за починатите, но и со почетокот на есенската сеидба.

Со **Митровден** (8 ноември) започнува зимската, завршува летната половина од годината која се делела на два периода „ѓурѓовденски“ (летен) и „митровденски“ (зимен); се вели дека со Митровден започнува зимата (па според тоа е и поговорката: „Дојде ли Митровден, чекај си Ѓурѓовден“); Многу семејства „го имаат“ за „домашен светец“ го почитуваат како заштитник, домашен празник (слава, служба или ден).

Следниот ден по Митровден е *Св. Несџор* (9 ноември), па се нарекува и *Миџровденска ѓаџерица*; познат е и како: *Глушчов ѓразник*, *Глушчовден*, *Миџаци*, буг. *Глушчови дни*, *Миџи ѓразници*; не се работи за глумците да не го јадат житото и брашното (Кумановско); да не ги гризаат алиштата во ковчезите (Битолско).

Св. Архангел (21 ноември) еден од поголемите есенски празници; се празнува со домашни служби и имендени; се верува дека тој со меч им ги зема душите на луѓето, поради што е наречен *Ар(х)анѓел душевадник*. И во бугарската традиција се среќаваат називите: *Аранѓел душовадник*, *Михаил Вадиушник*.

На **Св. Варвара** (17 декември) постои верување дека денот и ноќта се „заваруваат“, денот почнува да се зголемува за сметка на ноќта; се варело пченка и пченица (мешан берикет) и сите од куќата каснувале утрото пред да одат на работа за да тера берикетот (Кумановско). И во бугарската култура буг. *Св. Варвара*, *Варварица*, *Женска коледа* е проследен со многу обичаи, на пр. Св. Варвара се смета за заштитничка на децата од болеста „шарка“, се варело „варвара“ засладено со мед и се раздавало на деца.

Св. Никола (19 декември) зимски, *рибен Св. Никола*, буг. *Св. Никола*, *Мокри свеџи Никола*, *Рибен свеџи Никола* е еден од најголемите зимни празници со семеен карактер, се приготвува *рибник*, на трпезата се ставаат посни јадења, обреден леб: *ѓпараклис*, *служба*, *боѓов*, *колак*, *Николов леб* и од *рибникот* и *лебот* се раздава секој да касне. Во бугарската традиција се подготвува *рибник* и се раздава, а во врска со тоа се и последните три споменати називи, а обреден леб за Св. Никола се нарекува буг. *николски хляб*, *николски кравай*, *никулска ѓиџа*, *никулски колак*, *никулденски колак*, *никулденски кравай*, *свеџи Никола*, *свеџец*, *целеник*, *черковник* (Барболова и др. 2018: 256–258).

Празнувањето на деновите поврзани со црковниот календар, потврдуваат дека христијанството оставило силен белег врз народната религија на Македонците, Србите и Бугарите. Македонскиот, бугарскиот и српскиот народ настојувале да ги зачуваат традиционалните вредности поврзани со

неподвижните и подвижните празници од четирите циклуси, *йролейниоѝ* (Тодорова сабота, Летник, Благовештение, Цветници, Лазарева сабота, Велигден, Ѓурѓовден, Еремија), *лейниоѝ* (Иванден, Петровден, Павловден, Макавеи, Преображение, Голема Богородица), *есенскиоѝ* (Крстовден, Петковден, Митровден, Св. Архангел) и *зимскиоѝ циклус* (Св. Игнат, Бадник, Божик, Василица, Водици, Св. Трифун). И кај обредите и обичаите содржани во празнувањето, како и во верувањата, магиските постапки и сл. има големи сличности, што се согледуваат и преку богатата народна терминологија.

ЛИТЕРАТУРА

- Барболова Зоя, Симеонова Маргарита, Мария Китанова, Неда Мутафчиева, Палмира Легурска (2018) *Речник на народната духовна култура на българиите*, М. Китанова (отг. ред.), БАН Институт за български език, Наука и изкуство, Софија.
- Дяков, Т. (1993) *Народниот календар (празници и вјарвања на българиите)*, Софија.
- Ивановић-Баришић, Милина (2007) *Календарски празници и обичаји у йодавалским селима*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања 59, Београд.
- Караџоски, Владимир (2009) *Аџарнајѝа маџија и нејзиноѝо влијание врз йтрадиционалнајѝа кулѝура на селскоѝо население во Македонија*, Ацко 06, 2009.
- Китанова, Мария (2010) *Етнолингвистички етјуди*, Знак ‘94, Велико Търново.
- Китевски, Марко (2013) *Македонски народни празници и празнични обичаи*, Камелеон, Скопје.
- Ковачева Лидија, Боцева Лутеција (2014) *Речник на македонскиѝе народни празници, обичаи и верувања*, Центар за културно и духовно наследство, Скопје.
- Крстева, Ангелина (1996) *Празнична и обредна храна, Ейнолоџија на Македонциѝе*, МАНУ, Скопје.
- Легурска Палмира, Китанова Мария (2008) *Тематичен речник на термините на народниот календар*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, Софија.
- Макаријоска, Лилјана (2016) *Речник на македонската йтрадиционална кулѝура*, Скопје.
- Малинов, Зоранчо (2006) *Традицискиоѝ народен календар на Шойско-бреѓалничкатајѝа ейноџрафска целина*, Посебни изданија, кн. 68, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.
- Малинов, Зоранчо (2006) „Макавеи“, *Сѝекшар*, год. 24, бр. 48, Скопје, 145–156.
- Малинов, Зоранчо (2013) „Календарската обредност во македонско-бугарското пограничје – компаративни истражувања“, *Славишки зборник*, бр. 2, „Градски музеј“, Општина Крива Паланка, Крива Паланка, 126–147.
- Петреска, Весна (1998) *Пролейниѝе обичаи, обреди и верувања кај Мијаѝиѝе*,

- Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Плотникова, А. А. (2004) *Етнолингвистическая география Южной Славии*, Москва.
- Радовановић, Драгана (2018) „Из лексике Божићних обичаја у Сиринићу“, *Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија*, САНУ, Одељење језика и књижевности, МАНУ Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“, том 1, Београд 2018, 59–68.
- Ристески, Љ. (1999) *Посмртниот обреден комплекс во традициската култура на Мариово*, Прилеп.
- Ристески, С. Љупчо. (2005) *Категоризација простор и време во народната култура на Македонија*, Матица македонска, Скопје.
- Светиева, Анета (1990) „Ѓурѓовденските обредни лебови во Македонија и нивната функција во обичаите и верувањата“, *Македонски фолклор*, год. XXIII, бр. 46, Скопје, 13–25
- Симитчиев, Коле (1973) „Ѓурѓовденските народни песни и обичаи кај Македонците, Србите и Бугарите“, *Македонски фолклор*, год. 6, бр. 12, Скопје.
- Стојковска, Гордана (2004) *Речник на јужнословенската митологија*, Скопје: Издавачки центар Три.
- Трпески, Даворин (2015) *Годишни обичаи кај Македонците*. Живот според народниот календар, Младинска книга, Скопје, 428.
- Христов, Петко (2004) *Опшности и празници, Служби, слави, събори и курбани в южнославянското село през първата половина на XX век*, София.
- Појмовник српске културе <http://etno-institut.co.rs/cir/pojmovnik>
- СМ – 2002: *Славянская мифология, энциклопедический словарь*, ред. С. М. Толстая, Т. А. Агапкина, О. В. Белова, Л. В. Виноградова, В. Я. Петрухина, Москва, <http://www.antmir.ru>.
- СД – 1995–2012: *Славянские древности, Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого*, том 1–5, Москва.
- СМ – 2001: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. ред. С. М. Толстој, Љ. Раденковић, Београд.
- ТРМЈ 2003–2014: *Толковен речник на македонскиот јазик*, ред. Конески К., Цветковски Ж., Велковска С., том. I–VI, Скопје.

Борче АРСОВ, Каџарина ЃУРЧЕВСКА-АТАНАСОВСКА

СЕГАШНИОТ ПАРТИЦИП СО ПРИЛОШКА ФУНКЦИЈА ВО АНГЛИСКИОТ И НЕГОВИТЕ КОРЕЛАТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Сегашниот партицип (*ing-participle*) во англискиот јазик има широк спектар на функции, при што, една од најчестите е прилошката. Еквивалент на овој партицип од англискиот е некогашниот активен партицип на презентот во нашиот стар јазик, кој во современите граматики на македонскиот јазик е познат како *злаголски прилог* (-јќи). Целта на овој труд е да се наведе поголем број од употребите на сегашниот партицип во англискиот јазик со прилошка функција и да се даде преглед на соодветните преводни еквиваленти на македонски јазик. Притоа, тргнувајќи од англискиот јазик, се води сметка за тоа дали при преведувањето на македонски, покрај семантичкото соодветство, постои и формално.

Клучни зборови: сегашен партицип, глаголски прилог, прилошка функција, англиски јазик, македонски јазик.

1. Вовед

Според традиционалните граматики, партиципот е глаголска форма со придавска функција. Во англискиот јазик, кој има релативно скромна глаголска парадигма, сегашниот партицип (*the present participle*) се јавува како една од шесте глаголски форми со флексија¹. Се образува со додавање на флексијата *-ing* на основата на глаголот (на пр., *walk – walking*). По форма е ист со глаголската именка (*gerund*), но функционално е различен², па оттука ваквата форма се среќава и под терминот *the gerund-participle* (Huddleston, Pullum 2005: 32). Сегашниот партицип е нефинитна форма (немаркирана за лице и број), која може да се јави во активна и во пасивна форма и означува дејство што, најчесто, се одвива истовремено со дејството означено со главниот глагол (*main verb*) (Janeva-Mihajlovska 2009: 90).

Партиципите, како нефинитни форми, образуваат нефинитни дел-реченици зависни од главната реченица (*non-finite dependent clauses*). По форма се компактни и се помалку експлицитни од финитните, со оглед на тоа дека не се маркирани за време или за модалност. Најчесто имаат имплицитен субјект диктиран од главната реченица и најчесто се јавуваат без субординатор (Biber, Conrad, Leech 2000: 259). Сегашниот партицип, во форма на нефинитна дел-

¹ За подетални информации во врска со другите форми на глаголската парадигма во англискиот јазик, в. Huddleston, Pullum 2005: 32).

² Додека паритципот функционира како придавка, глаголската именка има именска функција.

реченица, има широка употреба и бележи долга листа на синтаксички функции³, од кои во фокусот на овој труд е прилошката (Huddleston, Pullum 2005: 207). Во вакви случаи, партиципната синтаксичка конструкција⁴ врши функција на прилошка определба на прирокот и најчесто е без експлицитно изразен подмет⁵, кој во најголем број случаи е ист со оној од предикатската реченица (ibid).

Ваквата функција на партиципната синтаксичка конструкција подетално ја елаборира Аљовиќ (Aljović 2017: 34). Според неа, типичните прилошки значења што ги изразуваат нефинитните дел-реченици со сегашен партицип се: време, начин, причина, услов, цел, средство и последица (резултат), иако понекогаш една партиципна синтаксичка конструкција може да носи и повеќе од едно од овие значења.

Нефинитните дел-реченици со сегашен партицип најчесто се јавуваат во иницијална позиција, а оние што означуваат последица (резултат), се јавуваат исклучиво во финална позиција (на пр., *She fell down the staircase, breaking her left arm.*)

Историски гледано, глаголскиот систем на македонскиот јазик во стариот период познавал многу повеќе именски форми од денес. Меѓу нив се петте партиципи, и тоа: активен и пасивен партицип на презентот, прв и втор активен партицип на претеритот и пасивен партицип на претеритот. Активниот партицип на презентот рано се загубил во македонскиот јазик и се свел на прилошка форма, а тоа е глаголскиот прилог (Конески 1986: 181). Глаголскиот прилог во современиот македонски јазик се образува од несвршени глаголи со наставката *-јќи*, која со општиот дел на глаголот се поврзува со основен вокал *а* кај глаголите од *а*-група (*вика – викајќи*), а со основен вокал *е* кај глаголите од другите две групи (*носи – носејќи*, *бере – берејќи*) (Конески 1999: 174).

Глаголскиот прилог обично покажува дејство што се врши едновременно со дејството изразено од личната глаголска форма во реченицата и, обично, и двете дејства се сврзуваат со еден подмет (Конески 1966: 282). Иако ваквата употреба на глаголскиот прилог во македонскиот јазик е најобична, сепак постојат и исклучоци⁶.

Со оглед на тоа што глаголскиот прилог во македонскиот јазик е континуант на некогашниот активен партицип на презентот во нашиот стар јазик, го разгледуваме споредбено со сегашниот партицип во англискиот јазик.

³ За подетални информации околу другите функции на нефинитните дел-реченици со сегашен партицип в. Biber, Conrad, Leech 2000: 259–260; Aljović 2017: 12)

⁴ Терминот *партиципна синтаксичка конструкција*, за целите на овој труд, го користиме како еквивалент на англиското *participle clause*. Всушност, тргнуваме од терминологијата во македонскиот јазик што ја користи К. Конески (Конески 1999), односно *глаголскоприлошка синтаксичка конструкција*.

⁵ Поретко, нефинитните дел-реченици со сегашен партицип употребени со прилошка функција може да содржат и експлицитно реализиран подмет различен од оној во предикатската реченица, па дури и субординатор (Aljović 2017: 34), но таквите случаи не се предмет на анализа во овој труд.

⁶ За повеќе, в. Конески 1966: 282–283.

Целта на овој труд е да се наведе поголем број од употребите на сегашниот партицип во англискиот јазик со прилошка функција и да се даде преглед на соодветните преводни еквиваленти на македонски јазик.

2. Методологија

Имајќи ја предвид целта на овој труд, за потребите на истражувањето беше спроведена анкета. Таа опфаќаше 33 реченици на англиски јазик што содржат партиципни синтаксички конструкции со сегашен партицип во функција на различни прилошки определби (време, начин, причина, последица/резултат, услов). Од вкупниот број реченици во анализата беа вклучени само најрепрезентативните примери. Анкетата беше спроведена меѓу 22 студенти од прва година на Катедрата за преведување и толкување на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, на кои англискиот јазик им е прв странски јазик во студиската програма. Нивото на владеење на англискиот јазик кај студентите – испитаници беше Б2 според Заедничката европска референтна рамка за јазиците. Од испитаниците се очекуваше да дадат преводни решенија на македонски јазик. Целта на анкетата беше да послужи во изработката на овој труд, водејќи сметка за формите за кои испитаниците се одлучиле да ги искористат како преводни корелати на сегашниот партицип од англискиот јазик.

Пред да ги сумираме резултатите од анкетата, понудивме неколку наши преводни решенија, за кои сметавме дека се најсоодветни, а потоа, при анализата на резултатите од анкетата водевме сметка колкумина од испитаниците за кое решение се одлучија. Нагласуваме дека, покрај понудените решенија од авторите, за некои од примерите испитаниците понудија и поинакви успешни преводни решенија, кои ги наведуваме во анализата.

При анализата на преводните решенија на македонски, за секој од примерите, каде што е можно, секогаш како прв го наведуваме оној со глаголски прилог, како најчест еквивалент на сегашниот партицип во англискиот јазик, а потоа ги коментираме и другите решенија што посотојат како соодветници во македонскиот јазик.

Резултатите од анкетата ни помогнаа да дадеме детален преглед на соодветните преводни еквиваленти на сегашниот партицип од англискиот јазик на македонски, а, исто така, и да формулираме заклучоци во однос на тоа дали при преведувањето на македонски, покрај семантичкото соодветство, постои и формално.

3. Резултати од анализата

Во овој дел од трудот ги наведуваме сознанијата и резултатите добиени од анализата на анкетата објаснета погоре.

а) Во реченицата *Walking down the road, they talked about their children* партиципната синтаксичка конструкција има функција на зависна временска дел-реченица. Двете дејства (она од партиципната синтаксичка конструкција и она изразено со глаголот-предикат) се врзуваат за ист вршител (Biber, Conrad,

Leech 2000: 377). Конкретно, во овој случај, станува збор за две дејства што се одвиваат истовремено (Janeva-Mihajlovska 2009: 93. Наведуваме три преводни решенија:

1. *Одејќи* по патот, зборуваа за своите деца.

Со оглед на тоа што ваквата употреба на глаголскиот прилог во македонскиот целосно со поклопува со употребата на сегашниот партицип во англискиот јазик, ова е и првото и најкористеното решение за пренесување на ваквото значење на македонски јазик. Токму овој заклучок се потврдува и со анкетата, според која за ова решение се одлучија 18 од 22 испитаници.

2. *Додека одеа* по патот зборуваа за своите деца.

Земајќи предвид дека станува збор за еквивалент на зависна временска дел-реченица, логично е едно од преводните решенија да биде токму со ваква реченица и на македонски јазик, и тоа со сврзникот *додека*, што ја означува истовременоста на двете дејства. Сепак, треба да се спомене дека ваквото значење може да биде претставено на истиот начин и на англиски јазик, односно, најчесто, со сврзникот *while*. За овој превод се одлучија 4 испитаници.

3. *Одеа* по патот *и* зборуваа за своите деца.

Кога станува збор за две дејства што се одвиваат истовремено, тие можат да бидат претставени и во една составна независносложена реченица, најчесто со сврзникот *и*. Исто како погоре, ваквото значење може да биде претставено на истиот начин и на англиски јазик, односно со сврзникот *and*. Анкетата покажа дека ниту еден од испитаниците не се одлучи за ова решение.

Според резултатите од анкетата, за пренесување на сегашниот партицип употребен со временско значење, во македонскиот јазик се претпочита глаголскиот прилог. Значително помалку, се користи преводот со зависна временска дел-реченица воведена со сврзникот *додека*. Одовде може да се заклучи дека, во овој контекст, постои целосно поклопување меѓу сегашниот партицип во англискиот и глаголскиот прилог во македонскиот јазик.

б) Покрај означувањето на дејство што се одвива истовремено со дејството изразено со глаголот-предикат, сегашниот партицип во англискиот јазик може, поретко, да означува и дејство на претходување, при што дејствата се одвиваат непосредно едноподруго, без поголем временски интервал меѓу нив (Janeva-Mihajlovska 2009: 93). Го наведуваме примерот *Taking off his shoes, John entered the crowded room*. Слично како и во англискиот јазик, ваква функција може да има и глаголскиот прилог во македонскиот јазик, при што се претполага извршеност на дејството што му претходува на она изразено со предикатот (Конески 1999: 176). Преводните решенија дадени од наша страна се следниве:

1. *Собувајќи* ги чевлите, Џон влезе во преполната соба.

Иако глаголскиот прилог во македонскиот јазик, теоретски, му одговара на сегашниот партицип од англискиот јазик во ваков контекст, сепак, сметаеме дека вака преведената реченица доволно јасно не ја нагласува последователноста на дејствата, односно со глаголскиот прилог не се истакнува целосно претходувањето. Може да се каже дека слична или иста е состојбата со

употребата на сегашниот партицип во англискиот јазик во ваков контекст. Оваа проблематика не е главен предмет на нашата анализа.

Оваа „делумна двосмисленост“ на преводот со глаголскоприлошка синтаксичка конструкција се потврдува и со резултатите од анкетата, па за овој превод се одлучија само четворица од испитаниците.

1. *Ой* како ги собу чевлите, Џон влезе во преполната соба.

Се чини дека се претпочита преводот со временска дел-реченица, која содржи сврзник што семантички ги поставува двете дејства на временската оска, односно јасно го покажува претходувањето на дејството во дел-реченицата. Резултатите од анкетата покажуваат дека најголемиот број испитаници (12) се одлучи токму за ова преводно решение.

Еден од испитаниците понуди превод со сврзникот *прег да*, со што, исто како и во претходниот случај, јасно се покажува претходувањето: *Прег да влезе во йрејолнаџа соба, Џон ги соблече чевлиџе*.

1. Џон ги собу чевлите *и* влезе во преполната соба.

Тргувајќи од можноста на независносложените составни реченици со сврзникот *и* да означуваат последователен однос, т.е. дејствата во речениците да следуваат едно по друго (Минова-Ѓуркова 2000: 241), едно од преводните решенија е со ваква реченица. За него се одлучија четворица испитаници.

Еден од испитаниците не понуди превод.

За разлика од примерот а), каде што сегашниот партицип означува дејство што истовремено се врши со дејството изразено со предикатот и каде што се испостави дека најсоодветно преводно решение е она со глаголскиот прилог, во овој случај, каде што постои претходување на дејството, се претпочита преводот со временска дел-реченица, и тоа со сврзници што експлицитно укажуваат на временскиот однос на дејствата.

в) Меѓу прилошкоопределбените значења, сегашниот партицип во англискиот јазик може да се користи и за да го изрази начинот на кој се врши глаголското дејство изразено со глаголот-предикат. На пример: *Pam earns a living driving a taxi*. Ги наведуваме следните преводни решенија:

1. Пем заработува *возејќи* такси.

Глаголскиот прилог во македонскиот јазик во ваков контекст се интерпретира како начинска определба на предикатот. (Конески 1999: 184) Ова решение се јавува како најчесто меѓу испитаниците, односно за него се одлучија вкупно 17 испитаници.

2. Пем заработува *со возење* такси.

Како што нагласува и К. Конески (ibid.) ваквото значење во македонскиот јазик може да се предаде и со конструкцијата предлог *со* + глаголска именка, што се потврдува и со нашата анкета, во кој тројца од испитаниците се одлучија за вакво решение.

3. Пем заработува *со џоа шџо* вози такси.

Во продолжение, К. Конески (ibid.) зборува и за тоа дека глаголскоприлошката конструкција во ваков контекст може да го искажува фактот што го овозможува извршувањето на дејството што го именува

глаголот-предикат, при што глаголскиот прилог се парафразира со сврзничкиот израз *со ѿоа шѿо*. За вакво решение се одлучи еден од испитаниците.

*Со цел да заработи пари, Пем вози такси.

Еден од испитаниците даде интересно решение, кое, иако може да се разгледува како несоодветно, сепак поттикнува на дискусија, поради фактот што ги сопоставува начинот и целта. Имено, испитаникот ја преформулирал реченицата, па од значенски аспект преводот може да се смета за неточен: партиципната синтаксичка конструкција ја воведува како главна реченица, при што предикатската реченица од оригиналот во преводот станува зависна дел-реченица. Со тоа се менува фокусот. Во овој правец, слично, аргументира и К. Конески (*ibid.*: 185), тврдејќи дека дејствата кај кои глаголскиот прилог се јавува како овозможувач на предикатското дејство, можат да се гледаат и од перспективата на овозможувачот. Во конкретниот случај овозможувач е *вози ѿакси*, а овозможеното е *зарабоѿи ѿари*. Според тоа, ако тргнеме од перспективата на овозможувачот, овозможеното дејство се претставува со глаголски прилог, и би имале: Пем вози такси, *на ѿој начин зарабоѿувајќи* за живот. Овие, пак, глаголскоприлошки синтаксички конструкции воведени со прилошкиот израз *на ѿој начин*, од истражувачите не се примаат еднозначно, односно кај нив некогаш може да се забележи значење на намерни реченици. Претпоставуваме дека зад изборот на испитаникот стои оваа логика.

Заклучуваме дека при преведувањето на сегашниот партицип од англискиот јазик со начинско прилошкоопределбено значење, во македонскиот јазик најчесто се користи глаголскиот прилог, односно може да зборуваме за речиси целосно формално поклопување меѓу двете форми во двата јазика.

г) Партиципната синтаксичка конструкција може да заменува и зависна условна дел-реченица, како што е во примерот *Practising yoga regularly, you can relieve stress*. Во случајов, партиципната синтаксичка конструкција го изразува условот под кој се остварува дејството изразено со глаголот-предикат. Како можни решенија ги наведуваме следниве:

1. Редовно *вежбајќи* јога, се ослободуваш/се ослободувате од стресот.

Иако глаголскиот прилог во македонскиот јазик поретко може да го означи условот од кој зависи реализацијата на предикатското дејство (Конески 1999: 193), сепак, следејќи ја нашата методологија за работа, најпрво го наведуваме овој превод и забележуваме дека тој е изборот на седуммина од испитаниците.

2. *Ако/доколку вежбааш/вежбаѿе* јога редовно, се ослободуваш/се ослободувате од стресот.

Со оглед на тоа што партиципната синтаксичка конструкција заменува зависна условна дел-реченица, следното преводно решение е токму со ваква реченица, употребувајќи ги сврзниците *ако* или *доколку*. Само двајца од испитаниците се одлучија за овој превод. Споменуваме дека истото значење и на англиски јазик може да се изрази со условна дел-реченица воведена со некој од сврзниците *if, as long as* и други.

3. Со редовно вежбање јога, се ослободуваш/се ослободувате од стресот.

Најголем дел од испитаниците (13) се одлучија сегашниот партицип од англискиот да го пренесат на македонски јазик со глаголска именка. Истакнуваме дека вака преведената реченица, има повеќе начинско отколку условно значење. За употребата на глаголската именка воведена со предлогот *со* зборува и Блаже Конески, и тоа токму како замена за глаголскиот прилог, при што се добива начинско значење (Конески 1966: 287). Меѓутоа, мора да се спомене дека и на англиски јазик, исто така, може да имаме слична реченица, односно реченица која вклучува предлог + герунд⁷: *By practising yoga regularly, you can relieve stress*. Може да се каже дека еквивалент на герундот во англискиот јазик е глаголската именка во македонскиот. Она што можеби влијаело врз големиот процент испитаници да се одлучат за овој превод е фактот дека во англискиот јазик сегашниот партицип и герундот имаат иста форма, а се разликуваат по нивната функција. Дополнително, овој случај ни покажува дека сегашниот партицип не секогаш има единствено и конкретно значење, туку дека може да изразува различни значенски нијанси во една иста реченица.

Анализата покажува дека, иако глаголскиот прилог се користи како преводно решение за пренесување на сегашниот партицип во рамките на партиципна конструкција со условно значење, во вакви случаи, се претпочита конструкција што вклучува предлог и глаголска именка. Дополнително, во вака поставената реченица на англиски јазик, партиципната синтаксичка конструкција, најверојатно, од испитаниците била разбрана како прилошка определба за начин. Истото е можно да се претпостави и во првото преводно решение на македонски јазик (со глаголски прилог). Со ова се потврдува и забелешката на К. Конески спомената погоре дека глаголскиот прилог може да воведува условно значење, но ваквата употреба е многу поограничена отколку, на пример, онаа со временско или со причинско значење.

д) Во реченицата *Not understanding Tom's question, I was unable to give him an answer*, партиципната синтаксичка конструкција има функција на зависна причинска дел-реченица, односно ја претставува причината за вршењето на дејството изразено со предикатот. Наведуваме четири преводни решенија:

1. *Не разбирајќи* го прашањето на Том, не можев да му одговорам.

Во македонскиот јазик глаголскиот прилог може да се употреби со значење на предикатска определба за причина (Конески 1999: 191). Оттаму, исто како и во другите примери, го наведуваме глаголскиот прилог како прво преводно решение. Сепак, анкетата покажува дека тоа не е и најчестиот превод на сегашниот партицип во англискиот јазик употребен со ова значење. Имено, само петмина се одлучија за него.

2. *Бидејќи/Затоа што* не го разбрав прашањето на Том, не можев да му одговорам.

⁷ За повеќе во врска со герундот во англискиот јазик, в., на пр., Huddleston, Pullum 2005: 32–33.

Многу почесто, при преведувањето на партиципната синтаксичка конструкција со ова значење од англиски на македонски јазик се користи зависна причинска дел-реченица, најчесто, воведена со сврзниците *бидејќи* и *затоа што*. Дванаестмина од испитаниците се одлучија за овој превод.

3. *Не го разбрав* прашањето *и/ѝа* не можев да му одговорам на Том.

Една од можностите е и преводот со составна независносложена реченица со сврзниците *и* или *ѝа*. Иако ваквите реченици формално се сместуваат во составните, сепак, семантички, тие искажуваат причинско-последичен однос помеѓу двете дејства (Минова-Ѓуркова 2000: 241). За ова решение се одлучија тројца испитаници.

Еден од испитаниците даде несоодветно решение.

ѓ) Освен што може да означува причина, сегашниот партицип во англискиот јазик може да ја означува и последицата (резултатот) од вршењето на дејството искажано со предикатот, на пр.: *He fell down the staircase, breaking his left arm*. Нагласуваме дека, иако, во принцип, партиципните синтаксички конструкции во англискиот јазик се јавуваат најчесто во иницијална позиција, оние што се јавуваат во функција на последична дел-реченица се наоѓаат исклучиво во финална позиција. (Aljović 2017: 35) Ги наведуваме следните преводи:

1. Падна по скалите, *кршејќи* си ја левата рака.

Во македонскиот јазик глаголскиот прилог (релативно поретко) изразува релација на следување. Логично, тој се поставува во постериорна позиција во однос на глаголот-предикат (Конески 1999: 177). Иако К. Конески тргнува од временското значење, сепак, меѓу примерите наведува и еден каде што јасно се гледа дека дејството што му следува на она изразено со предикатот истовремено е и негова последица (*Нитушто не разбираше, ѝа го џресна своенето на масата излежувајќи од училиштето како изулаван*). Во нашата анкета, за глаголскиот прилог како преводно решение се одлучија петмина испитаници.

2. Падна по скалите *и/ѝа* си ја скрши левата рака.

Како што стана збор погоре, причинско-последичниот однос помеѓу две дејства може да се изрази и со независносложени составни реченици со сврзниците *и* и *ѝа*. (Минова-Ѓуркова 2000: 241) За ова решение се одлучија седуммина испитаници, со што ова е и најчестото решение во анкетата.

*Паѓајќи по скалите, тој си ја скрши левата рака.

Дури петмина од испитаниците се одлучија за горниот превод, што само ни ја покажува тесната семантичка врска меѓу причината и последицата. Имено, испитаниците ја преформулирале реченицата, па од значенски аспект преводот може да се смета за неточен: предикатската реченица од оригиналот, во преводот станува глаголскоприлошка синтаксичка конструкција, а партиципната конструкција станува предикатска реченица. На тој начин, со глаголскиот прилог се воведува причината, а не последицата, како што е претставено со сегашниот партицип во оригиналната реченица.

*Кога падна по скалите, си ја скрши раката.

Слично како во претходното решение, двајца од испитаниците се одлучија за изразување на причинско-последичниот однос да искористат временска дел-реченица. Познато е дека различни типови сложени реченици можат да се употребат за изразување ист однос меѓу дејствата (Минова-Ѓуркова 2000: 238). Сепак, во горниов пример, повторно во фокусот на зависната дел-реченица е причината, а не последицата, како што е во оригиналната реченица.

Двајца од испитаниците не дадоа превод.

е) Реченицата *Climbing down the tree, one of the eggs broke.* е малку поспецифична од останатите анализирани досега. Најчесто, во англискиот јазик партиципната синтаксичка конструкција има имплициран подмет, кој се подразбира од контекстот и тој, во најголемиот број случаи, е ист со оној во предикатската реченица (Biber, Conrad, Leech 2002: 377). Ова важи за сите досега разгледани примери, но не и за последниов. Имено, се случува партиципната синтаксичка конструкција да има имплициран подмет што е различен од оној во предикатската реченица. Ваквата партиципна синтаксичка конструкција во англиските граматики се среќава под терминот *dangling participle*, а на македонски ја преведуваме со „висечка“ *партиципна конструкција*. Ова може да доведе до проблеми при разбирањето и затоа, ваквите реченици се карактеризираат како неправилни според многу граматики (ibid.) и се типични, пред сè, за неформалната комуникација (Aljović 2017: 25). Причината ваков пример да се најде и во нашата анкета е да се види како македонските (идни) преведувачи ги разбираат ваквите конструкции и дали прават грешки при преведувањето.

Споменуваме дека и во современиот македонски јазик важи правилото за идентичноста на субјектот во глаголскоприлошката синтаксичка конструкција и во предикатската реченица, но постојат ретки случаи во кои двата субјекта не се идентични, најчесто кога вршителот на дејството изразено со глаголскиот прилог, во реченицата со лична глаголска форма се јавува како објект (*Така, броејќи ги лицата како штогаш шемењата во редицијата на јесозлавецот, мозокој му го распара секавица*) (Конески 1999: 178).

Тргувајќи од правилото дека партиципната синтаксичка конструкција и предикатската реченица имаат ист подмет, реченицата *Climbing down the tree, one of the eggs broke.* може погрешно да биде протолкувана дека јајцата се симнувале по дрвото, што е апсурдно и нелогично.

1. *Слежувајќи* од дрвото, се скрши едно од јајцата.

Анкетата покажува дека најголем дел од испитаниците (16) по аналогија со останатите примери, го следат англискиот оригинал и предлагаат превод со глаголски прилог, без притоа да водат сметка за двосмисленоста на реченицата на англиски јазик и со тоа, двосмислено ја преведуваат и на македонски.

2. *Додека слежував/-ше/...* од дрвото, се скрши едно од јајцата.

Петмина од испитаниците, со цел да ја избегнат двосмисленоста, се одлучија за превод со личноглаголска форма што претставува појасно преводно решение. Без поширок контекст, не може да се знае лицето и бројот на подметот во партиципната синтаксичка конструкција, така што тој може да биде во трите лица и во двата броја.

3. *Слеѓувајќи* од дрвото, ми/й/им/... се скрши едно од јајцата.

На македонски јазик постои уште еден начин да се надмине проблемот со двосмисленоста на ваквите реченици, односно имплицитниот подмет во англискиот јазик може експлицитно да се изрази на македонски (како логички подмет) со употребата на кратките заменски форми за индиректен предмет. Како и погоре, поширокиот контекст би посочил за кое лице и за кој број станува збор, односно би му ја олеснил работата на преведувачот.

Еден испитаник не даде преводно решение.

Со оглед на разликите во структурата на англискиот и на македонскиот јазик, кај некои од ваквите примери со „висечки“ партиципни конструкции, испитаниците немаа проблем при разбирањето и при избегнувањето на двосмисленоста бидејќи, преведени на македонски, речениците не се двосмислени. На пример, реченицата *Being blind, the dog guided him across the street* речиси сите испитаници ја преведоа со *Бидејќи/Зайшоа шшо беше слеј, кучето го водеше преку улицата*. Во реченицата на англиски јазик ни станува јасно дека станува збор за лице од машки пол дури во предикатската реченица, каде што е искористена формата *him* од личната заменка *he* за 3 л. едн. Инаку, во вака поставената реченица на англиски јазик (но да замислиме дека е без показателот *him/her/it/them* во предикатската реченица), иако е нелогично, би можело да се претпостави и дека кучето е слепо. Во преводот на македонски јазик, пак, оваа „дилема“ се надминува уште при преводот на партиципната синтаксичка конструкција, со користењето на соодветната форма на придавката *слеј* (а не *слеја* или *слејо*), бидејќи придавката се согласува по род и по број со подметот во конструкцијата. Доколку подметот е лице од женски пол, би била искористена придавката во женски род: *слеја* (но, во тој случај во продолжението, во предикатската реченица би имале *...guided her across the street*). До двосмисленост на македонски јазик би дошло само во случајот кога субјектот и во партиципната синтаксичка конструкција би била именка во среден род (на пр., *гејше*)⁸. Само во последниов случај, во преводот на македонски, ни треба контекстот, кој, пак, во англискиот јазик ни е потребен во сите случаи и е единствениот начин да се разбере смислата, без разлика на родот и на бројот на подметот⁹ во партиципната синтаксичка конструкција (повторуваме, ова се однесува на случаите кога би се исклучил показателот *him/her/it/them* во предикатската реченица).

Во врска со истиот пример, би сакале да го искоментираме сврзникот со кој се воведува причинската дел-реченица: само еден испитаник се одлучи за сврзникот *зайшоа шшо*, а сите други го искористија сврзникот *бидејќи*. Може да се претпостави дека на изборот на сврзникот влијаела формата односно потеклото на сврзникот *бидејќи* во македонскиот јазик. Всушност, станува збор за некогашен активен партицип на презентот од глаголот *бишши*, кој денес, во современиот македонски јазик, со исклучок на некои дијалекти, се користи само

⁸ *Бидејќи/Зайшоа шшо беше слејо, кучето го водеше преку улицата*.

⁹ Во англискиот јазик, придавката не е маркирана за род и за број и има една иста форма за трите рода и за обата броја.

како сврзник (Конески 1966: 282). Нагласуваме дека *бидејќи* не е преводен еквивалент на сегашниот партицип *being* од глаголот *to be* искористен во оригиналот, туку само претпоставуваме дека на изборот токму на сврзникот *бидејќи*, наспрема останатите синонимни сврзници за причински зависносложени реченици, повлияел фактот дека во реченицата на англиски јазик е искористен сегашен партицип од глаголот *to be* (можеби ове не би било случај доколку во оригиналот би имале сегашен партицип од некој друг глагол).

Слична е ситуацијата при преведувањето на реченицата *The weather being nice, we decided to go for a picnic*. каде што речиси сите испитаници се определиле за сврзникот *бидејќи* (*Бидејќи времето беше убаво, одлучивме да одиме на пикник*).

4. Заклучоци

Од спроведената анкета се потврдува дека глаголскиот прилог во македонскиот јазик најчесто се јавува меѓу преводните еквиваленти на сегашниот партицип од англискиот јазик. Во сите реченици, меѓу преводните решенија на сегашниот партицип забележавме можна употреба на глаголскиот прилог.

1. Од резултатите се забележува дека најголемо формално соодветствување меѓу сегашниот партицип од англискиот јазик и глаголскиот прилог од македонскиот јазик има во оние случаи кога се употребени во функција на прилошка определба за време (81,8%) и за начин (77,3%).
2. Резултатите од анкетата покажаа дека глаголскиот прилог како еквивалент на сегашниот партицип се јавува како второ или како трето решение во случаите во кои неговата функција е на прилошка определба за услов (31,8%), а најретко (22,7%) кога има функција на прилошка определба за причина (се претпочита превод со причинска дел-реченица, и тоа, пред сè воведена со сврзникот *бидејќи*) и за последица/резултат.
3. Во случајот на „висечките“ партиципни конструкции заклучуваме дека, врз основа на резултатите од анкетата, соодветствувањето е исто како и во случаите кога имаме „регуларна“ партиципна конструкција, односно без разлика дали станува збор за ист или за различен подмет во партиципната конструкција и во предикатската реченица.
4. Формален еквивалент на сегашниот партицип од глаголот *to be* (*being*) во македонскиот јазик е *бидејќи*, но овде не може да стане збор за целосна формална еквиваленција, а уште помалку за семантичка, со оглед на употребата на *бидејќи* во македонскиот стандарден јазик исклучиво како сврзник. Имено, и покрај потеклото на *бидејќи* (в. погоре), тој во македонскиот јазик не може да се употреби како корелат на сегашниот партицип во англискиот.
5. Сметаме дека трудот има значителна практична примена со оглед на тоа дека резултатите и заклучоците можат да им користат на сите оние што се занимаваат со споредбени проучувања на македонскиот и на

англискиот јазик, а пред сè на преведувачите и на толкувачите, како и на специјалистите од областа на транслатологијата. Секако, овој труд своја практична примена ќе најде и во наставата.

6. Треба да се земе предвид дека заклучоците во трудов се базирани само на анкета со ограничен број испитаници. Вакво или слично истражување врз пообеман литературен корпус би дало уште попрецни резултати и би отворило и други аспекти интересни за разгледување. Овој труд може да се смета како појдовна точка за подлабоки истражувања во оваа проблематика.

ЛИТЕРАТУРА

- Конески, Б. (1966), Граматика на македонскиот литературен јазик, Просветно дело, Скопје.
- Конески, Б. (1986), Историја на македонскиот јазик, Култура, Скопје.
- Конески, К. (1999), *Од синтаксата на глаголниот прилог во македонскиот јазик*, За македонскиот глагол, Детска радост, Скопје, 174–197.
- Минова-Ѓуркова, Л. (2000), Синтакса на македонскиот стандарден јазик, Магор, Скопје.
- Aljović, N. (2017), *Non-finite Clauses in English. Formal properties and Function*. 10.13140/RG.2.2.28676.32642. https://www.researchgate.net/publication/313927589_Non-finite_clauses_in_English пристапено на 11.5.2019
- Biber, D., Conrad, S., Leech, G. (2000) *Student Grammar of Spoken and Written English*. Longman.
- Huddleston, R., Pullum, G.K. (2005), *A Student Introduction to English Grammar*. Cambridge
- Janeva-Mihajlovska, M. (2009), *Modern English Grammar*. Trimaks, Skopje.

Виолетта ЈАНУШЕВА

ВЛИЈАНИЕТО НА АНГЛИСКИОТ ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Целта на овој труд е да се покаже влијанието на англискиот врз македонскиот јазик во научноистражувачката дејност на високообразовните институции во Република Северна Македонија. Истражувањето е квалитативно и има описен карактер. Примерокот го сочинуваат 20 магистерски трудови, одбранети на некој од државните универзитети во Република Северна Македонија. Од методите за обработка на податоците и донесување на заклучоци, се користат анализа, синтеза и споредба. Од истражувањето се гледа дека англискиот има големо влијание врз македонскиот јазик, речиси на сите јазични рамништа, што е резултат, првенствено, на употребата на литература на англиски јазик во изработката на овие трудови, како и на недоволното познавање на македонскиот јазичен систем.

Клучни зборови: англиски јазик, македонски јазик, влијание.

1. Вовед. Како резултат на глобализациските процеси, денес, во сите сфери од човековото живеење и дејствување, е сè поприсутно влијанието на англискиот јазик. Ова влијание се согледува не само во македонскиот туку и во други современи јазици и, првенствено, се поврзува со престижниот статус на англискиот јазик. Оттука, примарна цел во македонската лингвистика е актуализацијата на замената на англиските зборови со домашни еквиваленти, што, всушност, претставува надоврзување на ставот на Конески (1987: 76–85) за тоа дека во збогатувањето на речникот треба, првенствено, да се тргне од изразните можности на македонскиот јазик, а дури потоа да се прифаќаат заемки.

Како и во сите други области, ова влијание на англискиот јазик може да се забележи и во научноистражувачката дејност на македонски јазик, односно во голем број трудови, реферати, магистерски тези, докторски дисертации и сл., скоро на сите јазични рамништа, што е, пред сè, резултат на употребата на литература на англиски јазик во нивното подготвување, но и на непознавањето на македонскиот јазичен систем и на недоволните компетенции на зборувачите на македонскиот јазик.

2. Преглед на претходни истражувања во областа. Голем е бројот на македонски лингвисти кои го испитуваат влијанието на англискиот врз македонскиот јазик. Тие ја потенцираат потребата од барање на преводни паралели за сите англицизми и за нивна што помасовна употреба и ги нагласуваат богатите изразни можности на македонскиот јазик. Меѓу првите, во рамките на своите стилистички истражувања, Минова-Ѓуркова (2003: 136–139) го потенцира влијанието на англискиот јазик врз лексиката на македонскиот јазик и покажува дека заемките од англискиот јазик се присутни во голем број

области и дејности од каде што навлегуваат во публицистичкиот стил, а оттаму и во секојдневните интеракции меѓу луѓето: *бармен, бесџселер, ѓрил-бар, рокер, хејенинг* и сл. Ѓуркова (2006: 145–150) и Пандева (2011) го анализираат правописот во рекламите и огласите и констатираат бројни пропусти во употребата на големата буква под влијание на англискиот јазик. Ѓуркова (2008: 1–11) влијанието на англискиот јазик, исто така, го согледува во паралелната употреба на кирилично и латинично писмо: *Мониџор со најбрз Response time во свешџоџ*, нагласувајќи ги тенденцијата за адаптација на заемките: *саундџрак, блокбастџер, џирс, ринџџон, сџам* и сл. и формирањето на нови глаголски форми според англиските глаголи со наставката *-(из)ира*: *конекџира, џарџеџира* и сл., од кои потоа се образуваат и глаголски именки. На синтаксичко рамниште, таа ги споменува употребата на именските групи директно преведени од англискиот јазик во кои центарот на ИГ е на второ место: *арџ џизајнеп/art designer, бизнис админисџрација/business administration, џарџеџ ѓруџа/target group, револвинг карџичка/revolving card, кеџеринг услуџи/catering services* и сл., истакнато и во истражувањето на Митковска (2011: 139–144) и Карапејовски (2011: 239–248) и употребата на конструкции од англискиот јазик што се буквално преведени на македонски: *to take money – џрави џари*, наместо *зарабоџува џари*, што, исто така, се нагласува во истражувањата на Карапејовски (2011) на фразеолошко рамниште. На овие истражувања се надоврзува Груевска-Маџоска (2011: 38), која го испитува влијанието на англискиот во македонскиот и во другите балкански словенски јазици на лексички план. Во иста насока е и истражувањето на Карапејовски, кој, покрај веќе споменатите примери погоре, како примери за англиското влијание, ги наведува и лексемите: *џиксел, инбокс, сџеџи, џромџџен, аџенџа* и сл.; продуктивноста на суфиксите: *-а* и *-џија/-чија* за изведување на глаголи: *џринџа, сурфа, комџуџерџија, филмаџија*, процесот номинализација и аналитичкиот прирок. Макаријоска и Павлеска-Георгиевска (2013: 141–152), го истражуваат влијанието на англискиот јазик врз економската терминологија, меѓу другите, и во македонскиот јазик на лексички план и наведуваат поголем број поими од областа економија како илустрација за ова влијание: *merchandiser, outsourcing, offshoring* и сл. Покрај продуктивноста на суфиксот *-(из)ира* и збороредот на составите од две именки истакнат кај Ѓуркова (2008) и Карапејовски (2011), од типот: *joint venture, call-оџиџија, креџиџ-реџџинг аџенџија, џамџинг-цена* и сл., тие забележуваат и голем број акроними (македонски превод и оригинално име): *ЕБОР (Евроџска банка за обнова и развој)*, но и *EBRD (European Bank for Reconstruction and Development)*, членски наставки кај акронимите што почнуваат да се сфаќаат како одделни лексеми: *Љибороџ* од *LIBOR (London Interbank Offered Rate)*, како и погрешно преведени или приспособени термини: *каџџџален џазар* наместо *џазар на каџџџалоџ*, поради различното значење на *каџџџален* во општ и економски контекст. Влијанието на англискиот јазик врз термиолошката лексика го констатираат и Стрезовска и Ивановска (2013: 151–156). Кирова и Петковска (2014: 241) ги испитуваат англиските зборови кои навлегуваат во јазикот преку индиректното влијание на компјутерската технологија и на медиумите. Јанушева, Ивановска и

Босилковска (Janusheva, Ivanovska, Bosilkovska, 2018: 18–26), споредуваат неколку правила за правописот на сложените именки што се пишуваат полуслеано во македонскиот и англискиот јазик и го покажуваат влијанието на англискиот јазик во овој сегмент.

3. Методологија на истражувањето. Истражувањето е квалитативно и има опишен карактер. Примерокот го сочинуваат 20 магистерски трудови напишани на македонски јазик, одбранети на некој од државните универзитети во РСМ во 2019 г., а преземени од веб-страниците на кои се поставени. Од методите за обработка на податоците и донесување на заклучоци, се користат анализа, синтеза и споредба. Во дел од примерите, О – го означува оригиналниот дел од текстот на англиски (кој е преземен од извор на англиски јазик и на кој во магистерските трудови е укажано со фуснота), П – преведениот дел, а во заграда се наведени инцијалите на авторот на магистерскиот труд и бројот на страницата на која се среќава примерот. Во квадратести загради е наведен број до кој во ексерпираната литература се наоѓа веб-страницата од која е преземен оригиналниот текст и датумот на преземање. Примерите се наведени во формата во која се наоѓаат во магистерските трудови.

4. Резултати и дискусија

Во продолжение следуваат резултатите од истражувањето кои го покажуваат големото влијание на англискиот јазик и во научноистражувачката дејност. Овие резултати, во голема мера, ги потврдуваат резултатите од претходно наведените истражувања, но донесуваат и нови сознанија што го илустрираат ова влијание.

4.1. Правопис

4.1.1. Голема буква (во име или назив што не се наоѓа на почеток на реченица). Како резултат на влијанието на англискиот јазик, погрешно се употребува голема буква: **а**) во називи на меѓународни тела и организации: United Nations [1] – *Обединетиите Нации* (НИ, 34; СМВ, 39); *Европска Комисија* (АМ, 10); *Федерално Истражно Биро* (ЦШ, 142); О: International Organization for Migration (IOM) [1] – П: *Меѓународната Организација за Миграција* (СМВ, 37); World Health Organization [3] – *Светската Здравствена организација* (СМВ, 63); О: American Association for Adult Education [4] – П: *Американската асоцијација за Образование на возрасни* (ВС, 28); American Marketing Association [5] – *Американското Здружение за Маркетинг* (МА, 12); *Централна Банка* (НИ, 52); **б**) во придавки: О: Indian patients [6] – П: *Индиски пациенти* (ЦШ, 133); О: Brazil recruiter [7] – П: *Бразилскиот брокер* (ЦШ, 136); О: Balkan states [8] – П: *Балкански држави* (СМВ, 93); *Кинески или Јапонски, Рускиот и Англискиот јазик* (СК, 64; АД, 27, 64); **в**) во член или честичка што се дел од туѓото име: Carla Del Ponte [9] – П: *Карла Дел Понте* (СМВ, 89); **г**) во називи на весници: *Интернешенал Хералд Трибјун* (СМВ, 91); **д**) во име на месеци: О: 5 December 2018 [10] – П: *На 5 Декември* 2018 (СМВ, 20); *Јануари, Јуни* (КГ, 5; МЗ, 68); *Ноември*, (КГ, 46); **ѓ**) во име на науки: *Фонологија*,

Морфологија, Синтакса, Семантичка синтакса и Прагматика (СК, 58). Овие резултати се во согласност со истражувањата на Ѓуркова (2006) и Пандева (2011) и покажуваат дека влијанието на англискиот јазик во правописот на големата буква е присутно и во научноистражувачката работа.

4.1.2. Слеано, полуслеано и разделено пишување на зборовите. Голем е бројот на примери кои го покажуваат влијанието на англискиот јазик во овој сегмент, што се забележува во погрешната употреба на цртичката и на цртата, како и во погрешното разделено пишување на сложени именки: **а)** во сложени именки во кои првата компонента е основа од туѓ јазик која атрибуциски го дополнува значењето на втората: О: with a quasi-military operation [1] – П: *со квази-воени операции* (СМВ, 23); О: poly-criminal [2] – П: *поли-криминални* (СМВ, 24); О: multi-sensory means [3] – П: *мулти-сензорски средства* (ВС, 65); *микро – оптичко* (ИФ, 23); *мулти – платформа* (МЗ, 68); а counter argument [4] – *контра аргумент* (ЛБ, 45); *макро ниво* (МА, 22); *крипто валута* (НИ, 48); *видео игри* (СК 15, 97; АД, 26; МЗ, 71); *видео запис* (НИ, 23; МЗ, 33); *аудио лекции* (СК, 22); *електро проект, електро орман* (КГ, 90; ЈК, 75); *анти кондензациски* (ЈК, 71); **б)** во именки и придавки во кои честичката не е составен дел од нив: О: Non-criminalization [5] – П: *не-криминализација* (ЦШ, 127); *не-индустриски проекти* (НС, 43); **в)** во именки и придавки во кои првиот дел е само-: О: more self-directed [6] – П: *повеќе само-насочени* (ВС, 60); О: Self-efficacy [7] – *Само-ефикасност* (ВС, 68); **г)** во именки поврзани без составен вокал што означуваат еден поим: *маркетинг ориентацијата, маркетинг активностите* (МА, 8, 9); *интернет содржини, Интернет технологиите, Интернет размена, Интернет маркетингот* (НИ, 12, 15, 36, 41); *Бизнис моделот* (НИ, 28); *бизнис интелегенција* (СК, 11; АД, 42); *клима уредот* (СК, 36); *Сјам филтри* (СК, 65); *старата проекција* (НИ, 16); *инфраред уреди* (СК, 24); *веб апликации, веб дизајн* (КГ, 2); *веб камера* (СК, 77); *клауд сервис* (КГ, 19); *шотинг кошничка* (КГ, 38); *сурогат мајчинството* (ВХ, 10); *онлајн трансакциите* (АД, 33); *онлајн шотингот* (КГ 21); *менаџмент техники* (НИ, 85); *менаџмент вештини* (НС, 28); *менаџмент принципи* (ИФ, 15); *веб адресата, веб локацијата, Веб презентациите* (НИ, 22, 41); *веб сервер, веб инсталерот, Тајмс магазинот* (КГ, 20, 47, 48); *веб менаџментот* (АД, 33); *десктоп софтвер* (АД, 40); *мониторинг систем, радио мрежа, радио телеметријата, менаџмент решение, мени систем, дијалог пророчје, тренд догадоци* (ЈК, 7, 14, 15, 30, 38, 47, 51). Директно преземање на модел од англискиот јазик се забележува во граматичките наставки на бројните придавки кога основниот број е напишан со бројка, со значење на период од десет години. Во случајот, наставката не е одделена со цртичка, туку, како и во англискиот јазик, директно додадена до бројката: О: in the mid- 1800s [8] – П: *Кон средината на 1800те* (СМВ, 33); О: 13th Amendment [9] – П: *13от Амандман* (СМВ, 33); О: In the late 1970s and 1980s [10] – П: *Во 1970тите и 1980тите* (СТ, 42).

4.1.3. Зборовни состави со латинично и кирилично писмо: *Intranet мрежи* (НИ, 13); *bluetooth уреди* (НИ, 45); *Cloud сметководство* (НИ, 50); *softbot домени* (СК, 27); *Greedy Best First пребарување* (СК, 32); *Flask модулот*

(СК, 83); *cloud апликација*, *cloud услуга*, *Excel табели* (АД, 40); *Display функција* (АД 60); *Facebook оцја* (АД, 63); *Scrum методологија* (НИ, 87); *Flask рутин* (СК, 84–85); *Gaussian дистрибуција* (СК, 89); *web темплејт* (СК, 83); *Turing тес* (СК, 17); *accounts & lists полен*, *search полен* (КГ, 8, 35); *web девелопмент* (СК, 83); *run the install којчето*, *search engine visibility квадранчето*, *Order оцја* (КГ, 64, 73); *Mega Voice Command ВИ софтверот*, *Microsoft илајформа*, *xml форм*, (АД, 26, 40, 42); *web сервис*, *viewport трансформација* (МЗ, 24, 40); *Wincc функција*, *Edit којчето*, *Windows средина* (ЈК, 34, 53, 56).

4.1.4. Полусложенки составени од акроним (предаден на латиница) и **именка**: *VoIP телефони*, *VoIP корисници*, *EDI трансакции*, *EDI трансмисија*, *EDI систем* (НИ, 20); *GPS сателит* (НИ, 44); *POS систем* (Points of sale) (НИ, 47); *PERT техника* (НИ, 54); *NLP систем* (СК, 97); *IP адреса* (НИ, 25); *NLP алгоритми* (СК, 16); *HTTP протокол* (СК, 84); *HTML форма* (СК, 84); *POST метод* (СК, 85); *AI системи* (Artificial intelligence) (СК, 97); *CMMI модел* (Capability Maturity Model Integration) (НИ, 60); *SQL сервер* (АД, 42); *AR системи*, *GPS сензори*, *HMD систем*, *HMD уред*, *GIS табели*, *GPS комуникација*, *GPS сензор*, *WMS слоеви* (МЗ, 15, 16, 17, 21, 26, 47); *SCADA систем* – (Supervisory Control and Data Acquisition), *SCADA софтверот*, *GPRS рутин*, *SIM картички*, *CPU конфигурација* (ЈК, 4, 6, 24, 26, 39). Според Правописот (2017: 65, т. 124), овие полусложенки треба да бидат напишани со цртичка.

4.1.5. Полусложенки со е- и м-: *е-влада*, *е-вадин сервер* (НИ, 32); *е-продовница* (НИ, 29); *е-трговци*, *е-трговија*, *е-маркетинг*, *м-работење*, *е-банкарство*, *е-илајн промет* и *е-осигурување* (НИ, 33, 35); *е-банкарството*, *е-инфраструктура* (НИ, 47); *е-фактури* (НИ, 120; *е-мејл* (СК, 16); *е-комуникации* (НИ, 70); *е-окожување* (НИ, 93).

4.1.6. Правописни знаци: **а)** отсуство на белина меѓу бројот и знакот за процент; **б)** отсуство на белина меѓу знакот и мерната единица; **в)** отсуство на белина или погрешна употреба на точка или запирка кај целите броеви: 2000, 4000, 12000 (КБ, 50; ЈК, 60); 2.000, 5.000 (НИ, 7; ЈК, 60); 70.000 (КБ, 49); 8760 (АД, 68); 1000 (ЈК, 20); 300,000 (СМВ, 23); **г)** изразување на односот од – до со цртичка наместо со црта и отсуство на белина: 1961-1974, 1975-1995 (НИ, 22); **д)** употреба на црта наместо на цртичка при набројување; **е)** употреба на црта наместо на цртичка пред суфикси: членот *-ing*, *-s наставка* (СТ, 45); *суфиксот -то* и *суфиксот -ње* (СК, 62); **е)** неупотреба на надреден знак: *не очекува* (МЗ, 10).

4.1.7. Интерпунктиски знаци: **а)** погрешен симбол за знакот наводници.

4.1.8. Транскрипција: **а)** нетранскрибирани лични имиња: *Thorndike* (ВС, 28); *Berk, L.* (СТ, 42); *Kaila & Raman*; *Dolović* (КБ, 50); *Isac Asimov, Alan Touring, Claude Shannon* (СК, 15); *Michael W. Newell* (НС, 9); *Milgram, Sutherland, Coelho* (МЗ, 12, 13, 17).

4.1.9. Акроними: **а)** создадени според оригиналниот назив и предадени со латинично писмо: *FBI* (ЦШ, 142); *ASCVD* – Arteriosclerotic Cardiovascular Disease (МА, 104); *IEEE* – Institute of Electrical and Electronics Engineers (НИ,

27); *GAFA* – Google, Apple, Facebook, Amazon (НИ, 12); *SWIFT* – Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications, *RTGS* – Real Time Gross Settlement, *EFT* – Electronic Fund Transfer, *EDI* – Electronic Data Interchange, *FedEX* – Federal Express, *VPNs* – Virtual Private Networks, *ATM* – Automated Teller Machines (НИ, 10, 47); *NLP* – Natural Language Processing (СК, 11; НИ, 52); *WSGI* – Web Server Gateway Interface (СК, 83); *PERT* – Project Evaluation Review Technique (НИ, 54); *AV* – Augmented Virtuality, *MEMS* – Microelectromechanical systems, *GPS* – Global Positioning System, *NASA* – National Aeronautics and Space Administration (МЗ, 12, 15); *RTU* – Remote Terminal Unit, *HMI* – Human Machine Interface (ЈК, 10, 11); **б** создадени според преводниот назив и предадени со кирилично писмо: *ОЛАФ* (АМ, 22); *ЕУ* (ЦШ, 102); *ВИ* – вештачка интелигенција (АД, 25), *ВР* – виртуелна реалност (АД, 34); *ГИС* (МЗ, 10).

Резултатите од т. 4.1.2., 4.1.3. и 4.1.4. ги потврдуваат резултатите од истражувањата на Ѓуркова (2008), Митковска (2011), Карапејовски (2011) и Макаријоска и Павлеска-Георгиевска (2013) за влијанието на англискиот јазик во однос на наизменичната употреба на латинично и кирилично писмо, на употребата на именски групи директно преведени од англискиот јазик во кои центарот на ИГ е на второ место, како и на употребата на акроними. Резултатите, исто така, се во согласност со истражувањата на Јанушева, Ивановска и Босилковска (2018) за влијанието на англискиот јазик врз правописот на сложените именки. Во англискиот јазик не постои посебна книга која се однесува на правописот на сложените зборови, а голем број исти сложени зборови во литературата на англиски јазик и во голем број упатства, прирачници и речници – *GPO Style Manual*, 2016: 97–109; *California Style Manual*, 2000: 149–156; *NARA Style Guide*, 2012: 25–30; *English Style Guide*, 2018: 17–20; *Oxford Online Dictionary*, *Cambridge Online Dictionary*, *Merriam-Webster Online Dictionary*, *365 Online Dictionary* – се напишани слеано, полуслеано и разделено. Оттука, е јасно дека правописот на овие сложени зборови е директно преземен од изворите на англиски јазик во кои тие се напишани разделено или со цртичка. Во анализираниот материјал не се почитуваат правилата за оформување текст.

Зборовните состави од т. 4.1.3. и 4.1.4. не се во духот на македонскиот збороред, центарот на ИГ треба да е на прво место: *ојџијаџа Фејсбук* или *јогајџоци во Ексел* итн. Наместо *web девелопер*, може да се употреби *јрограмер за развој на веб*, наместо *serach јолејџо – јолејџо (јре)барај*, што укажува дека, во голем број случаи, постои соодветен домашен еквивалент.

4.2. Морфологија

4.2.1. Множина кај именките: а) множинска форма од именки што според Толковниот речник на македонскиот јазик се употребуваат само во еднина: *бизнисииџе* за различни дејности (СМВ, 20); *јојџулаџии* за различни групи луѓе опфатени со истражувањето (КБ, 48); *јпраќџиџи* за начини или постапки (НС, 18; ЦШ, 118).

4.2.2. Определеност: а) членска морфема додадена на името предадено со латиница: *World Wide Web-оџџ* (НИ, 11); *web-оџџ* (СК, 84); *Flask framework-оџџ*

(СК, 83); *GIS-ои* (МЗ, 23); *PLC-ио* (ЈК, 72); **б**) неупотреба на членска морфема таму каде што е потребно: О: involves the removal of body parts including skulls, hearts, eyes [1] – П: вклучува отстранување на делови од *иело* вклучувајќи черепи, срца, очи (ЦШ, 45); О: Ask yourself... are the course goals/ requirements compatible to practical usage and application [2] – П: Запрашајте се... дали се *цели* на курсот /барања компатибилни со *ипрактична* употреба и примена (ВС, 58). Резултатите покажуваат дека влијанието на англискиот јазик, иако поретко, што е во согласност со истражувањето на Карапејовски (2011), се забележува и во морфологијата.

4.3. Лексикологија и фразеологија

4.3.1. Англиски зборови: а) транскрибирани со кирилично писмо, наместо македонски еквиваленти: *иаргџи* (СМВ, 40); *сеи(инџ)ира* (ВС, 28, 58; НИ, 9; ИФ, 32; ЦШ, 62; ЈК, 40, 45); *ипреваленцаија* (МА, 104); *лоџира(ње)*, *логин* (НИ, 30; ЈК, 32, 56); *донори* (ЦШ, 9); *ипокреација* (ЈА, 23); *меди* (СМВ, 63); *рандомизирани* (КБ, 43); *мониторинџ* (МА, 67); *краудфандинџој*, *Дој-Ком* (Dot Com), *ајџсајдериџе*, *хосиови*, *инкрементални*, *кусиомизација* (НИ, 11, 20, 41, 60, 81); *иниерфејси*, *есимиран*, (СК, 19, 32); *букирање* (СК, 44); *унидирекционален*, *иаргџиира*, *иарсира*, *сиемирање*, *рендерираи*, *кешираи* (СК, 51, 67, 81, 83); *ревјуа* (НС, 38); *јузер*, *иповајдер*, *клауд*, *даунлодираме*, *акаунџи*, *фајл*, *иасвордој*, *веб*, *браузер*, *ајлоадирано*, *веб инсталерој*, *скролајџе*, (КГ, 14, 19, 46, 47, 55); *комјајлира(ње)* (АД, 40, 42); *иуџоријали* (АД, 59); *Прунирање*, *ефектори*, *акјуајори*, *иесџер*, (СК, 17, 24, 27); *класџери(рањео)* (СК, 53; ЈК, 38); *сиејкхолдериџе* (НИ, 59; НС, 4); *илаџини* (КГ, 74); *дисџлеј* (АД, 23); *џејминџ*, *џаџеџи*, *скриџинџој*, (МЗ, 63, 71, 74); *девелопериџе* (НИ, 47, МЗ, 71; ЈК, 34); *ресџонсивна*, *инсерџниој*, *муџилевел*, *админисџира*, *фолдер* (ЈК, 12, 24, 27, 31, 34) *бекај* (КГ, 50; ЈК, 40); *иаџ(ови)* (КГ, 61; ЈК, 41; СК, 58); *домеи(ј)н* (КГ, 47; ЈК, 42); *ајџеми*, *иџмџлејџи*, *ајдејџира*, *иџриџер*, *ипринџа*, *инџуџи*, *иинџување* (ЈК, 43, 44, 45, 50, 54, 55, 75); *иосџ(ира)* (СК, 66; ЈК, 47); *се сиџиџираи* (МЗ, 78, ЈК, 52); **б)** нетранскрибирани со латинично писмо: *Intranet*, *Extranet* (НИ, 13); *Facebook*, *Hypertext*, *Big data*, *web chat*, *phishing*, *keylogger*, *skimming* (НИ, 21, 24, 26, 42, 47); *user friendly* (КГ, 17); *Dashboard* (СК, 91); *crowdsourcing*, (НИ, 81); *Forgot your password* (КГ, 15); *debuger* (АД, 39); *joint ventures* (НС, 48). Овие резултати ги потврдуваат веќе наведените резултати од истражувањата на Минова-Ѓуркова (2003), Ѓуркова (2008), Груевска-Маџовска (2011), Карапејовски (2011), Макаријоска и Павлеска-Георгиевска (2013) и Стрезовска и Ивановска (2013) за големото влијание на англискиот јазик на лексички план и тенденцијата за адаптирање на туѓите зборови/заемките, како и на Кирова и Петковска (2014) за напливот на англиски зборови со развојот на компјутерската технологија; **в)** со значење што го имаат тие во англискиот јазик, а што не е наведено во Толковниот речник на македонскиот јазик, на пример, *менаџментџ* со значење група луѓе одговорни за контрола и организација на компанија (COD); задачите на *менаџментџој* стануваат покомплексни (ИФ, 16); *аџенџи* (СК, 17), со значење хемиска супстанција, организам или природна сила што со своите акции произведува ефект (COD); *маркејџинџ* со значење работа што вклучува охрабрување на

луѓето да купуваат продукт или услуга; шопинг; рекламирање и нудење на стоки и услуги за продажба (CED): ваквата специфична крива на животниот циклус на производите влијае на *маркејингоџи* (МА, 29, 43); поевтин *маркејинг* (НИ, 35); *џолиса* со значење план, акција или збир од правила со кои се согласуваат бизнисот, политичка група или влада во кој се кажува што ќе направат тие во одредена ситуација (COD).

4.3.2. Буквален превод на фразеолошки изрази: For the sake of the argumentation – за *аџер* на *арџументацијаџа* (ИФ, 23).

4.4. Зборообразување

4.4.1. Продуктивност на суфикси: а) *-ира*: дел од примерите во т. 4.3.1.; б) *ен-* за сметка на *-ски* (*-чки*, *-иши*): *мејџаболна*, *мејџаболен*, *кардиомејџаболниџе* (КБ, 45, 49) (metabolic) наместо *мејџаболисиџички*; *џрансијланиџна*, *џрансијланиџни* (ЦШ, 19) (transplant) наместо *џрансијланиџациски*.

4.5. Синтакса

4.5.1. Зборовни состави со англиски збороред: а) дел од примерите наведени во т. 4.1.2., 4.1.3. и 4.1.4.; О: Type A project – П: *Тиџ А џроекџи* (НС, 45); *маркејинг* *информацискиџи* *сисџем* (МА, 27); *Амазон* *инџернеџи* *џродавницаџа* (КГ, 25).

4.5.2. Согласување со другите членови од реченицата: а) на акронимот: О: OLAF (Office de Lutte Antifraude) was created [1] – П: *ОЛАФ* *е формиран* (АМ, 22); *SWIFT* (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunicatons) *е основана* (НИ, 52); б) на именката: *Амазон џпераснале* (наместо *пераснала*) во производители (КГ, 22); О: as long as it increases heart rate and energy expenditure [2] – П: *сѐ додека џа* (наместо *ги*) зголемува брзината на срцето и потрошувачката на енергија (КБ, 50).

4.5.3. Местото на прирокот: Прирокот се наоѓа на крајот на реченицата, а не колку што е можно поблиску до сврзникот: О: Republic of Macedonia represents transit area through which a part of international routes passes [1] – П: Република Македонија претставува транзитна област преку која дел од меѓународните рути *џоминувааџи* (СМВ, 24); О: a growing body of notions about the unique characteristics of adult learners began emerging [2] – П: *сѐ поголем број на идеи со уникатни карактеристики за работа со возрасни ученици џочнаа да се џојавувааџи* (ВС, 28); О: when their needs and interests, life situations... are taken into account [3] – П: *кога нивните потреби и интереси, животни ситуации... се земени во џпредвид* (ВС, 30); Дали пациентот *е џушач*? (СК, 53); ...да се лимитира *џиџо* еден оператор *може да џледа*, да се ограничи *џиџо* еден оператор *може да џрави* (ЈК, 55).

4.5.4. Неточен/буквален превод: а) *нивен/а/о/и* наместо *свој/а/е/и*: О: the person with whom potential recipients come first in contact with... in their search [1] – П: *лице со кое потенцијалните приматели прво доаѓаат во контакт... во нивнаџа* потрага (ЦШ, 53); О: an Athenian woman could never have any real financial say in her life [2] – *атинската жена никогаш вистински не можела да се стекне со финансиска самостојност во нејзиниџи* живот (ЈА, 27); О: Every adult person finds himself in specific situations with respect to his work [3] – П: *Секоја*

возрасна личност се наоѓа во специфични ситуации *со ѝочии кон неговото дело* (BC, 28–29); O: Adult learners... for further education based upon their past educational experiences [4] – П: Возрасните ученици... за понатамошно образование врз основа на *нивниите* претходни образовни искуства (BC, 58); **б**) бројни придавки во модели од типот: O: in the early 1950s, By the 1980s [11] – П: *во раниите 1950-тии, До 1980-ите* (НИ, 7); *1950-тиите и 1960-тиите години* (СТ, 50); *Во раниите 1980-тии години* (СК, 65) се директно преземени од англискиот јазик и не се во духот на македонскиот јазик. Правилната форма е: *60-тиите години на 20 век, 80-тиите години на 20 век*; **в**) O: Institute a body to manage conflicts of interest [1] – *Инстииуи шело* за управување со судир на интереси (AM, 60) наместо *Да се формира шело*; O: People working in the health and medical sectors should be empowered and given opportunities to identify and report colleagues who are involved in trafficking in persons for the purpose of organ removal [2] – П: Вработените во здравствениот и медицинскиот сектор треба да бидат овластени за *идентификување и извесување на колегии* наместо *да ги идентификуваат и пријават колегии* кои се вклучени во трговија со луѓе заради трговија со човечки органи (ЦШ, 127); O: Parties seek office not to implement grand political principles but for the patronage and material benefits that come with ministerial portfolios [3] – П: Партиите се стремат кон тоа да дојдат на власт не заради грандиозните политички начела, туку заради патронажата и материјалната добивка што доаѓаат со министерските *портфолија* (СМВ, 26). Во англискиот јазик, именката *портфолио* во политиката се употребува со значење: одговорност на министерот во одредена област од активностите на владата, на пример, He has held the defence *portfolio* since the first free elections; minister without *portfolio*. Во македонскиот јазик, еквивалент на портфолио е ресор (Collins English Dictionary); O: Adults have a deep need to be self-directing [4] – Возрасните имаат длабока потреба да бидат *самиие* режирани (BC, 30) наместо *да дејствуваат слободно и самостојно*; O: Most often, adults are more likely to seek out learning experiences [5] – П: Најчесто, возрасните *имаат* *поголема веројатност* да бараат искуство за учење (BC, 61) наместо *Поверојатно е дека возрасниите бараат искуства за учење*; O: Values are challenged [6] – П: Вредностите *се предизвикани* (BC, 68) наместо *се доведуваат во прашање*; O: An increase in the prevalence of respiratory diseases during the last decades has pointed scientific research towards identification [7] – П: Зголемувањето на распространетоста на респираторните заболувања во текот на последните децении *укажува на научноо истражување* за идентификување (МА, 104) наместо *ги насочи научниите истражувања кон*; O: Therefore, in order to render the fight against fraud more effective OLAF officials' power of investigation has been broadened [8] – П: Затоа, со цел да се направи борбата против измамата *поефикасна моќ на службенициите на ОЛАФ истрага*та е проширена (AM, 25) наместо *за да биде поефективна борбата против измамата, се проширува полето на истражување или дејствување на надлежните на ОЛАФ*; Article 70.1 foresees that Member States shall be responsible for the management and control of operational programs, and shall notify irregularities [9] – П: членот 70.1 предвидува дека земјите-членки се одговорни

за управувањето и контролата на оперативните програми и *џи извесјувааџи* неправилностите (АМ, 29) наместо *џреба да џи џријаваџи неџравилносџиџиџе*; О: These funds are subject to monitoring parameter adopted by [10] – П: Овие средства се предмет на *монџџоринџ џпарамеџџар* усвоен од (АМ, 20); The price of bitcoin could nosedive to zero [12] – П: Вредноста на биткоинот би можела *да џоџџоне на нула* (ЛБ, 61); Аплицирањето на модуларниот дизајн *џрави* лесно да се креираат и да се менаџираат сликовни предмети (ЈК, 35).

5. Заклучок. Истражувањето го покажува големото влијание на англискиот јазик врз македонскиот и во научноистражувачката работа, особено во трудови што се однесуваат на компјутерската технологија. Оттука, и понатаму останува актуелен напорот за намалување на ова влијание преку искористување на изразните можности на македонскиот јазик и барање на преводни еквиваленти, но и напорот да се понудат правописни решенија во согласност со духот на македонскиот јазик. Во оваа смисла, треба да се потенцира улогата на лекторите по македонски јазик со цел да се афирмира македонскиот јазик и неговата правилна употреба.

ЛИТЕРАТУРА

- Груевска-Маџоска, С. (2011), „За влијанието на англискиот јазик врз македонскиот и врз другите балкански словенски јазици на лексички план“, *Knjiga sažetaka, Prvi bosansko-hercegovački slavistički kongres*, Slavistički komitet i Filozofski fakultet, Sarajevo, <https://bit.ly/2J4FCM8>, 21.6.2019.
- Група автори. (2017), *Правопис на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, Скопје.
- Ѓуркова, А. (2006), „Македонскиот јазик и јазикот на масовната култура“, *XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Ѓуркова, А. (2008), „Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизација до актуелни тенденции“, *Филолошки сџудии*, џл. 2, 1–11, Институт за македонска литература, Скопје, <https://bit.ly/2KWG6pF>, 20.6.2019.
- Карапејовски, Б. (2011), „За некои аспекти на глобализацијата и нејзиното влијание врз македонскиот јазичен систем“, *Филолошки сџудии*, џл. 9, бр. 2, 239–248, Институт за македонска литература, Скопје.
- Кирова, С., Петковска, Б. (2014), „Англицизмите како директни заемки во македонскиот јазик“, *Зборник на џрудови „Наука и џлобализација“*, џл. 1, кн. 8, Универзитет во Источно Сараево, Филозофски факултет, Пале.
- Конески, Б. (1987), *Грамаџџика на современиот македонски јазик*, Култура, Скопје.
- Макаријоска, Л., Павлеска-Георгиевска, Б. (2013), „Влијанието на англискиот јазик врз економската терминологија во македонскиот, српскиот и хрватскиот јазик“, *Слависџџички сџудии*, бр. 15 – 16, 141–152,

- Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ и Филолошки факултет „Б. Конески“, Скопје, <https://bit.ly/2FPqtMv>, 24.6.2019.
- Митковска, Л. (2011), „За употребата на составите од типот 'МИТ Универзитет'“, *Зборник од научниот собир: Стандарднојазичнаа норма на македонскиот јазик: јазикот и идентитетот*, Институт за македонски јазик, Скопје, <https://bit.ly/2P55nAI>, 25.6.2019.
- Минова-Ѓуркова, Л. (2003), *Стилистика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје.
- Пандева, Л. (2011), „Употребата на големата буква во реклами и огласи“. *Зборник на трудови од XIV научен собир „Стандарднојазичнаа норма и македонскиот јазик – јазикот и идентитетот“*, 20. книга од едицијата Јазикот наш денешен, Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, Скопје.
- Стрезовска, Ј., Ивановска, Б. (2013), „Современите тенденции во лингвистиката на стручните јазици“, *Меѓународно научно сѝсание „Хоризонти, бр. 9, 151–156*, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Битола, <https://bit.ly/2xrlkEQ>, 27.6.2019.
- Толковен речник на македонскиот јазик: I – VI, 2003 – 2014, Институт за македонски јазик „К. Мисирков“, Скопје.
- Cambridge Online Dictionary.
- Collins Online Dictionary.
- English Style Guide (2016, 2018), A handbook for authors and translators in the European
- Commission, European Union, <https://bit.ly/2kqSOAW>, 25.7.2018.
- GPO Style Manual (2016), An official guide to the form and style of Federal Government publishing (Government Printing Office Style Manual), <https://bit.ly/2zCcE13>, 25.7.2018.
- Janusheva, V., Ivanovska, A, Bosilkovska, S. (2018), „The orthography of the compound nouns in the Macedonian and the English language“, *International Journal of Education „Teacher“*, v. 16, n. 1, pp. 18–26, Faculty of Education, Bitola, doi: 10.20544/teacher16.02.
- Jessen, E. (2000), California Style Manual, Fourth edition: San Francisco: ImageInk, <https://bit.ly/1sYQJ9Z>, 7.8.2018.
- Merriam-Webster Online Dictionary.
- NARA Style Guide. 2012: (National Archives and Records Administration), <https://bit.ly/2yn8E2M>, 25.7.2018.

Ексерпти:

- 4.1.1. [1] <https://bit.ly/2ZfHjfw> 20.4.2019; [2] <https://bit.ly/2GtEMHc> 18.4.2019; [3] <https://bit.ly/2vmiCAB> 20.4.2019, стр. 3376; [4] <https://bit.ly/2KOVnNX> 20.4.2019, стр. 36; [5] <https://bit.ly/2MUXXPB> 18.6.2019; [6] <https://bit.ly/2TbjbYl> 17.4.2019, стр. 36; [7] <https://bit.ly/2TbjbYl> 17.4.2019, стр. 38; [8] <https://bit.ly/2IKh636>

20.4.2019, стр. 271; [9] <https://bit.ly/2VdcCIH> 20.4.2019; [10] <https://bbc.in/2QhEoCt> 18.4.2019.

4.1.2. [1] <https://bit.ly/2oJP3q4> 18.4.2019; [2] <https://bit.ly/2IthR11> 18.4.2019, стр. 9; [3] <https://bit.ly/2IwnVpr> 21.4.2019, стр. 8.18; [4] <https://bit.ly/2rRQqmX> 17.4.2019, стр. 53; [5] <https://bit.ly/2Gp1uPy> 21.4.2019, стр. 2; [6] <https://bit.ly/2IwnVpr> 21.4.2019, стр. 8.20; [7] <https://bit.ly/2IwnVpr> 21.4.2019, стр. 8.16; [8] <https://bit.ly/2UJBxEh> 18.4.2019, стр. 10; [9] <https://bit.ly/2UJBxEh> 18.4.2019, стр. 10; [10] <https://bit.ly/2vfPpHm> 21.4.2019; [11] <https://bit.ly/2x5DVXK> 19.6.2019, стр. 473.

4.2.2. [1] <https://bit.ly/2KJHmx8> 16.4.2019, стр. 2; [2] <https://bit.ly/2IwnVpr> 21.4.2019, стр. 8.14.

4.5.2. [1] <https://bit.ly/2v1Ae4n> 13.4.2019, стр. 8; [2] <https://bit.ly/2KiUCaV> 15.6.2019.

4.5.3. [1] <https://bit.ly/2IthR11> 18.4.2019, стр. 9; [2] <https://bit.ly/2KOVONX> 20.4.2019, стр. 28; <https://bit.ly/2KOVONX> 20.4.2019, стр. 40.

4.5.4. [1] <https://bit.ly/2Ih15C8> 13.4.2019, стр. 134; [2] <https://bit.ly/2rRQqmX> 17.4.2019, стр. 52; [3] <https://bit.ly/2DkJoNT> 18.4.2019; [4] <https://bit.ly/2KOVONX> 20.4.2019, стр. 40; [5] <https://bit.ly/2IwnVpr> 21.4.2019, стр. 8.16; [6] <https://bit.ly/2IwnVpr> 21.4.2019, стр. 8.20; [7] <https://bit.ly/2WUJm6B> 19.6.2019, стр. 231; [8] <https://bit.ly/2v1Ae4n> 13.4.2019, стр. 11; [9] <https://bit.ly/2v1Ae4n> 13.4.2019 стр. 10; [10] <https://bit.ly/2v1Ae4n> 13.4.2019, стр. 28; [11] <https://bit.ly/2DIYcvB> 21.4.2019; [12] <https://cnb.cx/2FUHPZc> 21.4.2019.

Магистерски трудови: 25.3.2019: <https://bit.ly/2TJ2Fji>; <https://bit.ly/2MnhGWX>; <https://bit.ly/2NoHu4X>; <https://bit.ly/2H9Qyqc>; <https://bit.ly/2H9Qxm8>; 26.3.2019: <https://bit.ly/2TJvImG>; <https://bit.ly/30l5BFi>; <https://bit.ly/2MpdVQW>; <https://bit.ly/2TJvImG>; 19.5.2019: <https://bit.ly/2z44JIW>; <https://bit.ly/31JwWkH>; <https://bit.ly/31JZ9Yy>; <https://bit.ly/2He4M9L>; <https://bit.ly/2ZbsNnV>; <https://bit.ly/2NaERDz>; <https://bit.ly/2KHw9uQ>; 13.6.2019: <https://bit.ly/2HcU4QS>; <https://bit.ly/2KS45nw>; 12.7.2019: <https://bit.ly/30b7290>; <https://bit.ly/2P2SI1d>.

Худајетте АЗИЗИ

ЗА ПРИСУСТВОТО НА ПРЕПОЗИТИВНИОТ ЧЛЕН ВО АЛБАНСКИОТ И НЕГОВОТО ОТСУСТВО ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во оваа статија е направена контрастивна анализа за членот во албанскиот и во македонскиот јазик. Во албанскиот јазик, освен определениот постозитивен член, постои и препозитивен член кој од функционална гледна точка нема никаква допирна точка со определениот член. Овие два вида на член имаат заедничкото потекло од показните заменки, поради што во голема мера се совпаѓаат од формален аспект. Препозитивниот член се јавува како полифункционална морфема и се употребува како составен дел на различни зборови. Македонскиот јазик, како и другите балкански јазици кои немаат препозитивен член, употребуваат алтернативни методи за да ги реализираат функциите кои ги врши препозитивниот член во албанскиот јазик.

Клучни борови: препозитивен член, контрастивна анализа, албански јазик, македонски јазик.

Јазиците од балканскиот јазичен сојуз (БЈС) имаат многу заеднички или слични специфики кои се наследени или создадени под влијание на различни внатрешнојазични и надворешнојазични фактори. Присуството на членот е една од најкарактеристичните балкански паралели на граматичкиот јазичен систем на овие јазици. Со такво својство се карактеризираат и албанскиот и македонскиот јазик.

Членскиот систем во овие јазици, особено во албанскиот јазик, колку е разновиден толку е и компликуван. Освен големите компликации кои се среќаваат на дијахрониски план, поврзани со генезата на членот, се појавуваат компликации и на синхрониски план, кои се појавуваат поради разновидноста на член од функционален аспект, начинот на употребата како и на неговата позицијата.

Во јазичниот систем на албанскиот и на македонскиот јазик се среќаваат два вида член: определениот и неопределениот член, преку кои, во двата јазика, површински се сигнализира граматичката категорија определеност/неопределеност. Присуството на ваквиот членски систем, во голема мера, ги зближува албанскиот и македонскиот јазик, иако во одредени сегменти се појавуваат и разлики во неговата употреба. На пример, тројниот член, карактеристичен за македонскиот јазик, отсуствува во албанскиот јазик, каде што определениот член е единичен, т.е. пространствено неозначен, како што е и во сите други јазици од БЈС; присуството на определениот постпозитивен член кај сопствените именки, кое за албанскиот јазик е редовна појава, а за македонскиот јазик не е вообичаено, освен во ретки случаи, кога се употребува

за внесување експресивност; почестата употреба на неопределениот член во албанскиот во споредба со македонскиот јазик итн.

Но, тоа што во голема мера ги оддалечува овие два јазика во однос на членот како категорија, е присуството во албанскиот јазик на уште еден друг вид член (кој отсуствува во македонскиот јазик), таканаречениот препозитивен член, кој, во најновата албанска јазична литература, само конвенционално се именува со поимот член. Зошто е тоа така? Затоа што од функционален аспект, во современиот албански јазик, овој член не се совпаѓа ниту со определениот постпозитивен член, ниту со неопределениот член, бидејќи нема референцијално-определувачка функција. Неговото присуство, колку го прави комплициран членскиот систем во албанскиот јазик толку го прави и оригинален. Првата компликација која се појавува во однос на членскиот систем, се однесува на самиот поим за членот. На прашањето, ако нема референцијално-определувачка функција, зошто тогаш е именуван со поимот член, може да се одговори само од дијахрониски аспект, што значи дека поимот член кај оваа морфема се објаснува поради заедничкото потекло со определениот член.

Познато е дека определениот постпозитивен член, како во албанскиот така и во македонскиот јазик, потекнува од показните заменки. Во албанскиот јазик, од показните заменки потекнува и препозитивниот член, што значи дека овие два вида член имаат заедничко потекло. Според ова, од научните истражувања е констатирано дека системот од два члена (препозитивен и постпозитивен), во денешниот албански јазик, потекнува од систем со единичен член. Ова се објаснува со речиси истите форми, со мали исклучоци, на двата члена. Но хипотетично е кој од овие два члена се развил порано, т.е. кој од нив е директно добиен од показната замена.

Во однос на ова прашање, лингвистите се поделени во две групи. Првата група го застапува ставот дека препозитивниот член е примарен, порано развиен и дека од него потоа е развиен постпозитивниот член. Ваквиот став го застапуваат Риза (Риза 1979: 157), Бокши (Бокши 1984: 177), Педерсен (Педерсен 1959: 228) и др. Втората група албанолисти, како што се Демирај (Демирај 1986: 302), Чабеј (Чабеј 1964: 23), Ајети (Ајети 1969: 34), Ликај (Ликај 1996: 636) и др. Од овие два потполно спротивни ставови се отвораат многу прашања кои уште немаат добиено дефинитивен одговор, а кои се однесуваат на дијахрониското истражување, како на пример: ако определениот член некогаш бил препозитивен, зошто тогаш не преминале во постпозиција и другите определби во албанскиот јазик, така како што преминал определениот член? Од кои причини останал во употреба препозитивниот член кај придавките и зошто/како ја изгубил определувачката функција? Како и ред други прашања. Бидејќи се мошне доцнежни документираните извори за албанскиот јазик, на многу прашања е тешко да се одговори, а можеби, и невозможно и за најеминентните истражувачи на соодветните прашања. Бидејќи оваа статија има синхрониски карактер, овие прашања остануваат надвор од нашето третирање. Како и да е, заедничкото потекло на препозитивниот и на постпозитивниот член е причината поради која овие морфеми се употребуваат со поимот член.

Во традиционалните граматика, препозитивниот член заедно со постпозитивниот определен член се третираат како одделна зборовна група. Во поново време, препозитивниот член не се смета ниту како одделна зборовна група, а во повеќе случаи, ниту како член. На пример, во Практичната граматика (1998: 23), препозитивниот член се именува со поимот *mbaresë e përparme* (препозитивна наставка). Кога се зборува за членуваните придавки, т.е. за придавките употребени со препозитивен член, се вели дека придавките се придружуваат со *iprepozitivni nështavki* и се класификуваат во придавки со *iprepozitivni nështavki* и во придавки без наставки, оставајќи ги надвор од употреба традиционално употребените поими, *членувани/нечленувани ипридавки*. Првиот автор на оваа граматика, Челику, во една друга своја студија (Челику 1997: 15) за препозитивните членски морфеми, ги предлага и поимите *paresa* (претставки) или *pjesëza gramatikore* (граматички честици), кои ги вклучува во групата на честици. И Агалиу (Агалиу 1972: 60) смета дека препозитивните членски морфеми треба да се третираат и да се именуваат како *pjesëza trajtëformuese/fjalëformuese* (формообразувачки/зборообразувачки честици).

Поинаква е состојбата во најновата граматика, во издание на Албанската академија (АГ)¹ (1995: 37). Додека неопределениот член се третира како неопределена замена, а определениот постпозитивен член како наставка, препозитивните членски морфеми се единствените морфеми кои, во оваа граматика, иако им се негира вистинскиот статус на член, се именуваат со поимот член. Во оваа граматика (АГ 1995: 49) се вели: „Членските морфеми се, главно, формообразувачки морфеми, но тие служат и за формирање нови зборови“. Кога се зборува за определениот член (АГ 1995: 38), се вели дека тој не може да се именува како член бидејќи со поимот член се именува препозитивниот член, што значи дека единици со различни функции, како што се препозитивниот и постпозитивниот член, не може да се именуваат со заедничко име и да се групираат во една категорија. За препозитивните членски морфеми, во отсуство на поадекватен поим, само конвенционално се употребува поимот член. Но, како што се гледа, поимот член повеќе се преферира за препозитивните членски морфеми, отколку за постпозитивниот определен член. Во ова граматика значи има само препозитивни членски морфеми, кои се третираат како формообразувачки и зборообразувачки морфеми. Секако дека препозитивниот член се прифаќа од истражувачи кои им даваат предност на препозицијата во однос на постпозицијата, т.е. кои сметаат дека препозитивниот член порано имал определувачка функција и дека е постар од постпозитивниот член. Вака на пример.

Поради заедничкото потекло, препозитивниот член, во голема мера, се совпаѓа со постпозитивниот член и од формален аспект. Што се однесува на морфолошкиот аспект, препозитивниот член е парадигматски по род, број и падеж, и се реализира преку следните форми: *i, e, të, së*. Од морфосинтаксички

¹ Академска граматика.

аспект, препозитивниот член е слободна морфема, не се додава на темата на зборот, како што се додава постпозитивниот определен член, туку се употребува одделно од зборот чиј составен дел е и стои пред овој збор. Во продолжение, се дава парадигмата според горенаведените граматички категории:

еднина: машки р.	женски р.	среден р.	множина: за трите рода
ном.	i	e	të, e
ген., дат.	të	së	të
ак.	të, e	të, e	të, e
абл.	së, të	së	së, të

Овие форми, кои се речиси исти со формите на определениот постпозитивен член, како што спомнавме и порано, зависат од родот, бројот и падежот, или од зборот чиј составен дел е препозитивниот член или од зборот кој му претходи. А кои се тие зборови чиј составен дел е препозитивниот член? Во стандардниот албански јазик, препозитивниот член може да се употребува како составен дел на различни видови зборови, претежно номинални, како во продолжение:

- именки во генитив: vajza **e** Agimit (*ќеркаџа на Аџим*); djali **i** Agimit (*синоџ на Аџим*); fëmijët **e** Agimit (*децаџа на Аџим*), fëmijë **të** Agimit (*деца на Аџим*) итн.;
- именки од среден и од женски род формирани од партиципот на глаголите: **të folurit** (*џоворџ*); **të ecurit** (*одењеџ*); **e qeshura** (*смеењеџ*) итн.;
- именки кои означуваат блиско сродство: **i ati** (*џаџко му/џаџко џ*); **e ëta** (*мајка му/ џ*); **i biri** (*син му/ џ*); **i vëllai** (*браџ му/ џ*); **e motra** (*сесџра му/ џ*)² итн.;
- именки со кои се именуваат сите денови на неделата: **e hënë**, **e martë**,...**e diel** (*џонеделник, вџторник ... недела*);

² Препозитивниот член се јавува со имиња на сродство наследени од стариот албански, како што се: *i ati*, *e ëta*, *i vëllai*, *e motra* (*џаџко му/џ, мајка му/џ, браџ му/џ, сесџра му/џ*) итн., и со заемки од латинскиот: *i ungji*, *e ëmta*, *i kunati* (*чичко му/џ, џеџка му/џ*) итн., но не и со имиња на сродство позајмени од словенскиот: *xhaxha* / *чичко* или заемки од турскиот: *baba*, *dajë*, *hallë*, *teze* / *џаџко, вујко, џеџка иџн*. (Демирај 1986: 326). Овој и некои други факти, како што се, на пример, глаголските имиња од среден род, употребени со препозитивен член: *të folurit*, *të ecurit* итн., кои се формирани во времето кога средниот род бил почесто употребуван за разлика од времето кога славизмите почнале да се јавуваат во албанскиот јазик, кога средниот род не се употребувал како порано, зборуваат за тоа дека препозитивниот член во албанскиот јазик е постар од времето кога започнале контактите со словенските јазици (Демирај 1975: 182).

- придавки: *i(e) mirë* (гобар/гобпа), *i(e) bukur* (убав/убава), *i(e) artë* (злаиен/злайна), *i(e) vogël* (мал/мала), *të shpejtë* (брзи), *të urta* (мирни) итн.;
- бројни придавки: *i(e) parë*, *i(e) dytë*, *i(e) tretë* (прв, втор, трет) итн.;
- заменски зборови:
- присвојни заменски придавки, претежно за трето лице: *i(e) tij* (негов/негова), *i(e) saj* (нејзин/нејзина), *i(e) tyre* (нивен/ нивна/нивни); и одредени форми за прво и за трето лице: *e mi* (мои), *e tu* (твои) итн.;
- повратноприсвојна заменска придавка: *i vet*, *i veti*, *të vetët* итн. (свој, своја, свое, свои, својот итн.);
- показни заменски придавки: *i(e) tillë*, *të tillë*, *të tilla*, *i(e) këttillë*, *i(e) atillë* (ваков/ваква, онаков/онаква, такав/таква) итн.;
- прашални придавски заменки: *i sati*, *e sata*, *të satët* (кој, која, кое, кои);
- општи заменски зборови: *të gjithë*, *e tërë*, *të tëra* (именската заменка сите и заменската придавка сити, сето, сето);
- релативни заменки: *i cili*, *e cila*, *të cilët*, *të cilat* (којшито, којашито, коишито);
- броеви: *të dy*, *të dyja*, *të tre* (два, две, оба/обајцата, обе, три) итн.

Кога препозитивниот член е составен дел на именките во генитив, на придавките, на показната заменска придавка, на присвојните заменски придавки како и на повратноприсвојната заменска придавка, на релативните заменки и на бројните придавки, граматички се приспособува кон зборот кој му претходи, т. е. ги добива сите граматички категории на зборот кој му претходи, како што се род, број, падеж и определеност, а не на зборот чиј составен дел е. На пример: *djali i Agimit* (синоот на Аџим), *djalë i mirë* (добро момче), *motivi i tillë* (такавот мотив), *vëllai i tij* (неговиот брат), *angazhimi i vet* (својот ангажман), *vendi i cili* (меситот кое), *rendi i parë* (првиот ред), секаде се јавува препозитивниот член *i*, затоа што зборот кој му претходи е во машки род, во единина и во номинативен падеж. Во женски род, овие зборови се јавуваат со препозитивниот член *e*, на пример: *vajza e Agimit* (ќерката на Аџим), *vajza e mirë* (добро девојка), *lulja e tillë* (такавот цвет), *motra e tij* (неговата сестра), *detyra e vet* (својата задача), *toka e cila* (земјата која), *radha e parë* (првиот ред). Во множина, без разлика на родот, се јавува препозитивниот член *e* или *të*: *lapsat / fletoret e nxënësve*; *djemtë / vajzat e mira*; *vëllezërit / motrat e tij*; *obligimet/detyrat e veta*, *rendet / radhët e para*; *motive / lule të tilla* и *vendet / tokat të cilat*. Сите примери се дадени во номинативен падеж. За да се согледаат докрај промените кои ги трпи препозитивниот член во зависност од граматичките категории на зборот кој му претходи, ќе наведеме уште еден пример за употребата на членот со придавка во падежна парадигма, претходен од именка во определена и именка во неопределена форма.

- придавка претходена од именка во неопределена форма:

еднина

машки род

женски род

Nom.	një djalë i mirë (гобро момче)	një vajzë e mirë (гобра девојка)
Gen.	i (e) një djali të mirë	i (e) një vajze të mirë
Dat., Abl.	një djali të mirë	një vajzë të mirë
Ak.	një djalë të mirë	një vajzë të mirë

множина

машки род

женски род

Nom.	ca djem të mirë (гобри момчиња)	ca vajza të mira (гобри девојки)
Gen.	i (e) ca djemvet të mirë	ca vajzave të mira
Dat., Abl.	ca djemvet të mirë	ca vajzave të mira
Ak.	ca djem të mirë	ca vajza të mira

- придавка претходена од именка во определена форма:

еднина		
	машки род	женски род
Nom.	djali i mirë (гобройшо момче) vajza e mirë (гобрайша девојка)	
Gen.	i (e) djalit të mirë	i vajzës së mirë
Dat., Abl.	djalit të mirë	vajzës së mirë
Ak.	djalin e mirë	vajzën e mirë
множина		
	машки род	женски род
Nom.	djemtë e mirë (гобрийше момчиња) vajzat e mira (гобрийше девојки)	
Gen.	i (e) djemve të mirë	i vajzave të mira
Dat., Abl.	djemve të mirë	vajzave të mira
Ak.	djemtë e mirë	vajzat e mira

Од овој преглед се гледа дека зборот, чиј составен дел е препозитивниот член (во конкретниот пример – придавката *i (e) mirë*, во процесот на деklinација останува неменлив, за разлика од препозитивниот член и зборот што му претходи. Поради својата поврзаност со зборот што му претходи, препозитивниот член, во овие случаи, се нарекува и „пујë e lidhur“ (врзан член).³

Кога препозитивниот член се употребува како составен дел од глаголски именки: *e qeshura*, *të folurit* итн., на имиња на деновите од неделата: *e diel*, *e hënë*, *e martë* итн., на имиња што покажуваат сродство: *e ëma*, *i ati*, *e motra*, *i ungji* итн., неговите граматички категории зависат од зборот на кој му припаѓа и

³ Види повеќе за ова: (Косталари и др. 1984: 78) и (Сулејмани 1984: 87).

тогаш се именува „пујѐ е кërputur“ (одделен член) бидејќи неговите граматички категории не зависат од некој друг збор (Косталари *et al.* 1984: 78).

Во горенаведените употреби, препозитивниот член нема само една единствена функција. Во академската граматика (АГ 1995: 49), препозитивниот член, од функционален аспект, се прифаќа како полифункционална морфема, односно како формообразувачка морфема, која истовремено може да има и зборообразувачка функција.

Со двојна функција, формообразувачка и зборообразувачка, препозитивниот член се јавува кај различни зборовни групи. Во оваа функција, најчесто го среќаваме кај придавките (АГ 1995: 69). Поради присуството на препозитивниот член, придавките во албанскиот јазик се класификуваат во две групи: придавки со член и придавки без член, кои, како што спомнавме и порано, во Практичната граматика, се именуваат како придавки со препозитивни наставки и придавки без препозитивни наставки. Придавките кои спаѓаат во групата на придавки со член, како на пр.: *i ditur, i përbashkët, e artë, e bukur, të shpejtë, të vyeshëm* (**ditur, *përbashkët, *artë, *bukur, *shpejtë, *vyeshëm*) итн., не може истовремено да се употребуваат и без член, и обратно, оние кои спаѓаат во групата на придавки без член како: *besnik, trim, bujar* итн., во ниту еден случај не може да се употребуваат со препозитивен член (**i besnik, *i trim, *i bujar*) и сл. Потребно е да се истакне дека препозитивниот член не врши двојна функција, т. е. формообразувачка и зборообразувачка кај сите придавки без исклучок. На пример, кај придавките со прилошка основа: *i bukur, i butë, i mirë* др., како и кај примарните придавки: *i bardhë, i madh* др., препозитивниот член се употребува само со формообразувачка функција.

Препозитивниот член образува придавки од различни зборовни групи, или самостојно или во содејство со афикси и предлози. Самостојно, препозитивниот член образува придавки најчесто од глаголска основа (партиципот): *mësuar - i mësuar, ditur - i ditur, edukuar - i edukuar, afruar - i afruar* итн., (АГ 1995: 195), а поретко и од прилошка основа: *vonë - i vonë, tatëpjetë - i tatëpjetë, përçjetë - i përçjetë* итн. (АГ 1995: 196). Заедно со предлозите, препозитивниот член образува придавки од именска основа: *i para-luftës, i pa-punë, i pa-fat* итн. Во содејство со наставки, препозитивниот член може да образува придавки од следните основи:

- именска основа: *dëm / i dëm-shëm; kristal / i kristal-të; hekur / i hekur-t* итн.
- прилошка основа: *dje / i dje-shëm; kundër / i kundër-t; afër / i afër-t, i vonë* итн.
- глаголска основа: *rrjedh / i rrjedh-shëm; kap / i kap-shëm, mund / i mund-shëm* итн.
- бројна основа: *dy / i dy-të; tre / i tre-të, dhjetë / i dhjetë* итн.

Од именска основа, препозитивниот член може да образува придавка и во содејство со префикс и суфикс истовремено: *botë / i për-bot-shëm; ditë / i për-dit-shëm* итн. (АГ 1995: 193).

Објаснувањето на првичната функција на препозитивниот член кај придавките е тесно поврзана со хронологијата на препозитивниот и на

постпозитивниот член. Таа функција може да се објаснува или според тезата дека препозитивниот член на почетокот имал определувачка функција⁴ или според тезата дека препозитивниот член кај придавките се појавил од потребата, јазично да го прикажува совпаѓањето на придавката со именката.⁵

Со двојна функција, препозитивниот член се јавува и кај одредени глаголски именки од среден и од женски род, кои се образуваат од партиципот: *e qeshura*, *të folurit* итн. Но, потребно е да се истакне дека овие именки, во денешниот албански јазик, се значително поретки во однос на придавките кои се образуваат од препозитивниот член.

Во сите овие случаи, во кои препозитивниот член се јавува во зборообразувачка функција, преку нејзините формални промени, врши истовремено и формообразувачка функција (Демирај 1986: 417), т. е. се јавува и како оператор за изразување на граматичките категории: род, број и падеж. Ваква функција има и кај показните заменски придавки со квалитативно значење: *i(e) tillë*, *i(e) atillë* и сл. (Демирај 1986: 472).

Само со формообразувачка функција, препозитивниот член се употребува со именките во генитив, како граматичко средство за формално разликување на генитивот од дативот, кои инаку, без присуството на членот, имаат иста форма. Со оваа функција се јавува и со имињата на деновите од неделата, каде што препозитивниот член ги изразува граматичките категории број и падеж, но не и граматичката категорија род, бидејќи овие именки се употребуваат само во женски род. Тоа значи дека препозитивниот член кај овие именки се јавува исклучиво со формата за женски род во еднина, *e*, и во множина, *të*. Челику (Челику 1997: 65) ова го објаснува со тоа што, пред именките кои ги означуваат деновите од неделата, се подразбира зборот *dita* (*денои*) кој е во женски род: *dita e hënë*, *dita e martë* итн. Препозитивниот член кај овие имиња е претворен во составен елемент на зборот и во ниту еден случај не отсуствува.

Според истражувачите, препозитивниот член има и функција на изразување тоталност. Со оваа функција, членот се јавува кај броевите од два и нагоре: *dy*, *tre* (*два/ове*, *џу*) / *të dy*, *të tre* (*обајцаџа*, *џпројцаџа*), како и кај заменските зборови: *gjithë*, *tërë* / *të gjithë*, *të tërë* (*сиџе*, *сиоџ*, *сеџа*, *сеџо*). Според Риза (Риза 1982: 134), кој смета дека препозитивниот член порано имал определувачка функција и дека определениот постпозитивен член потекнува од него, покрај случаите кога овој член го изгубил своето старо (некогашно) определувачко значење, како кај придавките *i mirë*, *i bardhë* (*гобар*, *бел*) и сл., се среќаваат и други случаи кога овој член ја сочувал, до ден денес, определувачката функција од древниот албански, а тоа се токму горенаведените два случаи, т. е. кај броевите, како на пример: *të tre* (со значење *që të tre*; *që të tria* / *џпројцаџа*; *џруџе*) и кај заменските зборови *të gjithë*, *të tërë*, кои кога се

⁴ С. Риза, Б. Бокши, Х. Педерсен и др.

⁵ Ш. Демирај (1986: 428).

употребуваат како членувани, т. е. со препозитивен член, во ниту еден случај не може да добијат и постпозитивен член, чија функција, на некој начин, се рефлектира со препозитивниот член. И Чабеј (Чабеј 1987: 119) не го негира целосно определувачкото значење на препозитивниот член кај броевите, но според него, во овие случаи, членот покажува најнапред тоталност: *të dy – që të dy* (двајцата), а потоа определеност: *të dy – ata të dy* (иите двајцата).

Според Риза (Риза 2009: 281), својата определувачка функција од древниот албански, препозитивниот член продолжува да ја чува и кај имињата што означуваат сродство, како: *i biri* (син му/ù), *e bija* (керка му/ù), *të bijtë*(синовиие) и др. Денес, препозитивниот член во овие образувања се употребува со значење на присвојна заменска придавка: *biri i tij* (нежовиоѝ син), *bija e saj* (нејзиниоѝ керка), *bijtë e tyre* (нивниѝе синови), но во минатото, на историски план, според истиот извор, овој член се употребувал пред именките, како кај образувањата: *të mi vëllezër* (мои браќа), *të tu motra* (ѝвои сесѝри), каде што препозитивниот член *të* не се смета како член на присвојната заменска придавка (*mi, tu/moi, ѝвои*), туку како член на именките (*vëllezër* (браќа), *motra* (сесѝри), т.е. *të vëllezër, të motra*), кои ги определува од препозиција. Од друга страна, Челику (Челику 1997: 64) смета дека препозитивниот член кај имињата што означуваат сродство изразува припадност, односно го покажува само третото лице на присвојната заменска придавка (*i biri* (син ù) = *biri i tij* (нежовиоѝ/нејзиниоѝ син)), но не и определеност, и како таков треба да се приклучи кон присвојните заменски придавки.

Присуството на препозитивниот член во албанскиот јазик претставува една друга црта која го прави различен албанскиот од македонскиот јазик, но и од другите балкански јазици во однос на инвентарот на членските морфеме.

Во македонскиот јазик, функциите на препозитивниот член се реализираат или со службени зборови, кои ги изразуваат односите меѓу именските зборови во реченицата и односите на глаголското дејство и додатоците, како што се предлозите, или, најчесто, преку морфолошки оператори, како што се флексиските морфеме, односно суфиксите.

Со предлозите се изразуваат низа синтаксички функции, особено во јазиците без падежни форми на именските зборови, каков што е македонскиот јазик (Минова 1994: 76). И токму во случаите кога, во албанскиот јазик, препозитивниот член се употребува за образување на генитивот, претежно со значење на посвојност, и за негово формално разликување од дативот, во македонскиот јазик, се употребуваат предлозите кои ги вршат функциите на препозитивниот член во албанскиот јазик, како на пример, предлогот *на*, со значење на посвојност: *куќаѝа на учѝелоѝ* (*shtëpia e mësuesit*); *каѝаѝа на Пеѝреѝа* (*kapela e Petros*) и сл., на кој му конкурира и предлогот *ог*, исто така, за изразување на релација сопственик – сопственост: *куќаѝа ог ѝаѝко ми* (*shtëpia e babait*); *ѝаѝоѝо ог Пеѝреѝа* (*palltoja e Petros*), со кој може да се изразува и партитивно значење: *ѝовекеѝо ог сѝудентѝиѝе* (*shumica e studentëve*) и сл. (Конески 1999: 519). Овие значења може да се изразуваат и преку наставки

како: *шaт̃и̃ковaт̃a кука (shtëpia e babait); ѓрагскиoт̃ парк (parku i qytetit); мајчиниoт̃ јазик (gjuha e nënës)* и сл. (Кепески 1980: 105).

Како што спомнавме и порано, одредени функции што ги врши препозитивниот член во албанскиот јазик, во македонскиот јазик ги вршат најчесто флексивните морфеми, односно суфиксите преку кои се образуваат нови зборови и се изразуваат граматички категории. На овој начин, се образуваат придавки, глаголски именки и сл., кои во албанскиот јазик се образуваат преку препозитивниот член или преку препозитивниот член во содејство со афиксни морфеми. Како во албанскиот јазик така и во македонскиот, придавките се образуваат од различни зборовни групи: од именки, од глаголи, од предлози итн. (Конески 1999: 313). Ако во албанскиот јазик придавките се образуваат не само со афиксни морфеми туку и со препозитивен член, во македонскиот јазик, придавките се образуваат само со суфикси. Така на пример, од именска основа, придавките се образуваат со суфиксите: *-ски (ѓрагски), -ен (зла̃и̃ен) –ов (буков), -ин (мајчин), -ес̃и̃ (ш̃о̃и̃чес̃и̃), -ав (ѓрбав)* и др.; од глаголи, со суфиксите: *-лив (убедлив), -ачки/-ечки (движечки), -ен, -лен (работ̃ен, ш̃рашален)* и др.; од прилози: *-ен (голен), -шен (се̃ѓашен), -ски (лански)* и сл. (Кепески 1980: 105). На сличен начин, во македонскиот јазик, се образуваат и глаголските именки, како на пример: *сме̃е̃ње, оде̃ње* и сл. (Кепески 1980: 134), кои во албанскиот јазик се образуваат со препозитивен член (*e qeshur, t̃e ecur*).

Во македонскиот јазик, со наставки се изразуваат и граматичките категории. Ако во албанскиот јазик, граматичката категорија род кај придавката: *i vyesh̃m (вреден) / e vyesh̃me (вредна)*, се изразува истовремено и преку препозитивниот член за машки род *i* и за женски род *e*, и со наставката за машки род *-sh̃m* и за женски род *-sh̃me*; исто така, и граматичката категорија број: *e art̃e (зла̃и̃на) / t̃e arta (зла̃и̃ни)* се изразува истовремено и со формите на препозитивниот член за еднина *e* и за множина *t̃e*, и со наставката за множина *-a*, во македонскиот јазик овие граматички категории се изразуваат само со наставките за род и број: *вреден-вредна; зла̃и̃на-зла̃и̃ни*.

Според гореискажаното, во македонскиот јазик, за изразување на одредени граматички категории, освен суфиксите, нема потреба за дополнителни површински сигнали, за разлика од албанскиот јазик, каде што граматичките категории се изразуваат истовремено и со суфикси и преку препозитивниот член, на пример, кај придавките: *shok i mir̃e/гобар дру̃ѓар, shoqe e mir̃e/гобра дру̃ѓарка, shoqe t̃e mira/гобри дру̃ѓарки*. Слична ситуација имаме и кај повеќето заменски придавки кои, во албанскиот јазик, се употребуваат со член, а во македонскиот јазик, се реализираат со овие морфолошки оператори, како на пример, кај заменските придавки *i tij, e saj, t̃e saj ... / не̃ѓов, не̃јзин, не̃јзини...; i till̃e, e till̃e, t̃e k̃etill̃e... / ш̃аков, ш̃аква, ш̃акви...; t̃e gjith̃e, t̃e t̃er̃e / с̃и̃и̃е*. И за имињата на деновите од неделата: *ш̃онегелник, в̃ш̃орник, сре̃да* итн., во македонскиот јазик, нема потреба за дополнителни површински сигнали за изразување на соодветните граматички категории,

додека, во албанскиот јазик, овие имиња задолжително се употребуваат и со препозитивниот член, како составен дел на зборот.

Во случаите кога се претпоставува дека во албанскиот јазик препозитивниот член ја сочувал определувачката функција од древниот албански, како кај броевите (*të dy, të tre, të katërt...*), кај именската заменка (*të gjithë*) и кај имињата на сродство (*i biri, e ëma*), во македонскиот јазик, во првите два случаја се јавува определениот постпозитивен член, како кај броевите (*двајца-ија, тројца-ија*) така и кај именската заменка (*сите* – која се употребува само во членувана форма), додека имињата на сродство се изразуваат најчесто преку кратките заменски форми кои се употребуваат со посвојно значење: *син му (ù), мајка му (ù)*, или со присвојните заменски придавки: *негов (нејзин) син, негова (нејзина) мајка*.

Другите балкански јазици, кои немаат препозитивен член, употребуваат алтернативни методи за да ги реализираат функциите кои ги врши препозитивниот член во албанскиот јазик. Иако во однос на присуството на препозитивниот член во албанскиот јазик постојат одредени допирни точки со романскиот и со грчкиот јазик, каде што исто така е присутен препозитивниот член, сепак има големи разлики во однос на неговата употреба во овие јазици. Имено, во романскиот, исто така, се присутни и препозитивниот и постпозитивниот член, но во албанскиот јазик, препозитивниот член има иста форма и за придавката и за генитивот, додека во романскиот има различни форми за овие две единици. Освен тоа, препозитивниот член во романскиот нема двојна функција како во албанскиот јазик. Во однос на употребата на препозитивниот член со придавките, Демирај (Демирај 1986: 417) укажува на тоа дека образувањето на две класи на придавки е карактеристика само за албанскиот јазик и нема еквивалент во ниту еден друг и.е. јазик. Присуството на препозитивниот член кај придавките, во романскиот јазик, може да се третира само како слична појава, бидејќи во овој јазик има само една категорија придавки, кои може да се употребуваат или во членувана или во нечленувана форма, во зависност од одредени синтаксички околности.

И во грчкиот јазик постои препозитивен член, но со определувачка функција, каков што е определувачкиот постпозитивен член во албанскиот, во македонскиот и во другите балкански јазици, а кој потполно е различен од препозитивниот член во денешниот албански јазик. Како што спомнавме, препозитивниот член во албанскиот јазик нема определувачка функција, иако во одредени случаи може да се увидат траги од оваа функција.

ЛИТЕРАТУРА

- Агалиу, Ф. (1972), *Çështje të fonetikës dhe të gramatikës së shqipes së sotme*, Mihal Duri, Tiranë.
- Агалиу, Ф. и др. (1995), *Gramatika e gjuhës shqipe*, vol. I, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- Ајети, И. (1969), *Historia e gjuhës shqipe (morfologjia historike)*, Enti i botimeve i RSS, Prishtinë.

- Бокши, Б. (1984), *Prapavendosja e nyjës shquese në gjuhët ballkanike*, Rilindja, Prishtinë.
- Демирај, Ш. (1986), *Gramatika historike e gjuhës shqipe*, Mihal Duri, Tiranë.
- Кепески, К. (1980), *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Конески, Б. (1999), *Грамаџика на македонскиот јазик*, Детска радост, Скопје.
- Косталари, А. и др. (1984), *Gjuha letrare shqipe*, Enti i teksteve dhe i mjeteve mësimore i KSA të Kosovës, Prishtinë.
- Ликај, Е. (1996), *Raporte të nyjave dhe të rendit të gjymtyrëve*, Seminari XVIII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- Минова-Гуркова, Л. (1994), *Синџакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје.
- Риза, С. (1979), *Studime albanistike*, vol. I, Rilindja, Prishtinë.
- Риза, С. (1982), „Probleme të nyjave të shqipes“, *Studime filologjike* 1/1982-83, Qendra e Studimeve Albanologjike, Tiranë, 121-133.
- Риза, С. (2009), *Vepra 5*, ASHAK, Botime të veçanta, CIV, Seksioni i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Libri 43, Prishtinë.
- Чабеј, Е. (1964), *Disa faza më të moçme të shqipes në dritën e gjuhëve fqinje*, RSHIPSH 1, Tiranë.
- Челику, М. (1997), *Probleme të morfologjisë së gjuhës së sotme shqipe*, Libri universitar, Tiranë.
- Челику, М. и др. (1998), e *Gramatika e gjuhës shqipe*, vol. II, Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- Челику, М., Карапињали, М., Стринга, Р. (1998), *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1998.

Марина СПАСОВСКА

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА НА ПЕРФЕКТОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во овој труд ќе направиме контрастивна анализа на сум-перфектот во македонскиот и на перфектот (koha е kryega) во албанскиот јазик. Нашата цел е преку ексцерпирани примери од избрани романи преведени од македонски на албански јазик¹ и обратно², да ја прикажеме оваа сложена глаголска форма со нејзините основни и вторични значења, и во двата јазика. Притоа, ќе ги посочиме сличностите, но и разликите, како во поглед на значењата што се искажуваат со ова време, така и во однос на степенот на неговата употреба.

Клучни зборови: перфект, резултативност, прекажаност, директно кажување.

Перфектот или минатото неопределено време претставува аналитичка глаголска форма за којашто во лингвистиката постојат различни термини и именувања, така што дел од лингвистите ја нарекуваат сум-перфект, дел сум-сериј, некои од нив ја именуваат како перфектI и сл.

Со сум-перфектот во македонскиот јазик се искажува дејство што се случило воопшто во минатото, без точно да се определи моментот на неговото извршување. Конески (1967a: 461) за таквата нијанса во значењето на неопределеното време вели дека „ќе ја почувствуваме, така да се рече, во чист вид – во такви реченици каде што не се јавуваат други зборови со временско значење, преку кои поблиску се одредува временската ситуација кога се вршело дејството“. Преку примерот *Сум ти кажал некогаш и пак ќе ти кажам*, авторот ја претставува особеноста на перфектот да изразува дејство кое е извршено во минатото, и за кое „во моментот соопштуваме како за факт, без да се содржи во глаголската форма само по себе некаква претстава за сооднесување со еден момент или временски отсек во минатото“.

Историски погледнато, функцијата на стариот словенски перфект била резултативноста³, но дури подоцна, во времето кога освен од аористната основа започнале да се образуваат и форми на перфектот и од имперфектната основа

¹ Се работи за романите *Големата вода* на Живко Чинго и *Тврдоглави* на Славко Јаневски (и нивните преводи на албански јазик).

² Тоа се романите *Librat e babaitna* Luan Starova и *Gjeneralit i ushtrisë së vdekur* Ismail Kadare (и нивните преводи на македонски јазик).

³ Тополињска (1995: 205–206) истакнува дека „под резултативна глаголска конструкција се подразбира една конструкција на којашто ѝ е својствен двоен сооднос со временската оска. Имено, се констатира актуелноста (траењето) на резултатите (последичите) на еден поранешен настан. Со други зборови, се констатира постоењето на една состојба сфатена како резултат на еден поранешен настан“.

(молил-моле), тој развил и нови функции. Токму прекажаноста е една од неговите нови модални функции, којашто, како што посочува Конески (Конески 1967б: 176) се развила како резултат на тоа што „се зачувале аористот и имперфектот наспрема перфектот“. Во врска со прекажаноста во македонскиот јазик, Тополињска (Тополињска 1995: 245) констатира дека е разбирливо тоа што „дубитативната⁴ семантика се накалемила токму на семантиката на 'минатото неопределено време'“, бидејќи токму „временската неопределеност, односно непостоењето на временски деиктички параметар, сведувањето на соодветната информација на многу општата определба 'пред моментот на зборувањето' ја прави оваа формација најпогодна како појдовна точка на таков тип семантичка деривација“.

За речениците конституирани од ваквите глаголски конструкции (сум + л-формата), Тополињска (1995: 245) вели дека „често содржат ограда на говорителот во однос на вистинитоста на прекажаните содржини“ и дека иновацијата е во тоа што „во балканската средина, за разлика од останатиот словенски јазичен свет, тие постигнале висок степен на граматикализација“.

Во врска со перфектот во албанскиот јазик, Њумарк (Newmark 1982: 71) истакнува дека „the basic use of the present perfect of the indicative mood is to indicate that the scope of time considered by the speaker includes both the past and the moment of speaking“ (основната употреба на перфектот на индикативот е да искаже дека обемот на времето сметан од страна на говорителот ги вклучува и минатото и моментот на зборување), и дека „by using this tense the speaker implicitly claims that an action has some connection with the present moment, although it began in the past“ (со употребата на ова време говорителот имплицитно тврди дека дејството има врска со сегашниот момент, иако почнало во минатото).

Значи, основната функција на перфектот во албанскиот литературен јазик е искажување резултативност.

Во *Грамајиката на албанскиот јазик* (Akademia 2002: 312) се истакнува дека во своето основно значење перфектот во албанскиот јазик се користи кога: а) завршеното дејство се поврзува со моментот на зборувањето (*Dikush ka hapur varret para se të mbrinim ne - tha gjenerali.* (ИК 139) / *Некој ѝ рече да гојдеме ѝ отворил гробиштата - рече генералот.* (ИК 136)); и б) дејството во минатото продолжува и во моментот на зборувањето (*Tokë zezë, tokë e shkretë, pse je hapur...* (SJ 51) / *Црна земја, иштура земја, зошто си се отворила...* (CJ 60)).

Семантичките варијанти на перфектот во македонскиот и во албанскиот јазик се разликуваат, но, како што ќе видиме понатаму во текстот, постојат и голем број слични функции кои ги врши ова време и во двата јазика.

Сум-перфектот во македонскиот литературен јазик се користи и за директно кажување и за прекажување. Притоа, основна функција му е

⁴ Со терминот дубитатив, авторката (Тополињска 1995: 245) ги именува прекажаните искази, искази кои според неа „најчесто содржат ограда на говорителот во однос на вистинитоста на прекажуваните содржини“.

- *Ка qenë tre vetë dhe një natë prej tri fshatrash kanë rrëmbyer tri vasha më të bukura...* (SJ 98)
- *Во младосиџа, коџа иџред војнаиџа, како иџрва иџо усиџех, завршила француска маиџура во една солунска џимназиџа, во неа се зачнала и џолемаиџа, верна џубов до џроба, кон лиџератиџураиџа.* (ЈС 72)
- *Në rini, kur para luftës si nxënës më e dalluar e morimature frënge në një gjimnaz të Selanikut, te ajo u rrënjos edhe dashuria e madhe, deri në vdekje, për letërsinë.* (LS 51)
- *Таиџко ми во своиџе чесиџи архивски истиџражувања ииџо џи вршел во можниџе извори на оиџоманскиџе ракоиџиси во Македониџа, во една оо биџолскиџе џамии забележал два заковани сандака иџреиџлни со деџиџери, книџи, харџиџи...* (ЈС 208)
- *Babai në hulumtimet e tija të shpreshta arkivore që ibënte lidhur me dorëshkrimet osmane në Maqedoni, në njerën nga xhamitë e Manastirit i kanë rënë në sy dy sënduqe të mbyllura, plot me defterë, libra, letra...* (LS 166)

Од горенаведени примери може да се заклучи дека сите македонски примери, коишто се, всушност, превод од албански оригинални реченици⁵, се искажани со сум-перфект, додека, пак, во претпоследниот албански пример има употребено аорист, а во последниот има мешање на перфект и на имперфект. Од овие примери се забележува дека преведувачот направил вистински избор, а тоа значи дека незасведочени дејства, односно дејства на коишто говорителот не бил директно присутен ги предава како посредник, односно ги преведува со сум-перфект.

Во продолжение ќе посочиме еден пример во којшто убаво се гледа употребата на сум-перфектот во македонскиот јазик, додека, пак, на албански јазик истиот пример е преведен со имперфект:

- *Не џледав и не бев сведок на миџоџи коџа Симон Наконџиџик, сиоџи како зелен волиџбник оо мочуриџиџе, си џо иџвакал брадулеџо и му раскаџувал на долџовраџиџиџиџи Лазар Арџиров... за суоџбинаиџа...* (CJ 122)
- *Nuk shikoja dhe nuk isha dëshimtar i momentit kur Simon Nakontiku i tëri i gjelbër magjistër i kënetës, e përtypte mjekrrën dhe tregonte Lazar Argirovit... për fat...* (SJ 107)

Сепак, од нашиот ексцерпиран материјал извлековме примери коишто се различно преведени од албански на македонски јазик (и обратно). Во примерите на македонски јазик е употребен сум-перфект за прекажување, додека во примерите на албански јазик се употребени формите на простите минати времиња.

Во продолжение ги посочуваме таквите примери во кои се употребени различни временски форми:

⁵ Освен примерот на Славко Јаневски -... *Биле иџроџца и во една ноџ џрабнале оо иџри села иџри наџубави девоџки...* (CJ 111)

- *Сѿпарецот ѿ ја ѿокажал со бастѿуноѿ онаа со која одел неѿовиот сун (велаѿ, ја расѿознал ѿо косаѿа) и девојкаѿа ѿокорно се уѿаѿила кон својаѿа соба... (ИК 66)*
- *Plaku tregoi me bastun atë, me të cilën shkonte biri i tij (thonë se e njohu nga flokët) dhe vajza e bindur u drejtua për në dhomën e saj... (ИК 67)*
- *Оние шѿо умале ѿрилика да ѿи ѿледааѿ на дело, како со часови дење-ноќе се бакрачаѿ со бојаѿа, раскажуваа дека во ѿије часови лудѿије се однесувале сосема нормално, човечки. (ЖЧ 26)*
- *Ata që kishin rast t'i shonin në vepër, se si me orë të tërë, ditë e natë, mirren me ngjyrën, rrëfenin se në ato caste të marrët silleshin normalisht, njerëzisht. (ZHÇ 22)*
- *Освен ѿоа, ни умрееден рабоѿник. - Умрел? Ви се случила некоја несреќа? (ИК 210)*
- *Veç kësaj na vdiq një punëtor. – Vdiq? Pse? Ju ndodhi ndonjë aksident? (ИК 218)*
- *Иако не можеле да му ѿо ѿреѿознааѿ лицеѿо на видовникоѿ, луѓеѿо знаеле дека ѿресѿариѿе очи со конци крв околу себе доѿледувааѿ сѿ и знааѿ сѿ. (CJ 43)*
- *Edhe pse nuk mundnin t'ia njohin fytyrën parashikuesit, njerëzit e dinin se sytë shumë të njetër me penj gjaku rreth vehtes shohin gjithçka the gjithçka dinë. (SJ 36)*

Во врска со употребата на аористот и имперфектот во албанскиот јазик за прекажување, Гајдова, Лаброска и Бужароска (2010: 128) истакнуваат дека „албанскиот јазик, наспроти комплетно развиениот систем за изразување на адмиратив, нема граматикализирани конструкции за изразување на прекажаност во онаа неутрална варијанта како што го има во македонскиот, во бугарскиот или пак во турскиот јазик“, и дека токму поради тоа, при раскажување приказни, во овој јазик најчесто се користат аористот и имперфектот.

Дека со аористот во албанскиот јазик може да се искажуваат и незасведочени дејства се гледа и во следниот пример, во којшто, пак, во оригиналниот македонски пример за прекажување е употребен перфект:

- *Си биле еден цар и една царица и умале ѿриесетѿ и деветѿмина синови, а најмалиот бил најумен. Ама царот Сонце и царицаѿа Месечина еднаш замрзнале на небоѿо. На синовиѿе уорила чума. (CJ 77)*
- *Na ishte një mbret një mbretëreshë dhe kishin pasur tridhjetë e nëntë djemë, e më e vogli kishte qenë më i mençmi. Por mbreti Diell dhe mbretëresha Hënë njëherë u mërdhinë në giell. E djemve u ra dergja. (SJ 67)*

Покрај за прекажување, сум-перфектот во македонскиот литературен јазик може да се користи и за директно кажување, односно како што посочува Конески (1967a: 463), „за негово предавање „од прва рака“. Ваквото предавање на дејството е најчесто поврзано со првото лице, кое е директен учесник во настанот и истиот го предава како засведочен: - *Јас никогаш не сум ѿиел алкохол, - рече свешѿеникоѿ. (ИК 23)* - *Unë s'kam pirë kurrë alkool, - tha prifti. (ИК 23);* - *Сум забележал – рече ѿенералоѿ. (ИК 71)* - *E kamvënë re – thagjenerali. (ИК 73).* Токму во ваквите случаи се гледа поврзаноста меѓу ова

време со аористот и имперфектот, за кои е карактеристично учеството на говорителот во минатиот настан, кој го предава како сведок.

Блаже Конески (Конески 1967а: 466) истакнува дека ваквите форми понекогаш можат дури и да се заменат со формите на минато определено (свршено или несвршено) време: *Јас никогаши не ѝиев алкохол, - рече свеиѝеникойѝ. - Забележав - рече ѓенералойѝ.*

Што се однесува до албанскиот јазик, и во него формите на перфектот можат да се заменат со формите на аористот. Во врска со ова, во *Грамаѝикаѝа на албанскиойѝ јазик* (Akademia 2002: 313) се напоменува дека понекогаш перфектот може да се користи и со значење на аорист (за да искаже целосна завршеност на дејството, без да се посочи на неговата врска со моментот на зборувањето). Се вели дека, главно, ваквите форми се карактеристични за говорената форма на јазикот, но, сепак, се среќаваат и во пишана форма (...*Maria, kavdekur(vdiq) teemrinetijnë gojë.../ ... Марија умрела (умре) со неѓовоѝо име на усниѝе...* За тоа дека перфектот во албанскиот јазик може да се замени со формите на аористот, се потенцира и во *Практичнаѝа ѓрамаѝика на албанскиойѝ јазик* (Çeliku, M.& etc. 2004: 160), каде што се вели дека „Herë-herë ekryera për doret në vend të së kryerësë thjeshtë“⁶, како и во *Грамаѝикаѝа за сѝандардниойѝ албански јазик* од американскиот лингвист Њумарк (Newmark 1982: 73), при што тој посочува дека „In spoken Albanian, and sometimes in writing as well, a perfect form may appear where a past definite form would be expected“ (Во разговорниот албански јазик, а понекогаш и во писмениот, формите на перфектот можат да се јават онаму каде што се очекуваат аористни форми).

Во продолжение ќе наведеме примери во кои сум-перфектот е употребен за директно кажување, односно во кои вршителот на дејството е во прво лице еднина:

- *Никогаши не сум видел ѝолку убав снеѓ.* (ИК 91)
- *Dëborë kaq të bukur s'kam parë ndonjëherë.* (ИК 94)
- *Сум видел дека нашиѝе рабоѝаѝи на разни месѝа...* (ИК 94)
- *Kam parë që tanët bëjnë lloj-lloj punësh...* (ИК 97)
- *Никогаши во живоѝойѝ не сум видел ѝолку ѝланини...* (ИК 211)
- *Asnjëherë nuk kam parë kaq shumë male...* (ИК 218)
- *Секогаши ме инѝересирал ѝпроблемойѝ на сказниѝе.* (ИК 228)
- *Problemi i përrallave më ka interesuar gjithmonë.* (ИК 237)
- *Леме, заиѝо како мое деѝе сум ѝѝе имала, ѝоа да ѓо знаеш! Сум ѝѝе чувала како ѓулаб, да знаеш!* (ЖЧ 12)
- *Leme, se si djalin tim të kisha, këtë ta dish! Të kam ruajtur si pëllumb, ta dish!* (ЗНÇ 10)
- *Такво улаво беѓање сѓе уиѝе не сум видел.* (ЖЧ 131)
- *Një ikje të këtyllë të çendur, të pamenduar asnjëherë nuk kam parë.* (ЗНÇ 123)

⁶ „Одвреме-навреме, перфектот се употребува на местото на аористот“ (прев. М. Спасовска)

- *Реков, мајче, дека сум одел и ѿодалеку од Лесново. Од морски брегови сум ѿерал камили.* (CJ 21)
- *Thash, meme, se kam vajtur edhe më larg se Lesnova. I kam grahur devet bregut të detit.* (SJ 16)
- *Нема болка шио не сум ја совладал. И од ѿроказа сум лекувал.* (CJ 124)
- *Nuk ka sëmundje që nuk e kam mposhtur. Kam shëruar edhe prej magjie një murg.* (SJ 109)

Од сите горенаведени примери можеме да забележиме дека и во албанскиот јазик имаме иста употреба на перфектот.

Покрај првото лице еднина, за директно кажување се употребува и првото лице множина, односно кога дејството се врши во видокругот на лицата кои се учесници или пак сведоци на истото, како во примерите:

- *Сме ѿи оѿлакувале ѿо нашински, како наши синови.* (ИК 40)
- *I kemi qarë me ligje si djem të tanë.* (ИК 40)
- *Нам не ни се случиле вакви нешѿа...* (ИК 51)
- *Ne s'na kanë ndodhur raste të tilla ...* (ИК 52)
- *Сме виделе многу бисѿи.* (ИК 80)
- *Kemi parë shumë buste.* (ИК 82)
- *Уиѿе не сме заврѿиле ни чеѿврѿина од рабоѿаѿа.* (ИК 145)
- *Nuk kemi bërë akoma as çerekun e punës.* (ИК 147)
- *Ние никогаѿ не сме ѿи ѿалеле мрѿвиѿе.* (CJ 47)
- *Ne asnjë herë nuk i kemi djegur të vdekurit.* (SJ 40)

Блаже Конески (Конески 1967а: 467) посочува дека покрај со првото лице, употребата на минатото неопределено време за директно кажување може да биде поврзана и со останатите две лица. Според него, тоа се поретки случаи кои, на некој начин повторно се поврзани со првото лице, и кои „спаѓаат во кругот на неговото знаење и опит, па како такви и бидуваат од него лично засведочени“. Со вакво значење на сум-перфектот најдовме неколку примери:

- *Сѿе ми ѿо кажале ѿоа.* (ИК 78)
- *Ма кени тѿенѿ.* (ИК 81)
- *Но вие ѿолку време сѿе ѿо хранеле овој војник...* (ИК 88)
- *Ро ју е кени мѿајтур ме букѿ кај коѿ кѿтѿ уштар* (ИК 90)
- *Веке еднаѿи си ѿо ѿеѿал и си му ја кубел брадаѿа.* (CJ 189)
- *Njëherë më e ka rrahur dhe ia ke shkulur mjekrrën.* (SJ 170)
- *Лошо си ѿо секол, му се доближил ѿрвиоѿ Онисифор на виѿориоѿ.* (CJ 43)
- *E ke prerë keq, iu afrua Onisifori parë të dytit.* (SJ 36)
- *Околу кукаѿа на Фиданка и ѿи си се врѿел. Така е, ние ѿоа ѿо знаеме.* (CJ 194)
- *Rreth shtëpisë së Fidankës edhe ti je sjellë. Ashtu është, ne atë uhabet e dinë.* (SJ 174)

Од примерите може да се забележи дека говорителот го кажува тоа бидејќи точно знае дали дејството се случило или не, односно, во првиот пример тој бил присутен кога некогаш му ја соопштиле веста, а во останатите, информацијата ја дознава од другите или до неа доаѓа по пат на заклучок од

видливи последици или траги од дејството (како во примерите за неспиењето или пресекувањето)⁷. Последниот пример од македонски на албански јазик, наместо со сум-перфект, е преведен со аорист.

Разгледувајќи го модалниот систем на македонскиот глагол, Усикова (Усикова 2008б: 112) покрај карактеристичните начини кои служат за изразување на односот на глаголското дејство кон стварноста (индикатив, императив и кондиционал), наведува и еден специфичен вид модална категорија со која се изразува заклучок или претпоставка, а тоа е т.н. претпоставено-заклучен начин. Една од формите со кои се искажува претпоставка и заклучок, како што посочува авторката, е и минатото неопределено време, односно перфектот, „придружен од модални зборови од типот: сигурно, можеби, веројатно, изгледа, значи и сл.“. Во рамките на примерите што ги ексцерпиравме за потребите на овој труд наидовме на примерите:

- *И сиџе оние загинаџи сиџурно ѓо слушале овој фаџален јазик, џомисли.* (ИК 25)
- *Edhe gjithë ata të vrarë me siguri e **kanë dëgjuar** këtë gjuhë fatale, mendoi.* (ИК 24)
- *Сиџурно **сакале** ѓа ѓо џоминаџи мосџов и џука **биле** сиџе убиени.* (ИК 39)
- *Me siguri **dë** të jenë përpjekur të kalojnë nëpër urën e lumit dhe aty **janë vrarë** të gjithë.* (ИК 39)
- *Можебине **була** џааа убиена.* (ИК 106)
- *Por ndoshtanuk ishte vrarë ajo.* (ИК 109)
- *Можеби џије ја џџроџасџиле својаџа рабоџа.* (ИК 140)
- *Ndoshta ata i **kanë bërë llum** punët e tyre.* (ИК 143)
- *Преџџосџавувам дека џој оџсекоџаи **не бил** џолку сам, џолку џроклеџо сам, каков џиџо ѓо заџознавме во домоџ.* (ЖЧ 33)
- *Se supozoj, se ai **nuk ka qenë** asnjëherë i vetëm, aqë shumë i vetmuar, si e njohëm ne në konvikt.* (ЖЧ 29)
- *Се чинеше неџиџо лошо **се случило** во домоџ.* (ЖЧ 36)
- *Dukej se diçka e keqe **ka ngjarë** në konvikt.* (ЖЧ 32)

Од примерите што ги наведовме можеме да забележиме дека истите форми ги има и во албанскиот јазик, односно во делата кои ни беа предмет на анализа. И во албанските примери перфектот се употребува за изразување претпоставка или за изведување заклучок. Сепак, како што може да се забележи од примерите кои ќе ги наведеме подолу, постојат голем број вакви реченици кои на албански јазик се во некое друго време, наместо во перфект, односно се различно преведени⁸:

- *Можеби во своџе домови луџеџо **си ѓовореле** и за свои друџи маки, но во кафеанаџа џо цел ден и цела вечер се водеа само вакви разѓовори.* (ИК 59)

⁷ Се разбира, тоа можеме да го видиме од поширокиот контекст.

⁸ Од примерите забележуваме дека во најголем број од нив перфектот е преведен со имперфект, а поретко со презент и со аорист.

- *Ndoshta nëpër shtëpitë e tyre njerëzit **bisedonin** dhe për halle të tjera, por nëkafene bëhej gjithë ditën e gjithë mbrëmjen vetëm kjo bisedë.* (ИК 60)
- *Можеби нависшина ја **сакал**? Можеби и тиаа **зо сакала**? Само **џосио** знае **шио** **имало** меџу нив.* (ИК 65)
- *Mbase e **donte** vërtet? Apo mbase dhe ajo e **donte**? Një zot e di se **џ'пати** midis tyre.* (ИК 67)
- *Можеби тиаа **мислела** **џа** си **џо** уреди **живошито**...* (ИК 67)
- *Mbase edhe ajo **mendonte** të rregullonte jetën e saj...* (ИК 68)
- *Tu **сиџурно** добро **си сџорил** **шио** **си избеџал** **оџ** **фашистичи**.* (ИК 92)
- *Ti **sigurisht** **bëre** mirë që **ike** nga fashistët.* (ИК 95)

Ускова (Ускова 2008б: 113) посочува дека при изразувањето на претпоставки и заклучоци за минати настани со помош на перфектот, најчесто се користат второто и третото лице еднина и множина (што се гледа и од примерите што ги наведовме (и за двата разгледувани јазици)), а многу поретко првото лице (во нашиот корпус не наидовме на такви примери).

Минатото неопределено време се употребува и во прашални реченици, кои, всушност значат констатација, односно одговорот се содржи во самото прашање, и истите претставуваат стилска особеност на авторот.

Во продолжение ќе посочиме неколку такви примери:

- *Колку ли **народи**, **моќни** и **слаби**, **авиошито** или **придојдени**, **исчезнувале**, **се пришоувале** едни во други, колку ли **вери** **се пришоувале** во душиите на луѓето.* (ЛС 150)
- *Kushedi sa popuj, të fuqishëm e të dobët, autoktonë dhe të ardhur, **kanë humbur, janë shkrirë** në njëri-tjetrin, kushedi sa besime **janë gërshtuar** në shpirtërat e njerëzve.* (LS 120)
- *Шито ли **сџорил** со вдовицата на **полковникот**?.... Шито **можело** **џа** има меџу нив? (ИК 20)*
- *Џ'тë **ketë** **bërë** vallë me gruan e ve tëkolonelit?.... Џ'тë **ketë** **vallë** midis tyre?* (ИК 20)
- *А како **и**оинаку **можел** **џа** заврши **еген** **гезерш**ер? (ИК 114)*
- *E si **mund** të përfundonte ndryshe njëdezertot?* (ИК 116)
- *Шито **можело** **и**олку **многу** **џа** **џо** **изулави**? (ЖЧ 114)*
- *Џ'е **ka hutuar** gjithaqë shumë? (ZHÇ 106)*

За перфектот и во македонскиот и во албанскиот јазик е карактеристично и модалното значење севременост, односно омнитемпоралност, кое ќе го илустрираме преку примерите:

- *На Балканот оваа **и**рџовија **секоџаш** **била** **боџата**.* (ЛС 31)
- *Në Ballkan kjo tregti gjithmonë **ka qenë** e frytshme.* (LS 16)
- *Секоџаш **било** **и**ака, случајот **и**ресуоувал во **живошито** на **семејсиво**то, **наро**от, **цивилизацијата**, **империјата**.* (ЛС 170)
- *Gjithmonë kështu **ka qenë** vendimtar për jetën e familjes, të popullit, të qytetërimit, të perandorisë.* (LS 135)
- *Во **и**екоит на **с**иите векови, **нејзината** **судбина** **била** **и**оипраџична **оџ** **с**иите **оружа** **наро**ди.* (ИК 37)

- *Në të gjithë shekujt fati i tij **ka qenë** më i keq se i të gjithë popujve të tjerë* (IK 38)
- *BËrочем, **немало** рог на Балканои̇ без јаничарско ѿо̇шккло.* (ЛС 167)
- *Në të vërtetë **s'ka pasur** gjiri në Ballkan pa mallkimin jeniçer* (LS 132)
- *Во валуџи̇и̇е **ѿро'рѿувало** неѿознаѿо семе. Но ѓлагоѿи̇ја̇и̇а **сонувала** амбари.* (CJ 27)
- *Në plisat e dheut **mbinte** njëfarë e panjohur. Por uria **ëndërtonte** hambarë.* (SJ 21)
- *Сони̇и̇и̇а̇и̇а и сѿварноси̇а **се нао̇јавнувале**, меѓу нив **не ѿосѿоела** меѓа.* (CJ 247)
- *Endërrat dhe realiteti **përziheshin**, midis tyre **nukekzistonte** kufi.* (SJ 226)
- *... од искони нождо̇и̇ **бул** дел од нивна̇и̇а коба.* (CJ 40)
- *... ç'prej kohëve më të lashta thika **ishte** pjesë e kobit të tyre.* (SJ 34)

Последните три примери од романот на Славко Јаневски од македонски на албански јазик, наместо со перфект, се преведени со имперфект.

Во случаите кога со минатото неопределено време во македонскиот јазик се искажува благослов или клетва, ова време не се употребува за прекажување, односно во ваквите примери тоа има идна временска интерпретација:

- *O, сѿриче Лени̇ен, **соно̇и̇ви се ѿозла̇и̇ил!*** (ЖЧ 91)
- *O, ххaxha Lenten, **ju bëftë ëndra flori.*** (ZHÇ 83)
- *Ќе ѿе ѿослужиме како свој човек, алах **ѿе блаѓсловил.*** (CJ 143)
- *Do të shërbejmë si njeriun tonë, allahu **të bekoftë.*** (SJ 126)
- *Оѿрув ѿи **се сѿорило**, оги, оги! – избезумуваше вујна̇и̇а ѿо̇ѓаш.* (ЖЧ 12)
- *Helm t'u **bëftë**, shko! – hutohej në atë cast shoqja edajë.* (ZHÇ 9)
- *Tu si нем, **ѿе немѿуросала** враѓба...* (CJ 138)
- *Ti je tetec, **të zëntë** magija...* (SJ 122)

Овде истакнуваме дека примерите се различно преведени во албанските верзии на романите, односно сожелбен начин (mënyra dëshirore).

Со перфектот и во македонскиот и во албанскиот јазик можат да се искажат итеративни дејства, односно дејства што се повторувале во минатото:

- *Во недели̇е науѿро **огел** в црква и **слушал** нејасни ѿо̇јски ѿесни, а ѿо̇лагне **сѿиел** со некоја вдовица.* (CJ 85)
- *Të dielavet në mëngjes **ka shkuar** në kishë dhe **ka dëgjuar** këngë të pakuptueshme fetare, kurse pas dite **ka fjetur** me ndonjë vejushe.* (SJ 74)
- *Мноѓу̇и̇а̇и̇и̇ врз мојава кука **се сѿуру̇олувала** несреке.* (CJ 135)
- *Shumë herë mbi shtëpinë time **janë rrokollisur** fatkeqësi.* (SJ 119)
- *Секоѓаш ѿо ѿакви̇и̇е војни, малечок мој, од ѿоа месѿо **беѓале** ѿѿи̇и̇и̇и̇.* (CJ 104)
- *Gjithëmonë, pas luftërave të tilla, voglushi im, prej atij vendi **iknin** edhe zogjtë tjerë.* (SJ 92)

Ако внимателно ги разгледаме наведените примери, ќе забележиме дека само последниот пример, наместо со перфект, од македонски на албански јазик е преведен со имперфект. Останатите примери се соодветно преведени, со што

уште еднаш се потврдува употребата на перфектот во албанскиот јазик за искажување дејства што се повторувале во минатото.

Општо е познато дека како вторично значење на сум-перфектот во македонскиот јазик, покрај идност, севременост, претпоставка, клетва, заповед, се наведува и констатацијата.

Во врска со ова, Бл. Конески во *Грамајџикајџа на македонскиот и лијџерајџурен јазик* (Конески 1967а: 470) го споменува поимот констатација, за кој вели дека доколку констатираме нешто со формите на минатото неопределено време, тогаш таа констатација треба повторно да произлегува од првото лице, за да имаме директно кажување⁹, при што посочува неколку примери, меѓу кои и примерот: *Мноѓу си се научил да зајоведуваи, џуку секој не џи се џлаиш*.

Со сум-перфектот во македонскиот јазик можеме да искажеме и констатација во моментот на зборувањето за нешто што станало во минатото, но е со очигледен резултат во сегашноста. Токму поради тој резултат е присутен степен на изненадување, на чудење, иронија. Тоа се т.н. адмиративни искази, нашироко познати под името „балкански адмиратив“, (в. Тополинска 1995: 245) – експресивни варијанти на дубитативот.

Кога ја разгледуваме модалната употреба на сум-перфектот во македонскиот јазик, ќе ја споменеме и употребата на формите на ова време во прашални реченици, кои, се разбира, најчесто ги поставуваме за да дознаеме нешто, но постојат и такви прашања, кои ги поставуваме за да ја дознаеме причината за едно дејство, што го констатираме во моментот, како во примерите:

- *Ви излежло џркалоџо? – џраша човекоџ...* (ИК 45)
- *Ју ка дале ррота? – pyeti njeriu...* (ИК 46)
- *Шџо си ја кренал жлаваџа џолку високо?* (ЖЧ 15)
- *Pse ke ngritur kokën aqë lartë?!* (ZHÇ 13)
- *Црна земјо, шџура земјо, зошџо си се оџворила...* (CJ 60)
- *Tokë zezë, tokë e shkretë, pse je hapur...* (SJ 51)

Значи, со сум-перфектот во македонскиот јазик може да се искаже и констатација во моментот на зборувањето за нешто што станало во минатото, но е со очигледен резултат во сегашноста. Ваквата употреба на перфектот е карактеристична и за албанскиот јазик, за којашто Демирај (Demiraj 1967: 192), посочувајќи го примерот *Kush e ka hapur dritaren?*¹⁰ истакнува дека „pasoja e veprimi të shprehur nga folja vazhdon në çastin kur flasim“.¹¹

Во нашиот корпус наидовме и на такви примери

- *Некој џред да дојдеме жи оџворил жробишџава – рече женералоџ*. (ИК 136)

⁹ Бидејќи, како што посочува Конески (1967а: 470), „ако се констатира нешто (или што е всушност исто - се соопштува) како од второто или третото лице - со самото тоа го носи белегот на прекажаност“.

¹⁰ *Кож жо оџворил џрозорецоџ?*

¹¹ „Последиците од дејството изразено со глаголот продолжуваат во моментот на зборувањето“ (прев. М. Спасовска)

- *Dikush ka hapur varret para se të mbrinim ne – tha gjenerali.* (IK 139)
- *E, Леме, ѓроклеѓ да бидам, не се рогил ѓоѓолем шеѓаѓија од ѓебе во целиѓ свеѓ!* (ЖЧ 59)
- *Leme, qofsha i mallkuar, nuk ka lindur mahitës më i madh nga ty në tërë këtë botë!* (ЗНЅ 55)

Од прегледот на формите и функциите на сум-перфектот, може да се забележи дека оваа конструкција во македонскиот јазик располага со развиен систем на модални или вторични значења, со чијашто помош, како што посочува (2008б: 114) сум-перфектот „покажува својства на многузначност и на семантичка амбивалентност“.

Од анализата што ја направивме врз основа на материјалот што ни беше предмет на ексцерпција, можеме да констатираме дека за сум-перфектот во македонскиот јазик се карактеристични повеќе контекстуални варијанти. Покрај резултативноста, која била негова стара функција, се јавуваат нови функции на перфектот, меѓу кои: прекажаноста, неопределеноста, незасведоченоста. Со перфектот во албанскиот јазик, пред сè, се искажува резултативност, но понекогаш ова време се користи и за прекажување. Сепак, употребата на перфектот во албанскиот јазик за искажување незасведочени дејства е помала во однос на ваквата употреба на македонскиот сум-перфект, бидејќи албанскиот јазик во својот граматички систем нема развиено посебни форми за изразување прекажаност, како формите во македонскиот јазик.

Формите на сум-перфектот во македонскиот јазик се користат и за директно кажување и за прекажување. Притоа, основната функција му е прекажувањето (кое најчесто се врзува за третото лице): ... *Биле ѓројца и во една ноќ ѓрабнале ѓри девојки...*, додека, пак, употребата на ова време за директно кажување е поврзана со првото лице еднина (*Никоѓаш не сум сакал да водам дневник...*) и множина (*Сме виделе мноѓу бисѓи*), бидејќи ова лице е директен учесник во настанот и истиот го предава како засведочен. Од анализираните примери дојдовме до заклучок дека и перфектот во албанскиот јазик, односно *koha* е *kryera*, се употребува и за директно кажување: *S'kam dashur asnjëhere të mbaj ditar.../ Kemi pare shumë buste*.

Врз основа на ексцерпираниите примери, дојдовме до констатација дека и со перфектот во албанскиот јазик, како и со македонскиот сум-перфектсе искажуваат модалните значења, како: претпоставка или заклучок (*Сиѓурносакале да ѓо ѓоминаѓ мосѓов и ѓука биле сиѓе убиени. /Me sigurido të jenë përrjekur të kalojnë nëpër urën e lumit dhe aty janë vrarë të gjithë*); севременост (*Секоѓаш било ѓака, случајѓ ѓресуѓувал во живоѓѓѓ на семејсѓѓѓ, нароѓѓ, цивилизацијаѓ, имѓеријаѓ / Gjithmonë kështu ka qenë vendimtar për jetën e familjes, të popullit, të qytetërimet, të perandorisë*); итеративни, повторливи дејства (*Но, ѓи со ѓодини си одел во лов на желки ѓокрај Москиѓѓѓѓ бреѓ, ѓа сеѓак очѓѓе ѓи се добри / Po ti ke shkuar kaq vjet për breshka në bregun e Mosquitos, dhe sytë s'të janë prishur*), благослов или клетва, итн.

На крајот, ќе се согласиме со Фридман (Фридман 1980: 128), кој анализирајќи ги значењата на перфектот во македонскиот, како словенски, и на 204

албанскиот јазик, истакнува дека „додека балканословенскиот и турскиот перфект станале немаркирано минато време, кое го има главното значење на „непотврдување“, спрема маркираното минато определено, односно *di*-минато време, кое го има основното значење „потврдување“, албанскиот перфект се развил вака: обичниот перфект станал или станува немаркирано минато време, додека бојата на непотврдување му се придала на превртениот перфект, кој потоа се развил во посебен ред парадигми што се маркирани за статус „непотврдување“: адмиративот“.

ЛИТЕРАТУРА

- Асенова, П. (1989), *Балканско езикознание, основни проблеми на балканския езиков сџюз*, Издателство наука и изкуство, Софија.
- Велковска, (Сн. 1998а), *Изразување на резултативността во македонскиот сџандарден јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Гајдова, У., Лаброска, В., Бужароска, Е. (2010), „Секундарни средства за изразување на сегашност – транспозиции. Состојбата во балканските и во словенските јазици“, *'Сегашност' како лингвистички јоим*, МАНУ, Скопје, 179–198.
- Конески, Бл. (1967а), *Грамаџика на македонскиот лиџературен јазик*, Култура, Скопје.
- Конески, Бл. (1967б), *Исџорија на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- Тополињска, З. (1995), *Македонските дијалекџи во Еџејска Македонија, Синџакса I дел*, МАНУ, Скопје.
- Усикова, Р. (2008б), *Современиот лиџературен македонски јазик како џредмет на славистикаџа и на балканистикаџа*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Фридман, В. (1980), „Адмиративот во балканските јазици: Категорија против употреба“, *Македонски јазик XXXI*, Скопје, 121–129.
- Фридман, В. (1998), „Македонскиот јазик наспроти рускиот и бугарскиот: аспект, време, модалност“, *Македонско-руски јазични, лиџературни и кулџурни врски*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 79–93.
- Фридман, В. (2001), „Граматиџализација на балканизмите во македонскиот јазик“, *Македонски јазик LI–LII*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 31–38.
- Фридман, В. (2009), *Грамаџичкиџе каџџегориџи на исџказниот начин во македонскиот јазик*, Абакус комерџ, Скопје.
- Akademija e shkencave e shqiperise institute i gjuhësisë, 2002: *Gramatika e gjuhës shqipe I*, Tiranë.
- Beci, Bahri (2004) *Gramatika e gjuhës shqipe për të gjithë*, EDFA, Tiranë.
- Çeliku, M., Karapinjalli, M., Stringa, R. (2004), *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*, Botimet Toena, Tiranë.
- Demiraj, Sh. (1971), *Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe*, Prishtinë.
- Fridman, Viktor (1980), „The study of Balkan Admirativity: Its Histori and Development“, *Balkanistica*, vol. 6, 7–30.

- Fridman, Viktor (1981), „Admirativity and Confirmativity“, *Zeitschrift für balkanologie, Band XVII/1*, 12–28.
- Fridman, Viktor (1983), „Grammatical Categories and a Comparative Balkan Grammar“, *Ziele und Wege der Balkanlinguistik*, Berlin, 81–98.
- Fridman, Viktor (1992), „An outline of macedonian grammar“, *Македонски јазик LI–LII*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје, 169–263.
- Lant, Horast (1952), *A grammar of the Macedonian literary language*, *Две американски грамајџики на соремениот македонски стандарден јазик*, МАНУ, Скопје, 30–155.
- Newmark, Leonard (1982), *Standard Albanian (A reference grammar for Students)*, Stanford university press, California.

Сашика ГРУЈОВСКА-МИЛАНОВА

МОДАЛНИТЕ ГЛАГОЛИ КАКО МАРКЕРИ ЗА ИНФЕРЕНЦИЈАЛНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во трудот се разгледува употребата на модалните глаголи во македонскиот и во германскиот јазик како маркери за евиденцијалност на современ план. Се анализира кои модални глаголи можат да се употребат како маркери за евиденцијалност, кои видови извори на информација се означуваат со нив и дали се вбројуваат во граматичките или во лексичките маркери за евиденцијалност. Дополнително, се разгледува врската на модалните глаголи што се употребени како маркери за евиденцијалност со деонтичката и со епистемичната модалност. Анализата на употребата на модалните глаголи како маркери за евиденцијалност во македонскиот и во германскиот јазик ги покажува сличностите и разликите меѓу двата јазика.

Клучни зборови: евиденцијалност, извор на информација, модалност, модални глаголи.

Под поимот *евиденцијалност* во лингвистиката се подразбира семантичка категорија која упатува на изворот на информацијата врз која се темели определен исказ. Изворите на информација, пред сè, може да се поделат во две групи – засведоченост и незасведоченост. Групата засведочени дејства опфаќа дејства што се восприемени со некој од сетилните органи, така што постојат неколку подвидови извори на информација во зависност од тоа кое сетило е употребено. Под незасведоченост се подразбира инференцијалност или прекажаност. Инференцијата може да се базира врз основа на знаење, визуелен доказ итн. Кога се прекажува може да се парафразира или да се цитира.

За маркирање евиденцијалност се користат лексички или граматички јазични средства (Diewald/Smirnova 2010: 1). Граматичките маркери за евиденцијалност може да бидат афикси, клитики или честички и се користат само во дел од јазиците во светот. Во некои јазици се користи само еден вид граматички морфеми, а во некои има комбинација од различни видови. За разлика од граматичките маркери за евиденцијалност што се специфични само за некои јазици, лексички маркери за евиденцијалност се појавуваат во сите јазици во светот. Јазиците се разликуваат по бројот и видот на лексичките маркери за евиденцијалност што ги користат. Нивната употреба не е задолжителна. Во категоријата лексички маркери за евиденцијалност влегуваат лексеми од различни зборовни групи: глаголи, модални зборови, прилози итн. (Aikhenvald 2004: 10). Во овој текст се задржуваме на употребата на модалните глаголи во македонскиот и во германскиот јазик како лексички маркери за евиденцијалност.

Модалните глаголи се вбројуваат во јазичните средства за изразување модалност. Во различни јазици модалните глаголи може да имаат различни карактеристики, но во поглед на модалноста, со нив се изразуваат два вида

модалност: „деонтичка, која го опфаќа односот на субјектниот ентитет спрема дејството [...] и епистемска (епистемична) модалност, со која се означува односот на говорителот спрема дејството [...]“ (Бојковска 2012: 119). Дел од лингвистите сметаат дека евиденцијалноста е поткатегорија на епистемичната модалност, а дел сметаат дека се работи за две посебни категории. Во овој текст ги разгледуваме евиденцијалноста и епистемичната модалност како две посебни категории, но се согласуваме со ставот дека понекогаш доаѓа до преклопување на двете категории како, на пример, кај модалните глаголи.

За модални глаголи во македонскиот јазик вообичаено се сметаат: *може, мора, сака, смее и ѝреба* (Минова-Ѓуркова 2000: 187). Чашуле (1989: 100) го исклучува глаголот *сака* од групата модални глаголи поради недостатокот на синтаксичките рестрикции што се типични за модалните глаголи, а дополнително, во групата ги вбројува глаголите *бидува* и *има*. Со сите модални глаголи во македонскиот јазик може да се изрази деонтичка модалност, а епистемична модалност може да се изрази само со модалните глаголи *може, мора* и *ѝреба*. Овие три глагола може да се употребат и како лексички маркери за евиденцијалност. Во продолжение се разгледуваат карактеристиките на модалните глаголи *може, мора* и *ѝреба* кога се употребени како маркери за евиденцијалност и, дополнително, се истражува кој вид извор на информација се означува со нив.

Кога модалните глаголи *може, мора* и *ѝреба* се користат како маркери за евиденцијалност, се појавуваат само во формите за трето лице еднина сегашно време, така што може да се забележи висок степен на граматикализација. Се чини дека *може, мора* и *ѝреба* почнуваат да преоѓаат од групата лексички во групата граматички маркери за евиденцијалност.

Ако модалните глаголи *може, мора* и *ѝреба* се употребени како маркери за евиденцијалност, не може да се негираат (сп. Чашуле 1989: 103). Кога во реченицата е употребена негација, таа не се однесува на модалниот, туку на полнозначниот глагол.

Лексичките маркери за евиденцијалност *може, мора* и *ѝреба* се употребуваат во комбинација со честичката *да* и со полнозначен глагол на кој се означени граматичките категории. Кога се употребуваат *мора* (1) и *ѝреба* (2), честичката *да* е задолжителна, а во примерите со *може* честичката *да* е факултативна (3.1 – 3.2). Се чини дека употребата или отсуството на честичката *да* не влијае врз значењето на примерите во однос на евиденцијалноста, но, сепак, останува оваа појава да се истражи подетално.

1) *Тој мора да е ѝтаму.* (Чашуле 1989: 107)

2) *Треба да беше овој неѝшо, оѝи кмеѝскиоѝ, колку да се мачеше да си даде сѝроѓосѝ во ѝоѓледоѝ, искажуваше исѝлашен и несиѝурен.* (Гралис)

3.1) *Девојчеѝо може да има десетѝина ѝдини, едно од оние деца ѝшо брзо се извишувааѝ, ѝа се слабечки и нежни.* (Гралис)

3.2) *Може се враѝил.* (Чашуле 1989: 103)

Со употребата на модалните глаголи *може, ѝреба* и *мора* во примерите 1, 2, 3.1 и 3.2 говорителот искажува дека верува до определен степен дека некое дејство се случило во минатото, се случува во сегашноста или ќе се случува во

иднина, односно станува збор за изразување епистемична модалност (сп. Чашуле 1989: 102–110). Ваквите искази на говорителите вообичаено се базираат врз нешто што говорителот го воочил или знае, така што мора да постои некаков извор на информацијата. Понекогаш говорителот го спомнува изворот на информацијата врз која ја темели својата претпоставка во исказот, но понекогаш мора да се погледне поширокиот контекст. Значи, покрај епистемичната модалност, со оваа употреба на модалните глаголи *може*, *мора* и *треба* се маркира и инференцијалност. Во поглед на категоријата евиденцијалност сите три модални глаголи имаат иста функција – служат за маркирање инференцијалност, но во однос на епистемичната модалност постојат разлики меѓу нив. Со *мора* се изразува највисок степен на убеденост на говорителот дека дејството се случило, се случува или ќе се случува, со *треба* понизок, а со *може* најнизок.

Во модални глаголи во германскиот јазик вообичаено се вбројуваат глаголите *dürfen* ‘сmee’, *können* ‘може’, *mögen* ‘сака’, *müssen* ‘мора’, *sollen* ‘треба’ и *wollen* ‘сака’ (DUDEN 2009: 426, Helbig/Buscha 2001: 114). Со сите модални глаголи може да се изрази и деонтичка и епистемична модалност и сите модални глаголи во германскиот јазик може да се употребат како лексички маркери за евиденцијалност. Модалните глаголи *dürfen* ‘сmee’, *können* ‘може’, *mögen* ‘сака’ и *müssen* ‘мора’ се користат како маркери за инференцијалност, а модалните глаголи *mögen* ‘сака’, *sollen* ‘треба’ и *wollen* ‘сака’ се користат како маркери за прекажаност. За потребите на овој текст се задржуваме на модалните глаголи што се користат како маркери за инференцијалност. Во продолжение се разгледуваат нивните карактеристики во оваа употреба и нивната врска со епистемичната модалност.

Кога се употребени како маркери за инференцијалност, модалните глаголи *dürfen*, *können*, *mögen* и *müssen* се менливи по граматички категории. *Können* и *müssen* може да се појават во сите лица, во презент или во претеритум, во индикатив или во конјунктив. Модалниот глагол *mögen* може да се употреби во сите лица, во презент или во претеритум во индикатив, а во конјунктив само во презент. Во оваа употреба се појавуваат форми за сите лица од модалниот глагол *dürfen*, но само во претеритум конјунктив. Модалните глаголи *dürfen*, *können*, *mögen* и *müssen* може да се употребат во комбинација со инфинитив I (4.1, 5.1, 6.1 и 7.1) или со инфинитив II (4.2, 5.2, 6.2 и 7.2) од полнозначен глагол. Ако во реченицата е употребена негација, таа се однесува на дејството означено со полнозначниот глагол. Кај речениците со *können* или со *müssen* можна е и поинаква интерпретација. Со негацијата не се негира дејството означено со полнозначниот глагол, туку претпоставката (сп. Engel 1996: 471–472).

- 4.1) *Er kann noch auf dem Sportplatz sein.* (Helbig/Buscha 2001: 121)
‘Може уште е на спортското игралиште.’
- 4.2) *Es könnten Anrufe unseres Großvaters gewesen sein.* (DWDS)
‘Може биле повици за нашиот дедо.’
- 5.1) *In einer Langzeitperspektive mag dies sogar stimmen.* (DWDS)
‘На долгорочен план ова можеби и ќе функционира.’

5.2) *Sie **mochte** die Details vergessen haben, die große Linie hatte sie noch klar vor Augen.* (Duden 2009: 560)

‘Може ги имаше забораено деталите, но глобалната слика јасно ѝ стоеше пред очи.’

6.1) *Die Zahl der Gesetze **dürfte** dennoch weiter wachsen.* (DWDS)

‘Сепак, веројатно бројот на закони и понатаму ќе расте.’

6.2) *Das **dürfte** Karl aber gewusst haben.* (Engel 1996: 471)

‘Но, веројатно Карл го знаел тоа.’

7.1) *Das **muss** einem schon was wert sein.* (DWDS)

‘Тоа сигурно му е вредно некому.’

7.2) *Immerhin **müssen** die Täter zuvor Wege und Adressen einer Reihe von Zielpersonen ausspioniert haben.* (Kijko 2013: 137)

‘Сепак, сторителите сигурно претходно го шпионирале движењето на голем број луѓе и ги откриле нивните адреси.’

Кога говорителот сака да покаже дека врз основа на нешто заклучил дека некое дејство се случило, се случува или ќе се случува, може да употреби некој од модалните глаголи *dürfen*, *können*, *mögen* и *müssen* како во примерите 4.1 – 7.2. Во овие случаи модалните глаголи се употребени како маркери за инференцијалност. Со секој од овие модални глаголи, дополнително, се дава информација и за степенот на убеденост на говорителот дека дејството за кое зборува се случило, се случува или ќе се случува, односно секогаш, освен инференцијалност, се изразува и епистемичната модалност. Убеденоста е најголема ако се употреби *müssen*, помала е ако се употреби *dürfen*, потоа *mögen*, а најмала убеденост се изразува со *können*.

Анализата на употребата на модалните глаголи како лексички маркери за евиденцијалност во македонскиот и во германскиот јазик покажува дека и во двата јазика дел од модалните глаголи се користат за означување инференцијалност и, дополнително, за изразување епистемична модалност. Во македонскиот јазик се употребуваат три, а во германскиот јазик четири модални глагола како маркери за евиденцијалност. Се наметнува прашањето дали при преведување од едниот на другиот јазик се користат модални глаголи или други маркери за инференцијалност и ако се користат модални глаголи, како се надоместува разликата во бројот на модални глаголи што се употребуваат како маркери за инференцијалност. Одговор побаравме во делото „Парфем“ од Патрик Зискинд и преводот на делото на македонски од Слободанка Поповска. Во продолжение се дадени резултатите:

- *können* (7): *може* (3), *можеше* (1), *можно* (1), *значи* (1), занемарен (1);
- *mögen* (6): *можеше* (2), *можеби* (1), *можно* (1), занемарен (2);
- *dürfen* (0);
- *müssen* (11): *мора* (5), *морало* (1), *би морало* (1), *најверојатно* (1), занемарен (3).

Анализата на примерите покажува дека во преводот на македонски јазик само понекогаш се употребува модален глагол. Некои од нив се во очекуваната форма за трето лице еднина сегашно време, но се појавуваат и модални глаголи во други глаголски форми. Останува да се доистражи дали модалните глаголи во оваа употреба во македонскиот јазик може да се појават и во други глаголски

форми или дали, сепак, станува збор за поинаква интерпретација на речениците при преводот. Покрај модални глаголи, преведувачот користи и зборови од други зборовни групи, на пример прилози. Разликата во бројот на модални глаголи што се користат како маркери за инференцијалност ја изедначува со тоа што модалните глаголи *können* и *mögen* ги преведува со слични јазични средства.

Со овој текст покажавме дека модалните глаголи може да се користат како лексички маркери за евиденцијалност и во македонскиот и во германскиот јазик. И во двата јазика служат за означување инференцијалност и за изразување епистемична модалност. Врз основа на делото „Парфем“ и еден превод на македонски, покажавме дека при преведувањето, покрај модалните глаголи, како лексички маркери за инференцијалност се користат и зборови од други зборовни групи.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојковска, Е. (2011), *Својсџивајќа на модалниџе џлаџоли во џерманскиоџ и во македонскиоџ јазик*, Литературен збор LVIII, Скопје, 65–76.
- Бојковска, Е. (2012), *Деонџичкаџа уџоџреба на модалниџе џлаџоли во џерманскиоџ и во македонскиоџ јазик*, XXXVIII научна конференција на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 14–15 јули 2011), Лингвистика, Скопје, 119–140.
- Зискинд, П. (2004), Парфем. Хронологија на едно злосторство. (прев. Слободанка Поповска) Темплум, Скопје.
- Конески, Б. (1981), Граматика на македонскиот литературен јазик, Култура, Скопје.
- Гајдова, У., Лаброска, В. (2010), *За евиденцијалносџа во македонскиоџ јазик*, Македонски јазик LXI, Скопје, 53–58.
- Минова-Ѓуркова, Ј. (2000), Синтакса на македонскиот стандарден јазик, Магор, Скопје.
- Петроска, Е., Тофоска, С. (2012), *Мора – еџисџемичкаџа модалносџ и евиденцијалносџ во македонскиоџ јазик*, XXXVIII научна конференција на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 14 – 15 јули 2011), Лингвистика, Скопје, 111–118.
- Чашуле, И. (1989), *Модалниџе џлаџоли во македонскиоџ јазик*, Прилози МАНУ/ОЛЈН 14, МАНУ, Скопје, 89–117.
- Aikhenvald, A. Y. (2003), *Evidentiality in typological perspective*, In: Alexandra Y. Aikhenvald/R. M. W. Dixon (eds.) *Studies in Evidentiality*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1–32.
- Aikhenvald, A. Y. (2004), *Evidentiality*, University Press, Oxford.
- De Haan, F. (2001), *The Relation between Modality and Evidentiality*, Linguistische Berichte, Sonderheft 9, Hamburg, 201–216.
- Diewald, G., Smirnova, E. (2010), *Introduction. Evidentiality in European languages: the lexical-grammatical distinction*, In: Gabriele Diewald/Elena Smirnova (eds.) *Linguistic Realisation of Evidentiality in European Languages*. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 1–14.

- DUDEN. (2009), Die Grammatik, 8. Aufl. Dudenverlag, Berlin.
- Eisenberg, P. (Auth.); Thieroff, R. (Hrsg.) (2013), Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz. 4. Aufl. Verlag J. B. Metzler, Stuttgart/Weimar.
- Engel, U. (1996), Deutsche Grammatik. 3. kor. Aufl. Julius Groos Verlag, Heidelberg.
- Helbig, G., Buscha, J. (2001), Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Langenscheidt, Berlin.
- Kijko, J. (2013), *Evidentialität und epistemische Modalität in deutschen und ukrainischen informationsbetonten Presstexten*, Tekst i dyskurs – Text und Diskurs 6, 131–168.
- Süskind, P. (1994), Das Parfum. Die Geschichte eines Mörders. Diogenes Verlag, Zürich.

Корпус Гралис: <http://www-gewi.uni-graz.at/>

Корпус DWDS: <https://www.dwds.de/>

Мери ЈОСИФОВСКА

ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ВО НАРОДНИТЕ ПЕСНИ ОД ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Народните песни од Егејска Македонија претставуваат еден сегмент од богатото народно творештво на целата македонска говорна територија. Тие нудат богат репертоар од лични имиња, како машки, така и женски; христијански и народни имиња во полна или изведена форма. Важноста за проучување на личните имиња во македонското народно творештво ја навестила уште нашите преродбеници, кои, кон своите збирки на народни песни и приказни, приложувале и списоци на лични имиња (Миладиновци, Цепенков, Шапкарев и други).

Клучни зборови: ономастика, антропонимија, лични имиња, народни песни.

Народните песни од Егејска Македонија претставуваат еден сегмент од богатото народно творештво на целата македонска говорна територија. Бидејќи се работи за посебна област, којашто по завршувањето на Балканските војни, а со донесувањето на Букурешкиот мировен договор во 1913 година ѝ се доделува на Грција, сосема е очекувано нејзиниот фолклор да се одликува со свои карактеристики и посебности. Од оваа причина, како и од фактот што станува збор за регион кој повеќе од еден век се наоѓа во крајно загрозувана позиција во поглед на сопствениот идентитет, одлучив да се позанимавам со личноименскиот систем содржан во народните песни од егејскиот крај. Притоа, мора да напоменам дека овие лични имиња се опфатени и се обработени како посебни речнички единици во Речникот на лични имиња во македонското народно творештво, а при овој повод, тие ќе бидат обработени од строго научен аспект како посебен личноименски систем со свои одлики и специфики. За таа цел, уште во времето кога го подготвувавме материјалот што ќе биде опфатен со овој речник, ексцерпиривме повеќе збирки на народни песни од Мегленско, Воденско, Кукушко, Леринско и Драмско. Ексцерпцијата даде богат корпус од околу 500 лични имиња, подеднакво женски и машки. Овој корпус го надополнив и со материјал од народните песни достапни на Интернет. Преку него се откриваат главните особености на личните имиња во народните песни од Егејска Македонија.

Личните имиња вообичаено се класификуваат од лексичко-семантички или од структурно-граматички аспект. Во досегашната научна практика, како најприменувана се покажа граматичката класификација на личните имиња, а во нејзини рамки и откривањето на семантиката на имињата. Тоа е пристап, кој е применуван во сите поголеми ономастички студии чиј предмет на интерес се личните имиња. Според овој пристап, личните имиња во народните песни од Егејска Македонија може да се класификуваат во неколку главни групи, во кои понатаму може да се изделат и разновидности, односно подгрупи.

Првата група ја чинат **ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ОД СЛОВЕНСКО ПОТЕКЛО**, кои всушност се прасловенско наследство и се директно надоврзување на индоевропскиот систем на именување. Нив Старите Словени ги употребувале уште во времето кога живееле во својата прататковина. Тие, и покрај многубројните промени што ги претрпеле низ вековите, сè уште добро се зачувани во сите словенски јазици и кај сите словенски народи. Претставуваат драгоцен споменици за постоењето на единствен општословенски јазик во единствена општословенска заедница. Според структурата се делат на сложени и апелативни лични имиња.

Сложените лични имиња со полна форма во овој корпус се претставени само со имињата *Боџдан* и *Боџанка*, кои претставуваат композитни состави од именка + глагол, а кои уште може да се сметаат за имиња – калки бидејќи се идентичен превод на грчкото име *θεόδωτος* или ‘оној што е даден од бога’. Во овој контекст треба да се истакне и тоа дека, со оглед на структурата, која е во сооднос со прасловенскиот јазик и воедно е индоевропска оставнина, името може да се создало независно и во сооднос со многуте имиња од овој тип.

Од сложените лични имиња во македонскиот јазик се изведуваат безброј **хипокористички**, најчесто со помош на зборообразувачка деривација, т.е. со суфиксација и тоа како од првиот, така и од вториот член на името. Во народните песни од Егејска Македонија се среќаваат голем број хипокористички форми од некогашните сложени лични имиња: *Бано, Бојчо, Буди, Гојко, Дано, Делјан, Делјо, Делчо, Добре, Дојчин, Доле, Драѓан, Драѓоман, Живко,SOLE, Љубен, Милјо, Милчо, Момчул, Морул, Рајко, Рано, Рахман, Ројо, Саве, Сјане, Сјаниш, Сјоил, Сјојан, Сјојанче, Сјојко, Сјојо, Сјојче, Сјуен, Сјујан, Трјче, Цане* (машки имиња); *Боја, Бојана, Бојка, Бона, Борјана, Бурјанка, Вела, Викија, Вилика, Виша, Гана, Дана, Данинка, Данча, Данче, Дојка, Дојна, Дона, Донка, Драѓанка, Лика, Мијка, Милица, Милја, Милка, Милкана, Мина, Минуша, Мирка, Неда, Нејка, Неша, Рада, Рајна, Рајне, Рајка, Сјана, Сјаница, Сјанка, Сјоја, Сјојанка, Сјојка, Сјојна, Трја, Фелка, Цона, Цоца, Чона* (женски имиња).

Апелативните односно **прости** или **моноксемни лични имиња**, како и сложените, се прасловенско наследство. Веројатно се најстари лични имиња, коишто настанале под влијание на народните и на религиозните верувања. Некои од нив се образуваат од исти апелативни основи како и сложените имиња, па тешко е да се определи дали името е просто, скратено сложено име или, пак, изведено. Во ономастиката генерално се смета дека е поголем бројот на апелативните лични имиња кои потекнуваат од композитните состави, а дека е релативно мал бројот на оние што се создале самостојно. Треба да се истакне дека постојат имиња со чисто апелативни основи, односно имиња, чијашто формална структура е потполно идентична со онаа на апелативот (пр.: *Велика, Вишина, Калина, Малина*), како и имиња со апелативна основа + суфикс (пр.: *Трајко, Грозданка, Злајушка, Росица*). Во групата на апелативни лични имиња ќе бидат опфатени и двата типа, кои од семантички аспект вообичаено се делат на две групи: пожелни и заштитни имиња. **Пожелните или мелиоративни лични имиња** биле давани од страна на родителите или од кумот со желба за

долг живот, добро здравје, среќа, убави човечки особини и добар човечки изглед на новороденото дете. Тука спаѓаат имињата образувани од именки и од придавки со убаво значење (пр.: *Дејан, Сџамен, Злаџа, Румена, Трендафилка, Цветџа* и др.); потоа имињата образувани од хидроними, кои ја искажуваат желбата детето да биде долговечно како што е водата (пр.: *Вардаренка, Сџрумка и Сџрунка*), како и имињата со кои се искажува некоја субјективна желба на давателот на името (пр.: *Зајрјан* ‘да запре раѓањето на деца од машки пол или на деца воопшто’, *Новачко* ‘да се поднови родот, детето да стане родоначалник на нови родови’, *Трајко* ‘детето да истрае, да ги надмине тешкотиите и да биде долговечно’, *Досџа* ‘да запре раѓањето на женски деца’).

Заштитните имиња, пак, се плод на верувањето во натприродното и демонското, она од кое вечно стравувале примитивните луѓе. За заштитните, или како уште се нарекуваат профилактички или пејоративни имиња, се смета дека не биле вистински имиња, туку имиња со кои се криеле вистинските имиња на децата. Она што треба да се истакне како карактеристика за личноименскиот систем во Егејска Македонија е дека во него отсутнуваат во целост заштитните имиња.

Апелативните лични имиња може да се разгледуваат и на морфолошко рамниште, каде што се делат на подгрупи зависно од тоа на кои зборовни групи им припаѓаат нивните основи. Се разликуваат неколку вида апелативни основи: именски и придавски.

Личните имиња со именски основи во Егејска Македонија се пројавуваат со три разновидности: лични имиња образувани од **хидроними**, односно имиња на реки (пр.: *Вардаренка* и *Сџрумка* со варијантата *Сџрунка*), потоа лични имиња образувани од **именки со убаво значење** (*Кали, Калин, Малин, Смиљан, Билјана, Бина, Босилка, Вена, Вишина, Гајџана, Гајџанинка, Гал’џка, Грозда, Гроздана, Грозданка, Злаџа, Злаџена, Злаџушка, Кала, Калина, Калинка, Калица, Каља, Карамфила, Каранфилка, Каранфиљка, Киџа, Лилјана, Малина, Миџда, Миџдалина, Лоза, Невена, Нивјанка, Пауна, Пејеринка, Росица, Ружа, Смиљана, Теменуџа, Трена, Трендафилка, Трендафилја, Фида, Цана, Цветџа*) и лични имиња образувани од **етноними** (пр.: *Србина* < *Србинка* и *Саракина* < грч. Σαρακηνός ‘Арабјанец’, а Сарацени било и првобитното име за сите нехристијански народи во Европа’).

Личните имиња со придавски основи се пројавуваат во две разновидности: лични имиња образувани од **прости придавки** (пр.: *Новачко, Руѓо, Рус, Сџамен, Велика, Веса, Вилена, Рујна, Рума, Румена, Руменка, Румјана, Руса, Русана, Русина, Руска, Сџамена*) и лични имиња образувани од **глаголски придавки** односно **партиципи** (пр.: *Дејан, Зајрјан, Трајко, Тројанка*).

Само името *Досџа* (со изведените форми *Доџа* и *Доџка*) не се вклопува во оваа класификација, бидејќи е образувано од прилог.

Втората голема група на лични имиња во народните песни од Егејска Македонија се **ХРИСТИЈАНСКИТЕ (ЦРКОВНИ) ЛИЧНИ ИМИЊА**. Тие навлегле во нашиот антропонимски систем со примањето на христијанството

преку грчкиот, латинскиот или хебрејскиот јазик. Христијанските имиња се чести во македонскиот фолклор, бидејќи целосно се адаптирале на нашиот јазик на фонетски и на морфолошки план и по правило имаат деривација со словенски морфолошки средства (пр.: *Димко, Кире, Миџре, Димка, Маре* и др.). Треба да се истакне дека е голем бројот на хипокористични форми од христијанските лични имиња во македонското народно творештво, со што уште еднаш се потврдува фактот дека тие се претопиле во системот на именување кај Македонците и дека воопшто не се чувствуваат како туѓи.

Полни форми: *Александар, Алексија, Анџел, Андреја, Ајосџол, Ајанас, Ванџел, Ванџел, Васил, Гриџор, Димитиар, Димитри, Димитрија, Еремија, Иван, Илија, Јаким, Јалександор, Јован, Јордан, Косџадин, Лазар, Леонид, Лука, Марко, Меџодија, Никола, Павле, Пеџар, Пеџир, Посџол, Пусџол, Рисиџос, Соџир, Сџефан, Тодор, Хрисиџо; Александра, Ана, Анџелија, Ајанаса, Ванџелија, Василица, Василка, Гирана, Елена, Јована, Јованка, Каџерина, Кирана, Маџдалена, Марџариџа, Марија, Марина, Маџеја, Пеџра, Сџефанка, Тодора, Тодорка, Тудора.*

Хипокористични форми: *Алеко, Алексо, Ване, Вано, Ванчо, Вањо, Васе, Вашко, Геле, Герџи, Гино, Гинуш, Гонде, Гоце, Гоче, Гоше, Гуши, Даме, Димаш, Димитиарки, Димко, Димо, Димчо, Дине, Дино, Доне, Дончо, Горџи, Горџе, Горџи, Горџија, Ѓуро, Иванко, Иванчо, Ило, Јане, Јани, Јанко, Јанкола, Јанкула, Јано, Јанче, Јованче, Јованчо, Јовелија, Јовче, Јонче, Јоско, Кире, Киро, Кичо, Којно, Којче, Коломан, Кољо, Конде, Косџа, Коџе, Коџо, Коџо, Кочо, Кузо, Кулиман, Лазо, Лаки, Лашко, Леко, Леонди, Лечо, Миџан, Миџо, Миџре, Миџро, Михо, Мице, Миџи, Миџко, Мушо, Насе, Наче, Нашко, Нико, Николче, Пандиљ, Пандо, Паско, Пејко, Пено, Пенчо, Пеџре, Рисиџе, Рисиџо, Рисиџоман, Симоџа, Сџефчо, Танас, Тане, Тано, Таше, Ташо, Тоде, Толе, Томе, Тоско, Туши, Тушо, Фоџи; Анџелина, Анџа, Анџелина, Ванда, Ванка, Васе, Герџина, Гина, Гинка, Гира, Гиџа, Гичка, Димана, Димка, Ѓера, Ѓурџа, Ена, Илена, Инџилина, Иринка, Јана, Јанџелина, Јанинка, Јаниџа, Јанка, Јанче, Јелена, Јеленчинка, Каџа, Каџе, Каџија, Кира, Кирџана, Лена, Ленка, Ленче, Лисава, Маџда, Мара, Марџа, Марџида, Марџиџа, Маре, Мариџка, Мариџа, Мариџа, Мариче, Маруџа, Маруџиџа, Маруџка, Миџа, Миџра, Рина, Ринка, Ринче, Риса, Риска, Хриса, Тина, Тинка, Тога, Циџка.*

Како најблиски до христијанските лични имиња треба да се споменат **имињата – калки**, кои се создале во дамнешно време, кога грчките имиња се чувствувале како туѓи и неразбирливи за обичниот човек, па се одело дури и до нивно преведување. Во овој материјал такви се следниве имиња: *Божин, Божана, Божија, Божиџа, Крсиџе, Крсиџуј, Крсиџо, Нада, Наде, Наџка, Пеџко, Пеџкана, Пиџкана, Сиџија*. И **личните имиња – заемки** се исто така блиски до христијанските имиња. Овде се среќаваат три имиња од овој тип: *Арџир* < грч. *Αργυρός* ‘сребро’, сп. *Сребре/н, Секула* < унг. *Székely* ‘припадник на унгарско племе во Ерделе’ или од ром. *secul* ‘силен, суров’, *Дафина* < грч. *δάφνη* ‘вид украсно лаврово дрво, bot. *Elaeagnus angustifolia*’.

Последната и трета група ја чинат **ИМИЊАТА СО ОРИЕНТАЛНО ПОТЕКЛО** или **МУСЛИМАНСКИТЕ ИМИЊА**, коишто во македонскиот систем на именување навлегле како резултат на петвековното турско присуство

на Балканот. Тие се значителен дел од македонскиот фолклор, а исто така и дел од нашата историска антропонија. Нашите народни песни и приказни се преполни со муслимански имиња, коишто најчесто се имиња на поробувачи и на угнетувачи, но и имиња на Македонци-муслимани. Такви се следните имиња: *Абдул, Алај-беџ, Алија, Асан, Ахмед, Демир, Ѓафур-аџа, Евџо, Емо, Ено, Измахил, Илван, Илман, Исин, Јасан, Камил, Касан, Корун, Мевмед, Мехмед, Меџо, Мурио, Мусџафа, Неџиб, Расим, Сулџан, Тахир, Хајро, Хасан, Хаџи, Целеј, Цело, Цемо; Ајша* < тур. *Ауџе* ‘жива; постоечка; која живее во спокој и изобилство’ (сп. мак. *Живка*, заштитно име кое му се давало на новороденче пред кое умирале децата во семејството), *Ѓуле, Мерица, Севџа* < тур. *Sevda* < апел. *sevda* ‘љубов; љубовен копнеж; потиштеност поради љубов’ (сп. мак. *Љубена, Љубика, Љубима* и др. со иста семантика), *Сена, Сулџана, Шана*.

Во македонското народно творештво среќаваме и лични имиња кои не ги познава нашата историска антропонија. Тие се креација на народниот пејач, за да се добие поголема ритмичност на стихот. Но, не само за стихот, туку се водело сметка и за римата, за метриката, т.е. за сè што можело да придонесе во поетиката на песната. Такво е личното име *Тројанка*, кое се среќава во стихот: „Тропни ми тропни Тропанке...“, со кое народниот творец постигнал поголем звучен ефект на стихот. Стилската функција на имињата во народното творештво, според Блаже Конески (1971: 59), се постигнува и со честата јотација на почетокот на името, каде што ова иницијално и неетимолошко **Ј**- има украсна функција, пр.: *Јаџна, Јанџелина, Јалександар* и *Јасан*.

За крај сакам да заклучам дека во народните песни од Егејска Македонија преовладува словенскиот карактер на имињата. Словенското потекло се однесува не само на основите од кои се изведуваат имињата, туку и на формантите, на морфолошките средства, во прв ред на суфиксите со кои се врши деривацијата. Маргинално е влијанието на родните говори на народните пејачи кај личните имиња. Веројатно, тоа се должи на фактот што знаеле дека личното име е знак, односно идентификатор со кој луѓето се индивидуализираат засекогаш.

**РЕГИСТАР НА ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ВО НАРОДНИТЕ ПЕСНИ ОД
ЕГЕЈСКА МАКЕДОНИЈА**

МАШКИ ИМИЊА:

Абдул	Вашко	Димо
Алај-бег	Венизело	Димчо
Алеко	Врањо	Дине
Александар	Геле	Дино
Алексија	Герги	Добре
Алексо	Гино	Дојчин
Алија	Гинуш	Доле
Ангел	Гојко	Доне
Андреја	Гонде	Дончо
Апостол	Гоце	Доранче
Аргир	Гоче	Драган
Асан	Гоше	Драгоман
Атанас	Григор	Ѓафур-ага
Ахмед	Гуши	Ѓољо
Бано	Даме	Ѓорги
Богдан	Дано	Ѓорѓе
Божин	Дејан	Ѓорѓи
Бојчо	Делјан	Ѓорѓија
Буди	Делјо	Ѓуро
Вангел	Делчо	Евјо
Ванѓел	Демир	Емо
Ване	Димаш	Ено
Вано	Димитар	Еремија
Ванчо	Димитарки	Живко
Вањо	Димитри	Запрјан
Васе	Димитрија	Соле
Васил	Димко	Иван

Иванко	Коцо	Никола
Иванчо	Кочо	Николче
Измахил	Крсте	Новачко
Илван	Крстуј	Павле
Илија	Крсто	Пандилъ
Илман	Кузо	Пандо
Ило	Кулиман	Паница
Иљо	Лазар	Паско
Исин	Лазо	Пејко
Јаким	Лаки	Пеко
Јалександр	Лашко	Пено
Јане	Леко	Пенчо
Јани	Леонди	Петар
Јанко	Леонид	Петко
Јанкола	Лечо	Петр
Јанкула	Лука	Петре
Јано	Љубен	Постол
Јанче	Мајно	Пустолъ
Јасан	Малин	Рајко
Јован	Марко	Рано
Јованче	Мевмед	Расим
Јованчо	Методија	Рахман
Јовелија	Мехмед	Ристе
Јовче	Мецо	Ристо
Јонче	Милјо	Ристоман
Јордан	Милчо	Ристос
Јоско	Митан	Ројо
Кали	Мито	Рујо
Калин	Митре	Рус
Камил	Митро	Саве
Касам	Михо	Сае
Кире	Мице	Секула
Киро	Мици	Селман
Кичо	Мицко	Сивре
Којно	Момчул	Силим
Којче	Морул	Симота
Коломан	Мурцо	Смилјан
Кољо	Мустафа	Сотир
Конде	Мушо	Стамен
Корун	Насе	Стамко
Коста	Начо	Стане
Костадин	Нашко	Станиш
Коте	Неџиб	Стерјо
Кото	Нико	Стефан

Стефчо	Цане
Стоил	Цељо
Стојан	Целеп
Стојанче	Цело
Стојко	Цемо
Стојо	
Стојче	
Стрифула	
Стуен	
Стујан	
Султан	
Танас	
Тане	
Тано	
Тахир	
Таше	
Ташо	
Тоде	
Тодор	
Толе	
Томе	
Томе	
Тоско	
Трајко	
Трпче	
Туши	
Тушо	
Улевин	
Фоти	
Фоте	
Хајро	
Хасан	
Хаци	
Христо	

ЖЕНСКИ ИМИЃА:

Ајша	Гана	Јагна
Александра	Гергина	Јана
Ана	Гина	Јангелина
Ангелија	Гинка	Јанинка
Ангелина	Гира	Јаница
Анѓа	Гирана	Јанка
Анѓелина	Гица	Јанче
Атанаса	Гичка	Јелена
Билјана	Горк'горкица	Јеленчинка
Бина	Грозда	Јована
Богданка	Гроздана	Јованка
Божана	Грозданка	Кала
Божија	Дана	Калина
Божика	Данинка	Калинка
Боја	Данча	Калица
Бојана	Данче	Калуда
Бојка	Дафина	Каља
Бона	Димана	Кана
Борјана	Димка	Карамфила
Босилка	Дојка	Кранфилка
Бурјанка	Дојна	Каранфиљка
Вангелија	Дона	Ката
Ванда	Донка	Кате
Ванка	Доста	Катерина
Вардаренка	Доца	Катина
Васе	Доцка	Катја
Василица	Драганка	Кира
Василка	Ѓера	Кирана
Вела	Ѓуле	Кирјана
Велика	Ѓурѓа	Кита
Вена	Елена	Лена
Веса	Ена	Ленка
Викија	Злата	Ленче
Вилена	Златена	Лика
Вилика	Златушка	Лилјана
Виша	Зона	Лисава
Вишна	Сана	Лоза
Гајтана	Илена	Магда
Гајтанинка	Ингилина	Магдалена
Гал'пка	Иринка	Малина

Мана	Пауна	Стојна
Мара	Пена	Струмка
Марга	Пенка	Струнка
Маргарита	Пеперинка	Султана
Маргида	Петкана	Тана
Маргита	Петра	Теменуга
Маре	Питкана	Тина
Марија	Прокида	Тинка
Маријка	Рада	Тода
Марика	Рајна	Тодора
Марина	Рате	Тодорка
Марица	Ратка	Трена
Мариче	Рембикина	Трендафилка
Маруда	Рина	Трендафилја
Маруша	Ринка	Тропанка
Марушица	Ринче	Трпа
Марушка	Риса	Тудора
Матеја	Риска	Фелка
Мерика	Росица	Филка
Мигда	Ружа	Фида
Мигдалина	Рујна	Хриса
Мијка	Рума	Цана
Милица	Румена	Цвета
Милја	Руменка	Цилька
Милка	Румјана	Цона
Милкана	Руса	Цоца
Мина	Русана	Чона
Минуша	Русина	Шана
Мирка	Руска	Шијка
Мита	Саракина	
Митра	Севда	
Муша	Сена	
Мушка	Смилјана	
Нада	Софка	
Наде	Спасија	
Натка	Србина	
Невена	Стамена	
Неда	Стана	
Нетка	Станица	
Неша	Станка	
Нивјанка	Стефанка	
Ника	Стоја	
Палана	Стојанка	
Патруна	Стојка	

ЛИТЕРАТУРА

- Конески, Б. (1971), Јазикот на македонската народна поезија, МАНУ, Скопје.
Речник на лични имиња во македонското народно творештво, (2008), Институт
за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
Станковска, Љ. (1992), Речник на личните имиња кај Македонците, авторот,
Скопје.
macedoniahistorydocuments. blogspot. com>2012/03
<https://www.discogs.com> (пристапно на 12.09.2019)

СОДРЖИНА

Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА

Размислувањата на Благоја Корубин за акцентот погледнати
од денешен аспект 7

Ирина БАБАМОВА

Традуктолошките ставови во трудови на Благоја Корубин 13

Borjana PROŠEV-OLIVER

Krste Petkov Misirkov – književnik i lingvist u egzilu 23

Јордана МАРКОВИЌ

Лингвистичка терминологија у Македонској граматички Крума Кепеског
из 1946. године.....39

Димитар ПАНДЕВ

Слово за Харалампие Поленаковиќ
(или: Меѓу акрибичноста при филолошкото читање на
текстот и луцидноста при текстолошките заклучоци) 49

Катица ТОПЛИСКА-ЕВРОСКА

Народните називи на растителната лексика во Толковниот речник на
македонскиот јазик.....53

Веселинка ЛАБРОСКА, Катица ТРАЈКОВА

Фонемата /j/ во црковнословенските текстови од македонска редакција –
споредба со современиот македонски јазик.....59

Михајло МАРКОВИЌ, Соња НОВОТНИ

Почитувањето на стандарднојазичната норма на македонскиот јазик во
натписите и рекламните табли во Тетово 67

Татјана ГОЧКОВА-СТОЈАНОВСКА, Елизабета БАНДИЛОВСКА

Степенот на јазичните знаења како одраз на усвоените содржини по предметот
Македонски јазик (согледувања и препораки) 75

Анита ШТЕРЈОСКА-МИТРЕСКА

Дидактичкиот говор по македонски јазик во одделенската настава 81

Лидија ТАНТУРОВСКА

За една културолошка појава
при учењето македонскиот јазик како странски 89

Васил ДРВОШАНОВ	
Именувањето на роднинските односи во еден учебник на Димитар Василев-Македонски	95
Снежана ВЕЛКОВСКА	
Смртта на Балканот (фразеосемантичко поле 'смрт')	107
Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА	
Фраземи со компонента 'кожа' (македонско-чешки паралели)	117
Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА	
За потеклото на фраземи	125
Фани СТЕФАНОВСКА-РИСТЕСКА	
Меѓујазична македонско-бугарска лексичка хомонимија	131
Лилјана МАКАРИЈОСКА	
Лексиката во врска со традицискиот народен календар во македонскиот, српскиот и бугарскиот јазик	143
Борче АРСОВ, Катарина ЃУРЧЕВСКА-АТАНАСОВСКА	
Сегашниот партицип со прилошка функција во англискиот и неговите корелати во македонскиот јазик	155
Виолета ЈАНУШЕВА	
Влијанието на англискиот врз македонскиот јазик	167
Хидајете АЗИЗИ	
За присуството на препозитивниот член во албанскиот и неговото отсуство во македонскиот јазик	179
Марина СПАСОВСКА	
Контрастивна анализа на перфектот во македонскиот и во албанскиот јазик	193
Сашка ГРУЈОВСКА-МИЛАНОВА	
Модалните глаголи како маркери за инференцијалност во македонскиот и во германскиот јазик	207
Мери ЈОСИФОВСКА	
Личните имиња во народните песни од Егејска Македонија	213

Издавач:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

Уредник на издавачот:

д-р Елена Јованова-Грујовска

Лектура и коректура – редакцискиот одбор

Компјутерска подготвока:

Александар Штерјев

Печат:

Винсент Графика

Тираж:

300

Финансирано од Министерството за образование и наука
на Република Северна Македонија